

شاهد اندیشه

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

فصلنامه شاهد اندیشه

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

بنیاد شهید و امور ایثارگران معاونت فرهنگی و آموزشی

مدیر مسئول: رحیم نریمانی

سر دبیر: احمدعلی قانع

هیأت تحریریه:

عباس اسدی	دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی
غلامرضا جمشیدیها	استاد دانشگاه تهران
محمود جمعه پور	استاد دانشگاه تهران
علی رجبزاده طهماسبی	دانشیار دانشکده صداوسیما
محمد سلطانی فر	دانشیار دانشگاه آزاد علوم و تحقیقات
رحمان سعیدی	دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی
علی اصغر کیا	استاد دانشگاه علامه طباطبائی
ستار عودی	دانشیار دانشگاه آزاد مرکزی تهران
امیدعلی مسعودی	دانشیار دانشگاه سوره

مدیر اجرایی: سیده فاطمه رضایی

ویراستار: فاطمه احمدلو

صفحه آراء: سید محمد امین موسوی

طراح جلد: محمد علیایی مقدم

چاپخانه: کوثر

فصلنامه بر اساس مجوز انتشار به شماره ثبت ۸۵۴۶۵ معاونت امور مطبوعات و اطلاع رسانی منتشر می شود.
نشانی: خیابان طالقانی، خیابان ملک الشعراء بهار شمالی، پلاک ۵، معاونت فرهنگی و آموزشی، طبقه سوم،
اداره کل اسناد و انتشارات، دفتر فصلنامه

صندوق پستی: ۶۴۷۴ - ۱۴۱۵۵ تلفن: ۸۸۹۱۹۱۷۷ - ۰۲۱ نمابر: ۸۸۹۳۰۷۶ - ۰۲۱

نشانی صفحه اینترنتی: <http://www.shahdeandisheh.ir>

بهای تک شماره: ۱۵۰۰۰۰ ریال

● دربارهٔ مجله

شاهد اندیشه مجله‌ای است که تحقیقات نظری و تجربی در حوزهٔ ایثار اجتماعی در جامعه با استفاده از یافته‌های علمی و تخصصی را منتشر می‌کند. فصلنامه می‌کوشد آخرین یافته‌های پژوهشگران در این رشته را معرفی کرده و تحقیقات تجربی در حوزه‌های مربوط را منتشر کند. فصلنامه علاقه‌مند است دیدگاه نقادانه در این قلمرو را بسط و گسترش دهد و هدف مجله بسترسازی علمی برای استفاده حداکثری از مقوله ایثار و شهادت در توسعه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور.

● اشتراک

مبلغ اشتراک سالیانه در ایران ۶۰۰ هزار ریال است. علاقه‌مندان به اشتراک، این مبلغ را به شمارهٔ حساب ۰۱۰۴۴۷۳۰۸۵۰۰۴ بانک ملی به نام معاونت فرهنگی و آموزشی واریز و اصل فیش را به نشانی تهران، خیابان طالقانی، خیابان ملک الشعرا بهار شمالی، پلاک ۵، معاونت فرهنگی و آموزشی، طبقه سوم، اداره کل اسناد و انتشارات، دفتر فصلنامه ارسال کنند.

• نکات ضروری در تهیه و ارسال مقاله

۱. مقاله ارسال شده نباید پیش از این، در هیچ‌یک از نشریه‌های داخلی یا خارجی چاپ شده باشد.
۲. مسئولیت حفظ حقوق دیگر مؤلفان، برعهده نویسنده مسئول است و تنها با او تماس گرفته یا مکاتبه خواهد شد. فصلنامه، مسئولیتی در قبال دعاوی بین نویسندگان و نیز نویسندگان و سایر مراجع ندارد.
۳. در مقاله‌های برگرفته از پایان‌نامه‌ها یا طرح‌های پژوهشی دانشگاه‌ها و سازمان‌ها، ذکر تاریخ انجام پژوهش، نام استادان راهنما و مشاور، دانشگاه یا سازمان مربوط و منابع مالی و اعتباری طرح پژوهشی ضروری است.
۴. مقاله‌های دریافت شده پس از پذیرش اولیه در هیأت تحریریه، برای ارزیابی، دست‌کم به دو نفر از داوران صاحب‌نظر و کارشناس در زمینه موضوع مقاله، بدون نام نویسنده، ارسال خواهند شد. پذیرش نهایی براساس نظر داوران و منوط به موافقت هیأت تحریریه است.
۵. نویسنده موظف است تمام موارد پیشنهادشده از سوی کارشناسان را اصلاح کند. اعمال اصلاحات پیشنهادی از سوی نویسنده، به منزله پذیرش مقاله نیست و پس از آن، مقاله، بار دیگر مورد بررسی و ارزیابی قرار خواهد گرفت.
۶. مقاله‌های پذیرش‌شده براساس نوبت و با توجه به موضوع فصلنامه، به چاپ خواهند رسید اما آن دسته از مقاله‌های پژوهشی که دارای جنبه‌هایی از ابتکار، نوآوری و به‌روز بودن منابع هستند، بر سایر مقالات مقدم شمرده می‌شوند.
۷. مسئولیت علمی مقاله بر عهده نویسنده یا نویسندگان آن است و دیدگاه‌های نویسندگان مقالات، لزوماً دیدگاه فصلنامه نیست.
۸. مقاله، باید در قالب Word، با قلم BMitra و شماره ۱۳ از طریق سامانه اینترنتی فصلنامه به آدرس www.shahedeandisheh.ir ارسال شود.
۹. فصلنامه شاهد اندیشه در پذیرش، رد، تلخیص و ویرایش مقالات آزاد است.
۱۰. استفاده از مطالب فصلنامه شاهد اندیشه در صورت ذکر مأخذ مانعی ندارد.

راهنمای تنظیم مقاله

۱. نویسندگان محترم درخواست می‌شود، مقاله خود را براساس الگوی زیر تنظیم کنند:
۱. حجم مقاله (با در نظر گرفتن جدول‌ها، شکل‌ها و نمودارها) نباید بیشتر از ۸۰۰۰ کلمه باشد.
۲. صفحه اول: صفحه عنوان باید شامل عنوان مقاله (به دو زبان فارسی و انگلیسی)، نام و نام‌خانوادگی نویسنده (نویسندگان) یا پژوهشگر (پژوهشگران)، به همراه درجه علمی، نشانی پست الکترونیکی (Email)، تلفن تماس و نشانی نویسنده مسئول باشد.
۳. چکیده: شامل چکیده فارسی و انگلیسی مقاله به همراه واژگان کلیدی (۴ تا ۶ واژه) است. چکیده مقاله باید حداکثر در ۲۵۰ کلمه و بیانگر خلاصه‌ای از هدف پژوهش، روش، یافته‌ها و نتیجه‌گیری باشد.
۴. مقدمه: دربردارنده بیان مسئله و ضرورت انجام پژوهش، پیشینه تحقیق و مبانی نظری، اهداف، پرسش‌ها یا فرضیه‌های تحقیق باشد. لازم است تمامی اسامی و اصطلاحات لاتین، در متن، به زبان فارسی و در زیرنویس، به صورت لاتین آورده شود. در ضمن، کلیه ارجاعات درون‌متنی، باید به شیوه APA تنظیم شوند. برای مثال، (مک‌کویل، ۱۳۸۲: ۵۷).
۵. روش‌شناسی: این بخش شامل روش پژوهش، جامعه، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه، ابزار تحقیق و روش‌های گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌هاست (روش باید به گونه‌ای نگاشته شود که سایر پژوهشگران بتوانند آن را با تمام جزئیات تکرار کنند).
۶. یافته‌های پژوهش: این بخش شامل گزارش یافته‌های پژوهش با استفاده از جدول، نمودار و یا شکل است.
۷. بحث و نتیجه‌گیری: در این بخش، با توجه به سؤال‌ها یا فرضیه‌های تحقیق، یافته‌های مهم ارائه و تبیین می‌شوند، نتایج با یافته‌های تحقیقات مشابه دیگر، مورد مقایسه قرار می‌گیرند و علل تفاوت یا تشابه با یافته‌های دیگران، تحلیل و جنبه‌های مهم و بدیع پژوهش بیان می‌شوند. فرضیه‌های جدید در صورت وجود، مطرح و پیشنهادها در پایان بحث ارائه می‌شوند.
۸. فهرست منابع: فهرست منابع منحصر به معرفی آثاری می‌پردازد که در متن مورد استناد قرار گرفته است و نباید شامل یادداشت، نکته‌های ارجاعی دیگر و منابع «برای مطالعه بیشتر» باشد. فهرست منابع مورد استناد در فارسی و انگلیسی ذیل کلمه «فهرست منابع»، به ترتیب الفبا و براساس روش APA تنظیم شود. برای آشنایی بیشتر با شیوه استناد APA به کتاب‌های موجود در این زمینه مراجعه شود.

سخن مدیر مسئول

در تاریخ کشور عزیزمان ایران اسلامی وقایع زیادی به ثبت رسیده است که همه بیانگر فرهنگ غنی و ارزشمند مردم این مرز و بوم است. اما در ارزش‌های فرهنگی، بارزترین و مؤثرترین پارامتر روحیه مقاومت، ایستادگی، ایثار و شهادت طلبی است که همیشه تاریخ به عنوان قدرت بازدارندگی برای استعمارگران در تنظیم معادلات جهانی، طمع‌ورزی و تهاجم مورد توجه بوده است. بنابراین، شناخت علمی مؤلفه‌ها، تقویت، ترویج و تعمیق این ارزش‌های والای فرهنگی به صورت اصولی و به‌طور مستقیم در اقتدار، عزتمندی و استقلال کشور تأثیر دارد و این نشریه علمی در صدد است با تبیین مفاهیم علمی به عنوان درگاهی برای جمع‌آوری و انتشار اندیشه‌ها و پژوهش‌های علمی در این راستا ایفای نقش نماید و فرهنگ غنی ایثار و شهادت را به یاد شهیدان و امام شهیدان بسط و گسترش دهد. ان شاء الله

رحیم نریمانی

فصلنامه شاهد اندیشه

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

بنیاد شهید و امور ایثارگران معاونت فرهنگی و آموزشی

داوران این شماره به ترتیب حروف الفبا:

- دکتر مجید احمدلو
- دکتر اسماعیل بنی اردلان
- دکتر غلامرضا جمشیدیها
- دکتر ابوالفضل خوش منش
- دکتر سیدبشیر حسینی
- دکتر علی رجبزاده طهماسبی
- دکتر محمدمهدی فرزبد
- دکتر ستار عودی
- دکتر سیدمصطفی مختاباد
- دکتر رحیم نریمانی
- دکتر مهدی نوریان
- دکتر ابراهیم یاقوتی
- دکتر رسول یوسفی رامندی

فهرست

- تأثیر تفکرات عاشورایی بر رزمندگان دفاع مقدس در رمان باغ بهشت
محسن ظریفی نیا ۹
- رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان: (مطالعه موردی مدرسه
سینمایی حوزه هنری انقلاب اسلامی)
رسول یوسفی، محسن ابن‌الدین، فاطمه حداد..... ۳۹
- تأثیر مستند روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان نوجوان با ارائه مدل ساختاری «مطالعه
اثربخشی مستند روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان نوجوان»
عبداله حمیدزاده، احمد الستی، ایمان زکریایی کرمانی، فاطمه احمدی..... ۶۵
- دلایل حمایت جمهوری اسلامی ایران از ملت‌های مظلوم جهان
احمدعلی قانع ۸۹
- مؤلفه‌ها و راهکارهای تمدن نوین اسلامی در اندیشه‌های امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری^(مدظله العالی)
ابراهیم یاقوتی..... ۱۰۷
- بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن با تأکید بر نقش فرهنگ ایتار
شاهرخ سالاریان، سیدعبداله اصفهانی، محمد شفیق اسکی..... ۱۳۹
- رابطه میان میزان تماشای سریال‌های تلویزیونی زنان در ماه رمضان با هویت دینی آنان
محمد کلاهدوز، سمیه تاجیک اسماعیلی..... ۱۷۷

تأثیر تفکرات عاشورایی بر رزمندگان دفاع مقدس در رمان باغ بهشت

محسن ظریفی نیا^۱

چکیده

تفکرات عاشورایی مهمترین راهبرد رزمندگان اسلام در مواجهه با عوامل غیریت‌ساز است. این مفهوم مجموعه‌ای از اندیشه‌ها و سبک زندگی جهادی امام حسین (ع) در گستره دین محمدی است و اصول رفتاری امام و اصحاب او را در عرصه‌های جدال با مخالفان شریعت به منصه ظهور گذارده است. مطالعه این ظرفیت، دستاورد عزت، قوت و سعادت جامعه بشری را در بر دارد. مطلب حائز اهمیت، شناخت تأثیرات چنین تفکراتی بر رزمندگان دفاع مقدس است. فایده این شناخت، یافتن هویت جهادی برگرفته از اندیشه عاشورایی است. سعی پژوهش پیش‌رو آن است که شاخصه‌های عاشورایی را در رمان «باغ بهشت» با استفاده از روش گفتمانی «ارنستو لاکلاو» تحلیل محتوا کند. این روش، پیوند خردمندانه مؤلفه‌ها را برای خلق هویت جهادی به مخاطب منعکس می‌سازد. یافته‌ها نشان می‌دهد عملکرد عاشورایی رزمندگان، ضمن تشکیل فضای انسان‌ساز، مقاومتی را ایجاد کرده است که ثبات آن، دستاورد استقلال و امنیت کشور را نیز به دنبال خواهد داشت.

واژه‌های کلیدی

اندیشه عاشورایی، خردورزی، ادبیات داستانی، رمان دفاع مقدس، هویت جهادی، رمان باغ بهشت

۱. دکترای پژوهشی زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

۱. مقدمه و بیان مسئله

مفهوم تفکرات عاشورایی تنها یک اندیشه نظامی نیست؛ بلکه فراتر از آن، چنین راهبردی یک پدیده جامعه‌شناسی است که برای ورود به آن، نیاز به پژوهش در مباحث روان‌شناسی و فطرت‌شناسی است. محققان علوم اجتماعی در این عصر به جهت کارکردهای نظامی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی فرهنگ عاشورا، کاربرد فزاینده‌ای از این اندیشه به‌دست‌آورده‌اند و جایگاه باارزشی درباره آن قائل هستند. به این سبب، ذهن نویسندگان معاصر نیز به اهمیت چنین شناختی معطوف گشته است تا با استفاده از ظرفیت‌های آن، اهداف استقلال‌طلبانه خود را در سطح وسیع‌تری انجام دهند. مسأله مهم، شناخت کارکردهای اندیشه عاشورایی بر رزمندگان رمان‌های دفاع مقدس و تأثیرات مثبت آن بر مخاطب به ویژه در عرصه خانواده و جامعه است. این پژوهش، به دنبال آن است که ویژگی‌های این ظرفیت تأثیرگذار را در رمان «باغ بهشت» تالیف محمدرضا ملکی با استفاده از روش گفتمانی «ارنستو لاکلاو»^۱ تحلیل محتوا کند (ن.ک: یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۵: ۱۱۵-۵۳)، تا خواننده ضمن درک پدیده جنگ و تبعات ویرانگر آن، باورها و محرک‌های رفتاری رزمندگان را نیز مشاهده و چگونگی تأثیرپذیری شخصیت‌های داستانی از این اندیشه و ظرفیت‌های فرهنگی آن را احساس نماید. به نظر می‌رسد آشنایی با فرهنگ حسینی می‌تواند مخاطب را با گونه‌های مختلف رفتاری شخصیت‌ها در میدان‌های جنگ «در رمان‌های دفاع مقدس» و حاشیه‌های آن نیز روبرو کند تا در مواقع بحرانی زندگی از این ظرفیت دینی و ملی استفاده نماید.

در عصر پدیده قدرت و سلطه کشورهای منفعت‌طلب که تأمین نیازهای اولیه انسانی الگوی اقتصاد سرمایه‌داری آنهاست و توجه به فطرت انسانی جایگاه با ثباتی ندارد؛ کشورهای فقیر به‌ویژه جهان سوم در میدان تعرض استکبار جهانی قرار می‌گیرند. در این مواجهه، کشورهای ضعیف، سیاست‌های متعددی پیش می‌گیرند؛

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

برخی تسلیم محض هستند، برخی سیاست دوگانه‌ای پیش می‌گیرند و اندیشه‌های تحت سلطه‌بودن را به‌طور مطلق قبول ندارند؛ اما همچنان تابع غرب و استکبار جهانی هستند، برخی نیز اندیشه‌های استقلال‌طلبانه دارند، ولی به‌دلایلی توان مقابله ندارند؛ و برخی همانند ایران اسلامی با توجه به تفکرات عاشورایی راهبرد دفاع مقدس را پیشه کرده و نه تنها از میهن در مقابل جهانخواران پاسداری می‌کنند؛ بلکه به‌یاری کشورهای اسلامی و غیراسلامی استکبارستیز نیز می‌شتابند. مسأله مهم، این است که مخاطب خاص و عام ادبیات داستانی چگونه می‌تواند از سرزمین و اعتقادات جامعه خود به‌ویژه در زمان بحران حفاظت کند؟ و مسأله مهمتر آنکه چه تفکری می‌تواند به‌عنوان پشتوانه راهبردی این دفاع باشد؟ بنابراین، شناخت انگیزه‌ها و منشأ رفتاری رزمندگان در رمان‌ها، به‌خصوص در مؤلفه‌های عاشورایی می‌تواند ظرفیت‌های گفتمانی این استراتژی را در زمان جنگ آشکار سازد. درواقع تفکرات عاشورایی حادثه کربلا ضمن آنکه عقبه محکمی برای مؤلفه‌های شجاعت، مقاومت، ایثار و روحیه شهادت‌طلبی است؛ از اندیشه ظلم‌ستیز و استکبار برافکنی برخوردار است و ظرفیت پرورش مدافعانی خردورز با هویتی جهادی را داراست که با اعتقاد و فهم معارف دینی روح و اندیشه مقاومت و جهاد را در خود آبیاری می‌کنند تا همیشه حافظ استقلال و امنیت کشور باشند.

۲. پیشینه تحقیق

درخصوص عاشورا و قیام امام حسین^(ع) پژوهش‌های بسیاری ازسوی نویسندگان، منتقدان، مجلات و نشریه‌ها صورت پذیرفته و مقالات و کتاب‌های متعددی نیز به چاپ رسیده‌است که برخی از آنها به‌شرح ذیل است: کتاب در آینه عاشورا (موسوی گرمارودی، ۱۳۸۰) درخصوص اثرات واقعه عاشورا و ارزش‌ها و باورهای استوار و پویا در تاریخ بشریت صحبت می‌کند. کتاب عزت و افتخار در حماسه حسینی (نهماوندی، ۱۳۸۱) درباره عزت و افتخار و ظلم‌ستیزی بحث می‌نماید. کتاب پیوند دو فرهنگ: عاشورا و دفاع مقدس (ر.ک: سنگری، ۱۳۸۵) به بررسی و تطبیق جلوه‌ها و مشترکات معنوی و فرهنگی دوران دفاع مقدس و عاشورا پرداخته است. کتاب حماسه

حسینی (مطهری، ۱۳۵۶) که جنبه درس آموزی و الگوگیری از قیام امام حسین (ع) را مطرح می‌کند. کتاب حماسه و عرفان (جوادی آملی، ۱۳۶۸) نقش حماسه و تأثیر ستم‌ستیزی در تعالی روح بشر و زمینه اشتیاق عارفان ناب را به شهادت فراهم کرده و مجاهد کوی حق را با عرفان اصیل آشنا می‌سازد. کتاب عاشورا (صفایی حایری، ۱۳۹۴) در این کتاب به اشکال مختلف، انگیزه‌ها، هدف‌ها، نیازها و سدها و مانع‌های جهاد و مبارزه توجه شده است. کتاب مدرسه حسینی (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۹) نویسنده در این کتاب پس از پرداختن به جایگاه مدرسه حسینی، ساختار مدرسه حسینی را بررسی کرده است. اما در حوزه ادبیات داستانی تاکنون مقاله و کتابی به بررسی تأثیرات تفکرات عاشورایی بر رزمندگان با این صراحت و تمرکز، مشاهده نشده است.

۳. ضرورت پژوهش و تبیین تفکرات عاشورایی

همان‌گونه که در کتاب «تاریخ ادبیات داستانی» در فاصله پیروزی نهضت مشروطه تا سال ۱۳۳۲ سیر تطور رمان و داستان ترسیم شده است (ر.ک. میرعابدینی: ۱۳۹۲) و پس از آن جریان‌های متعددی در ژانرهای گوناگون از رمان سر برآوردند؛ در عصر انقلاب اسلامی نیز ادبیات داستانی دفاع مقدس می‌تواند با تغییر برخی از مضمون‌های رمان - در فرم و نتیجه‌گیری - موجب پیدایش مضامین بلند داستان‌نویسی در ژانر دفاع مقدس باشد. یکی از مفاهیم تأثیرگذار این ژانر توجه به هویت جهادی است که منشأ آن باورهای دینی می‌باشد. شناخت چنین هویتی، این ضرورت را ایجاب می‌کند؛ کشورهایی که خواهان استقلال هستند؛ باید خود را به‌این ویژگی مزین سازند. ملتی که تجربه تلخ استعمار و وابستگی را چشیده است؛ باید بداند تنها راه رهایی از یوغ بردگی جهان‌خواران، مسلح شدن به هویتی است که بتواند در مقابله با دشمنان دین و سرزمین، از تمامیت ارضی و عقیدتی خود، به‌خوبی دفاع کند؛ از این‌رو شناخت چنین هویتی و نمایان شدن آن در ادبیات داستانی دفاع مقدس می‌تواند فرزندان مملکت اسلامی را در راه مبارزه با شرک، کفر و الحاد از یک‌سو و با تعرض دشمن به هر شکل از سوی دیگر، ثابت‌قدم و پیروز گرداند؛ چراکه در خلق هر حماسه ماندگاری یک هویت جهادی یا یک شخصیت با ثبات مذهبی و یک شخصیت آرمان‌گرا نهفته

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

است که با پایبندی به نگرش دینی یا پیوستگی محکم و گسست‌ناپذیر آرمانی به میدان‌های جهاد کشیده شده است؛ اما این هویت در خلأ سرگردان خواهد بود؛ اگر حرکت جهادی، به مرجعیتی آگاه و حکیم متصل نباشد؛ زیرا مقاومت و جهاد باید به سرچشمه‌ای وصل باشد که لحظه‌به‌لحظه از آن الهام گیرد «یک ملت وقتی معتقد به جهاد شد؛ در همه میدان‌ها پیشرو است» (حسینی‌خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۳۸) جهاد یک امر ضروری در دین است؛ زیرا جامعه دینی برای رسیدن به اهداف متعالی خود نیاز به عدالت اجتماعی و استقلال و امنیت دارد. از نظر رهبر انقلاب مسئله شهادت و جهاد به زندگی انسان معنا می‌دهد. ایشان معتقدند که در یک جامعه اسلامی و انقلابی، روح انقلاب و ایمان همیشه زنده و کارساز است (حسینی‌خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۴۰-۳۸).

حال با توجه به ضرورت‌های فوق، هویت جهادی ملت ایران الزامات چنین تفکرات عاشورایی را می‌طلبد که اگر در تحقق آن کوتاهی به‌عمل آید؛ راه دستیابی چنین فضیلتی مسدود یا مختل می‌گردد.

۳-۱. تعریف هویت جهادی و جایگاه آن در فرهنگ اسلامی

هویت جهادی یک مفهوم دینی است و در اصطلاح معنای مبارزه علیه دشمن و نیروهای معارض است. جهاد در لغت به معنای «بکارگرفتن نهایت توان در مقابله با دشمن است»، «جهاد سه‌گونه است: جهاد با دشمن آشکار، جهاد با نفس و جهاد با شیطان» (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۶۲). این سخن ناظر به کاربردهای جهاد در قرآن کریم است. واژه جهاد و مشتقات آن ۳۵ بار در قرآن بکار رفته است که جز دو مورد، بقیه بار مثبت دارند؛ این دو مورد درباره تلاش والدین مشرک برای مشرک کردن فرزندان خود است (عنکبوت: ۸ و لقمان: ۱۵). موارد مثبت کاربرد جهاد در پیکار با کافران و مشرکان غالباً با قید «فی سبیل الله» همراه است. جهاد در این کاربرد مترادف «قتال فی سبیل الله» یعنی جنگیدن در راه خداست. جهاد به این معنا در فقه رنگ اصطلاح به‌خود گرفته و فقیهان در بابی به‌همین نام «کتاب الجهاد» تعاریفی از آن به‌دست داده‌اند؛ از جمله: «ارزانی کردن جان و مال در جنگ با مشرکان یا باغیان

به گونه‌ای ویژه و اهدای جان و مال و توانایی در راه بلندمرتبه‌ساختن اسلام و برپاداشتن شعائر ایمان» (نجفی، ۱۳۶۸: ۳).

درواقع حس پیکارگری با دشمنان، یکی از ویژگی‌های انسان‌های مؤمن و باورمند به عالم آخرت است که همه باورهایش را قربانی این چند روزه دنیا نمی‌کند؛ بلکه همه دنیا را در باورهایش خلاصه می‌کند و براساس فرامین الهی آماده جهاد با دشمنان خدا می‌شود. به هر حال جهاد در راه خدا از مهمترین تکالیف اسلامی است و تجارتی سودمند با خداوند است که مایه عزت اسلام و ترک آن موجب خواری مسلمانان است. جهاد باید فقط در راه خدا باشد و براساس دستورات قرآنی صورت پذیرد. در همین مورد علی^(ع) در باب جهاد و فضایل و تبعات ترک آن هدایت‌آفرینی کرده است (امام علی^(ع)، خطبه ۲۷). واقعیت این است که تبیین تفکرات عاشورایی برای دستیابی به هویت جهادی به عنوان یکی از مهمترین ارکان پایداری در ادبیات دفاع مقدس است.

۴. روش تحقیق

۴-۱. روش گفتمانی «ارنستو لاکلاو»

بهره‌گیری از بخش گفتمانی «لاکلاو» نزدیک‌ترین روشی است که با استفاده از تحلیل محتوا، رفتارهای منسجم شخصیت‌های داستانی - که دارای اهداف مشترکی هستند و از هویت یکسانی برخوردارند - را بازشناسی می‌کند. در این روش، تعریف باید انتخاب شود و تثبیت معنای دال‌های معین در یک آرایش ارتباطی خاص انجام گردد تا زمینه تحقق هویت حاصل آید. امری که در نگاه «لاکلاو» نوعی مفصل‌بندی^۱ دال‌هاست. مفصل‌بندی، فرایندی است که منجر به برقراری ارتباط بین عناصر گردد؛ به نحوی که این ارتباط، موجب تعدیل و تعریف جدید هویت این‌عنصر شود. کلیتی که از عمل مفصل‌بندی حاصل می‌آید؛ گفتمان نام دارد (کسرابی و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۳). همه نشانه‌های مفصل‌بندی شده در یک گفتمان از ارزش برابر

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

برخوردار نیستند و به انواع گوناگونی تقسیم می‌شوند. مهمترین این نشانه‌ها «دال مرکزی» است که نشانه‌های دیگر حول آن انسجام می‌یابند. این دال، دال‌های دیگر را حمایت می‌کند و آنها را در قلمرو جاذبه معنایی خود نگاه می‌دارد. ضدیت^۱ و غیریت^۲ گفتمان‌ها اساساً در تفاوت با یکدیگر شکل می‌گیرند. هویت‌یابی یک گفتمان، تنها در تعارض با گفتمان‌های دیگر امکان‌پذیر است. از این‌رو گفتمان‌ها همواره در برابر خود غیریت‌سازی می‌کنند. گفتمان‌های غیر به حاشیه رانده شده؛ دائم در تلاش‌اند تا ثبات موقت معنایی را که گفتمان مسلط ایجاد کرده است؛ برهم بزنند (کسرای و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۳). از طرفی قادر بودن به اثبات خود و طرد دیگری معنای هژمونی یا سلطه را دارد و چون گفتمان یک هویت است؛ باید سبک زندگی به عنوان یک «گفتمان» شکل بگیرد؛ پس باید نشانه‌ها و مؤلفه‌ها (دال‌ها) دائمی و پیوسته باشند تا این گفتمان به معنی هژمونی باقی بماند. اگر این اتصال و پیوستگی نباشد؛ هژمونی سبک زندگی نیز از هم می‌پاشد.

1. Antagonism

2. Otherness

❖ ۴-۲. تحلیل تأثیر تفکرات عاشورایی در رمان دفاع مقدس

در این مقاله با مروری اجمالی در رمان «باغ بهشت» نوشته محمدرضا ملکی مشاهده می‌شود شخصیت‌های دفاع مقدس با چنین اندیشه‌هایی توانسته‌اند از خود یک هویت جهادی به وجود آورند که منشأ استقامت ملت ایران در برابر هر نوع تعرض بیگانگان باشد. در اینجا با ارزیابی مختصر این مؤلفه‌ها در رمان، هویت جهادی برگرفته از تفکرات عاشورایی آشکارتر می‌گردد.

❖ ۴-۳. تلفیق شجاعت رزمندگان با مؤلفه‌های عاشورایی در تصاویر رمان باغ بهشت

تانک به چند قدمی رسیده. سربازها که میدان را خالی دیده‌اند؛ جسارت کرده و جلوتر از تانک حرکت می‌کنند. بچه‌های مجروح را تیر خلاص می‌زنند. حالا فقط من و پسرک سر راه آنهایم. سربازهای عراقی به ما نگاه می‌کنند با غضب. سایه‌هایشان چند برابر خودشان است. جلو می‌آیند؛ به دنبال سایه‌هایشان از چشمانشان کینه بیرون می‌ریزد، اینها را وقتی خیمه را آتش می‌زدند؛ یک بار در کربلا دیده‌ام، وقتی گوشواره با گوش از بچه‌ها به زور می‌ستانند؛ کینه‌هایشان دیرینه است؛ مال کوفه، مال شام، مال نخيله، مال هرکجا که بدعتی بوده و هست؛ (ملکی، ۱۳۸۸: ۴۰۵).

فضاسازی، موقعیت غیریت‌ساز بعضی‌ها را شفاف ساخته و از تعدی آنها سخن می‌گوید. و این تضادگرایی غیر انسانی تا جایی پیش می‌رود که: «بچه‌های مجروح را تیر خلاص می‌زنند»؛ از این جمله به بعد ضدیت در گفتمان اوج می‌گیرد. البته این تقابل با منش و باور شخصیت‌های شجاع داستانی، خود زمینه‌ای برای ترسیم غیریت‌سازی در فضای تراژدی حماسه کربلا «در این رمان» است. در اینجا خواننده به هیجان در می‌آید: «حالا فقط من و پسرک ... سربازهای عراقی ...».

تأکید نویسنده بلافاصله در پس جمله «می‌آید با غضب» صحنه را التهاب می‌بخشد: «سایه‌هایشان چند برابر خودشان است». بسترسازی ملکی از چینش سربازانی که جلوتر از تانک‌ها حرکت می‌کنند و آن قدر بی‌رحم هستند که به بچه‌ها و رزمندگان ایرانی تیر خلاص می‌زنند؛ قوی و واقعی است. درواقع نویسنده از انعکاس

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
این مطلب نکته‌ای را اراده کرده است و آن ورود به صحرای کربلا و واقعه‌ی روز عاشورا است. سپس ادامه می‌دهد اینها یعنی این تیپ شخصیت‌ها همان‌هایی هستند که خیمه‌های اولاد و اصحاب امام شهیدان را به آتش کشیدند و تأکید می‌کند که در باورهای خود یک‌بار آنها را در کربلا مشاهده کرده‌است. درست آن‌زمان که گوشواره با گوش از بچه‌ها ...! کاربرد زمان و مکان معین با توجه به پیشینه‌ی باورهای مخاطبان، به اثر جانی تازه می‌بخشد. سپس ادامه می‌دهد؛ کینه‌هایشان دیرینه است؛ مال کوفه، مال ... این کلمات، اشاره‌ی صریح به ماجرای ثقیفه (ر.ک. مادلونگ، ۱۳۷۷: ۴۷) و جنگ‌های تحمیلی جمل، صفین و نهروان (ر.ک. دانشنامه‌ی امام‌علی (ع)، ج ۹) با امیرالمؤمنین علی (ع) است.

یکی از آنها جلو می‌آید؛ چهره‌اش سیاه است، چشمش به چشمان خمار پسرک است، باز جلوتر می‌آید؛ حالا بالای سر نوجوان ایستاده؛ نوک اسلحه‌اش را به سر او نزدیک می‌کند؛ نوجوان زمزمه می‌کند: اشهد ان لا اله الا الله ...، برادر، من دارم می‌رم ... باید بپریم ... سرم داغ می‌شود، قلبم می‌خواهد از سینه بیرون بزند، می‌خواهم خود را روی سر پسرک بیندازم، به زمین چنگ می‌زنم، خاک در میان انگشتانم فشرده می‌شود؛ مثل اینکه مرمی فشنگ سرباز عراقی می‌خواهد میان شقیقه‌ی من بنشیند. سرباز انگشت روی ماشه می‌گذارد؛ نمی‌دانم که امام حسین (ع) آمده یا نه. آخر پسرک گفت: «ما هم کربلایی هستیم» به کنارش نگاه می‌کنم؛ شاید آقا سرش را در بغل داشته باشد. ناگهان نوجوان لبخند می‌زند، چهره‌اش گشاده می‌شود و چشمانش کاملاً باز و درخشان؛ زبانش را بر لبان خشک و سپیدک‌زده‌اش می‌کشد و به آرامی می‌گوید: السلام علیک یا ابا عبد الله! (ملکی، ۱۳۸۸: ۴۰۶ - ۴۰۵).

اوج غیریت‌سازی زمانی است که سرباز سیه‌چرده، نوک اسلحه‌اش را بر سر نوجوان بسیجی قرار داده است؛ درحالی که سرباز بعثی زمزمه‌ی شهادتین او را با گوش خود می‌شنود؛ براساس تحقیقات مندرج در آرشیو جنگ‌های جهانی و منطقه‌ای، ترسیم چنین صحنه‌هایی با ترس و وحشت همراه است؛ اما چرا این نوجوان چنین سکینه‌ای

دارد؟ زیرا «آرامش رزمنده در چنین وضعیتی» به دلیل شجاعت و اتصال قلبی وی به باورهای دینی است.

انگشت سرباز ماشه را می فشارد. صدای شلیک تیر چونان پتکی به سرم می خورد و حالم را منقلب می کند. خون سر نوجوان روی خاک ها می پاشد. شتک شتک. شتک خون بر خاک غم زده نینوای هورالعظیم! «یا ثارالله!» پاک مثل نسیم! زیبا مثل گل محمدی! لطیف، مثل سحر! صدای هلهله ملائک بلند می شود. هودج پسرک هم آمد. چقدر زیباییش کرده اند! گردگرد آن با ستاره چراغانی است، شده یک تکه نور! زیبا مثل بهار! ملائک با جام های بلورین، ردیف، برایش آب می آورند. آخر او تشنه است، وقتی می خواهند ببرندش (ملکی، ۱۳۸۸: ۴۰۶).

راوی خود بیننده این صحنه دردناک است. به همین دلیل بی تابی می کند و بر زمین چنگ می زند و در آن حالات در حدیث نفسی می گوید: «نمی دانم که امام حسین (ع) آمده یا نه». لحظه تأثیرگذاری آنجاست که پسرک بسیجی درحالی که منتظر شلیک سرباز دشمن است تا زندگی شروع نشده اش را به پایان برساند؛ با عشق به شهادت می گوید: «ما هم کربلایی هستیم». ترسیم حالات متهورانه نوجوان به ویژه زمانی که به آرامی می گوید: «السلام علیک یا اباعبدالله!» درست قبل از چکاندن ماشه اسلحه توسط سرباز بعضی اوج تراژدی عاشقانه است. به نظر می رسد این صحنه انتقال تمامی آن چیزی است که ملکی سعی داشته است ذهن مخاطب را با آن درگیر کند. «خون سر نوجوان بسیجی کم سن و سال بر روی خاک ها می پاشد.» بکارگیری لفظ خاک از سوی نویسنده می تواند باورهای دینی را با باورهای ناسیونالیستی پیوند بزند و حس هم ذات پنداری و وحدت ایجاد کند؛ به خصوص وقتی راوی می گوید: «شتک ... خون بر خاک...، این حس قوی تر و گسترده تر می گردد. سپس ملکی از واژه های مطهری استفاده می کند «پاک مثل نسیم! ... لطیف، مثل سحر!» این مقدمه شنیدن صدایی ملکوتی و متافیزیکی است «صدای هلهله ملائک بلند می شود ... می خواهند ببرندش». ترسیم و فضا سازی باورهای برخاسته از آیات و روایات دینی می تواند خواننده را به ذوق آورد و ...

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

فریاد می‌زنم: آی ای آسمانیان، پس من چی؟ چرا مرا در این بیابان تنها می‌گذارید؟ مرا هم ببرید! اما بی‌توجه به من می‌روند، پای‌کوبان و هلهله‌گویان. دلم می‌شکند و با سوز می‌گیرم. صدایم که به گریه بلند می‌شود؛ سرباز عراقی توجهش جلب می‌شود؛ نگاهم می‌کند، خیره‌خیره! به طرفم می‌آید. اسلحه‌اش را در دست می‌چرخاند. وضعیتم را که می‌بیند؛ نمی‌تواند تشخیص دهد که مرده‌ام یا زنده! مردد است که آیا تیر خلاصم را بزند یا نه! بالاخره تصمیم می‌گیرد؛ کار از محکم‌کاری عیب نمی‌کند؛ پس اسلحه‌اش را به طرفم نشانه می‌رود؛ چیزی به غروب کامل خورشید نمانده. نوک مگسک کلاش او به جمجمه‌ام خیره شده؛ مثل اینکه نوبت من است. آری، حالا ملائک را می‌بینم؛ دارند هودج مرا می‌آورند: «بیایید ای ملائک! بیایید و مرا ببرید! به خدا من آماده‌ام!» و ملائک می‌آیند پایین، روی سرم نقل می‌پاشند، هلهله دارند، بچه‌ها به پیشواز می‌آیند. همه آمده‌اند، خوشحال و خندان! گردوغبار و خون از چهره پاک کرده‌اند. لباس‌هایی از حریر به‌بر کرده و زیباتر از قبل شده‌اند. یکی‌یکی مرا می‌بوسند و مبارک‌باد می‌گویند. رضا، علی، عباس، رسول، محمد، رمضان و حسن، جلوتر از باقی شهدا کنارم می‌نشینند، رضا می‌گوید: محسن چون قربونت برم! تو اینجا باش.

جا می‌خورم! یعنی چه؟ باشم که چه؟ مگر این هودج من نیست؟ مگر ملائک برای بردن من نیامده‌اند؟ حسن این بار دلداری‌ام می‌دهد: این هودج مال توست. ولی تو باید اینجا، روی خاک باشی! دلم برای خودم می‌سوزد. با عقده‌ای گران در گلو اعتراض می‌کنم: آخه چرا؟ باز رضا می‌گوید: تو باید باشی و به همه بگی که حقیقت زندگی تنها جهاد و عقیده‌س! بگو که ماها چطور اومدیم و چگونه رفتیم (ملکی، ۱۳۸۸: ۴۰۷ - ۴۰۶).

پس از شهادت بسیجی نوجوان، نوبت به راوی می‌رسد که با تک‌گویی‌ها^۱ و حدیث نفس‌های متعدد، گفت‌وگویی را خلق کرده است که گاه مخاطب آن فرشتگان، گاه دوستان شهیدش و شاید آیندگان هستند و در این گفت‌وگوها تنهای تنها به شهادت

می‌اندیشد و از اینکه باید برای مدتی زنده بماند؛ می‌گوید: «دل‌م برای خودم می‌سوزد، با عقده‌ای گران در گلو ... ؟» این فریاد عاشقانه برای کسانی مثل جامانده‌گان از قافلهٔ شهادت دیده می‌شود، آنجا که قرآن کریم می‌فرماید: «من المؤمنین رجال صدقوا ما عاهدوا الله علیه فمنهم من قضی نحبه ومنهم من ينتظر» (احزاب: ۲۳).^۱

محمدرضا ملکی در «باغ بهشت» از مرگ انتخاب‌شده یاد کرده است. او توانسته این دال فرعی را در کنار دیگر دال‌ها به گرد دال محوری در تصاویرش، درآورد و تلفیقی از شجاعت و شهادت را در دایرهٔ باورها متجلی سازد.

در این برش درون‌مایه و تم «روحیهٔ شهادت‌طلبی» با شجاعتی کم‌نظیر برگرفته از ایمان به خدا به عنوان جنبهٔ ذهنی بر کل فضای عینی و مسائل مربوط به آن تسری یافته است. همچنین ذهنیت شخصیت‌های رمان، عشق به شهادت و دل‌آزاری از شماتت و حرکات غیرانسانی یزیدبن معاویه، ابن‌سعد، شمربن‌ذی‌الجوشن و تمامی ظالمان تاریخ کربلاست.

سبک گفت‌وگو در رمان، بر اساس باورها و اعتقادات چینش شده است. بین مخاطب و شخصیت‌ها تعامل فکری احساس می‌شود. شیوهٔ سخن گفتن، مقتل‌گونه، نمایشی و تعزیه‌خوانی است. همچنین انتخاب واژگان نیز مقتل‌وار است. ازطرفی توجه به مسائل و ارزش‌های اجتماعی و نگاه به عالم آخرت موج می‌زند که به‌نحوی بیان‌گر تقدیس ارزش‌های دفاع مقدس است و سرانجام اینکه نویسنده با انعکاس این دال از دال‌های چهارگانه که به‌گرد دال محور می‌چرخند؛ تفکرات عاشورایی رزمندگان را به‌وضوح به مخاطب منتقل کرده است. سبکی که در آن اندیشهٔ حسینی، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های درونی سبک زندگی شخصیت‌ها در رفتار، حرکات و سکنت‌ها آنها نهادینه شده است. آنچه در انعکاس متن به ذهن می‌رسد؛ توجه نویسنده نسبت به ایجاد یک فضای ارتباطی میان سبک زندگی^۲ شخصیت‌ها و مخاطبان خاص و عام

۱. در میان مؤمنان مردانی هستند که بر سر عهده‌ای که با خدا بستند صادقانه ایستاده‌اند؛ بعضی پیمان خود را به آخر بردند (و در راه او شربت شهادت نوشیدند)، و بعضی دیگر در انتظارند؛ و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد و پیمان خود ندادند.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

رمان است تا انتقال ذهنیت خود را به سهولت انجام دهد. بنابراین، از آنجاکه استعداد تکامل یافته انسان در برقراری ارتباط نمادین، فراگیری فرهنگ را آسان می‌سازد و انتقال فرهنگ را از نسلی به نسل دیگر امکان‌پذیر می‌کند؛ جامعه‌شناسان بر این هم‌داستان‌اند که: «اگر انسان‌ها توانایی پروراندن زبان و ارتباط را نداشتند؛ هرگز نمی‌توانستند به عنوان یک نوع باقی بمانند» (بای، ۱۳۹۰: ۲۱ - ۲۰). به همین دلیل ملکی سعی کرده است با استفاده از زبان تعزیه، دو حماسه بزرگ «عاشورا و دفاع مقدس» را با هم تلفیق کند و در این عمل ممزوج کردن، کار انتقال الگوسازی را نیز انجام داده است. درواقع فضا سازی ریزبافت او ذهن مخاطب را به تخیل وادار می‌دارد. از طرفی بازگشت به گذشته؛ به‌ویژه به صحنه کربلا - که نماد پیروزی خون بر شمشیر است - این تصاویر را مهیج‌تر ساخته است. حس حماسه‌پروری و نمادشناسی در راستای آزادی انسان‌ها و برانگیختن احساسات ناسیونالیستی و متذکر کردن فطرت پاک، حرف برجسته‌ای است که از این متن استخراج می‌شود. درواقع تفسیر حرکت رزمندگان رمان و تلفیق پایداری آنها با دفاع حضرت اباعبدالله‌الحسین^(ع) در طول همدیگر قرار گرفته است و مهم‌تر آنکه این پیوند در دایره انسانیت ظهور یافته است و این همان چیزی است که نقاط اشتراک رمان‌های داخلی و خارجی نامیده می‌شود و گاه در برخی از مسائل انسانی، «این ارتباط» مخاطب را به حس هم‌ذات‌پنداری می‌کشانند. انسان‌ها با توسل به نمادها به سه شیوه بنیادی ارتباط برقرار می‌کنند: نخستین شیوه، زبان گفتاری است که الگوهای صوتی، دارای معنا اطلاق می‌شوند. زبان گفتاری آموزش و ارتباط را آسان می‌سازد. دومین شیوه ارتباط، زبان نوشتاری است که همان ثبت ترسیمی زبان جسمانی است. این زبان به حفظ آموزش و میراث فرهنگی کمک می‌کند. سومین شیوه، زبان جسمانی است که این اصطلاح از ادبیات عامیانه برگرفته شده و بر مبادله معانی از طریق اداها و وضعیت‌های جسمانی دلالت می‌کند (بای، ۱۳۹۰: ۲۱).

چنین تفکراتی که با هراس‌انگیزی دشمن به حاشیه رانده نمی‌شود و با شجاعت کم‌نظیر گفتمان غیر راه، طرد نموده؛ می‌تواند هژمونی و سلطه اندیشه‌های عاشورایی خود را بر هر متجاوز می‌تحمیل نماید.

❖ ۴-۴. مؤلفه‌های مقاومت و ایثارگری در تصاویری از رمان باغ بهشت

مادر عباس و مادر من کنار یکدیگر ایستاده‌اند، برایمان دست تکان می‌دهند و چیزهایی زیر لب زمزمه می‌کنند. پدرم گوشه پیاده‌رو، دستش را بلند کرده؛ گویی دنبال من می‌گردد؛ مرا می‌یابد، می‌خندد، من هم! سحرک‌چولو روی دست پدرش میان بوق اتوبوس‌ها و شعار مردم (و) همه‌ خانواده‌ها چیزی می‌گوید که به گوش ما نمی‌رسد. مادر رضا، دست‌ها را به آسمان بلند کرده و از خدا چیزی می‌خواهد. پیرزن هنوز اسپند دود می‌کند؛ ولی حالا اشک‌هایش را هم می‌بینم! از یکی - دو تا اتوبوس هم‌خوانی بچه‌ها بلند می‌شود: «کربلا کربلا».

و از اتوبوس دیگر «ایشالله!» و بچه‌های اتوبوس ما - یعنی دسته یاسر - هم شروع می‌کنند: قال رسول الله نور عینی

حسین منی و انا من حسینی

حسین جان کربلا

حسین، حسین.

قطار ده‌دوازده تا اتوبوس، با پرچم‌های قرمز و سبز «یا مهدی ادرکنی» در خیابان راه می‌افتند (ملکی، ۱۳۸۸: ۱۰۰ - ۹۹).

یکی از ملموس‌ترین صحنه‌های دفاع مقدس، ایثار پدران و مادرانی است که در مقابل چشمان گریان خود، لحظه وداع سنگین فرزندان خویش را «درموقع رفتن به جبهه» مشاهده می‌کنند. لحظه‌ای که شاید برایشان تکرارشدنی نباشد. نویسنده در اینجا فقط به یک برداشت فلش گونه اکتفا کرده است تا مخاطب، خود از قوه تخیل^۱ و از بازگشت به گذشته^۲ بهره بگیرد و زمان وداع رزمندگان با خانواده‌ها و بستگان را تصور کند. ملکی در جهان‌داستانش یک تصویربرداری مستند دارد؛ تصویری که گفت‌وگوها در آن شنیده نمی‌شود. در چنین شرایطی عنصر سمع درچنگال بصر گرفتار است. فضا^۳ به‌خوبی منتقل و با بوق وسایط نقلیه تداعی خداحافظی نیز در جان والدین

1. Imagination

2. Flash back

3. Flash back

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

رزمندگان و خانواده‌هایشان کاشته شده است. ازسویی انعکاس احساسات خانواده‌ها توسط نقل راوی^۱ خلوص و ازخودگذشتگی آنها را به‌منصه ظهور می‌رساند؛ به‌ویژه آنجاکه راوی می‌گوید: «مادر عباس و مادر من کنار یکدیگر ایستاده‌اند.» تأثیرگذاری درون‌مایه^۲ این صحنه می‌تواند خواننده را متأثر سازد. زیرا او می‌تواند احساس کند در چشمان پدری که تنها فرزندش را به‌خیل کاروان دفاع سپرده، و مادری که با خون و جگر فرزندش را بزرگ کرده است؛ این وداع تلخ تا چه اندازه اندوهناک است؛ بدین دلیل، پیرزن برای سرسلامتی رزمندگان، همراه با گریه کردن اسپند دود می‌کند و مادر رضا هم لبانش به ذکر دعا مشغول است. اما چرا والدین چنین وداع گرانی را به‌جان می‌خرند؟ تصور صحنه دراماتیک^۳ خداحافظی با دست‌تکان دادن برای فرزندانی که معلوم نیست؛ دیدار مجددی داشته باشند؛ به‌ویژه زمزمه‌های پس از آن مفهومی را دربر دارد که همانند عشق^۴ ناشناخته است. یعنی ایثاری عاشقانه که ریتمی تراژیک^۵ دارد. ایثاری که با مقاومت به‌نوعی پیوند خورده است. درواقع خواننده با درک اولیه از لحظه وداع، گریه، دل‌تنگی و نگاه‌های حسرت‌بار والدین، می‌داند که در دلشان دنیایی پر از حدیث نفس^۶ است که همه ممهور باقی مانده‌اند؛ فهمی که در جهان ذهنی سحرکوچولو، حدیثی نانوشته و غیرقابل درک است.

مردم درمیان پیاده‌روها، برایمان دست تکان می‌دهند. در قیافه‌هایشان حسرت و افسوس موج می‌زند. حتما آرزو می‌کنند؛ کاش آنها هم می‌توانستند دل را یک‌دله کنند. می‌رویم که شاید دیگر این خیابان‌ها را نبینیم (ملکی، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

در این متن شعارهای اعتقادی رزمندگان از باورهای دینی آنها شکل گرفته است و پشتوانه و عقبه آنها را برملا می‌سازد. همانند مفهوم اثرگذار کربلا که تمام روح و روان رزمندگان را لبریز ساخته است. از طرفی ترسیم لحظات واقعی وداع پدر و مادرها

1. Narrator

2. Theme

3. Dramatic

4 The concept of love

5. Tragic

6. Monologue

با فرزندان در صحنه^۱ قطار کردن اتوبوس‌ها، بار معنایی زیادی برای مخاطب^۲ دارد؛ آن هم با پرچم‌های رنگارنگ یامهدی ادرکنی که مفهومی فراتر از ایشارگری نشان می‌دهد. به‌همین دلیل، چنین حسرتی به‌رغم این از خودگذشتگی، بیانگر عشق پدر و مادرها به امام حسین^(ع) است: یا لیتنی کنت معکم ... (ابن قولویه، ۱۳۷۷: ۱۱۴- ۷۷). ولی نکته مهم فراموش شده ازسوی ملکی در عدم پرداخت آرزوهایی است که خانواده‌ها در لحظات وداع، نسبت به فرزندان‌شان داشتند. این انتخاب ایشارگرانه فقط به‌واسطه باورهایی است که حادثه کربلا و شخصیت بی‌نظیر حضرت اباعبدالله‌الحسین^(ع) آنها را زنده نگه داشته‌اند. اما جمله: «می‌رویم که شاید دیگر این خیابان‌ها را نبینیم» تأمل‌برانگیز و حسرت‌آفرین است. این جمله از جملات پایدار رزمندگان دفاع مقدس است که بوی ملکوت می‌دهد و از جنس دنیا نیست.

به هر حال لحن به‌طور محسوسی غم‌بار و تراژیک است، رفتارها، احساسی و عاطفی است؛ ولی به چند دلیل، نمی‌توان متن را با وجود شعارهای مذهبی: «قال رسول‌الله نورعینی، حسین منی و انا ...» متنی شعاری خواند: ۱) کار انتقال این صحنه‌ها، براساس شواهد، «با توجه به مستندات جنگی موجود، اسناد و مدارک ارتش و سپاه پاسداران، مؤسسه‌ها و پژوهشگاه‌ها، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، مجموعه مستند روایت فتح، خاطرات مکتوب رزمندگان، وصیت‌نامه شهداء، آرشیو مستندات صدا و سیما و ...» واقعی انجام پذیرفته است. ۲) این شعارها باورهای عقلانی و قلبی رزمندگان و خانواده‌های آنهاست. ۳) ورود در میدان جنگ جایگاه شعار نیست. درواقع آنچه رزمندگان را به‌سوی جبهه‌ها کشانده است؛ تفکرات عاشورایی است. نخستین نشانه این تفکرات، اسامی عباس، رضا، یاسر و امثال آن است که به‌واسطه باورهای والدین به حماسه کربلا، برای فرزندان‌شان انتخاب کرده‌اند. همچنین انتخاب نام «یاسر» برای دسته گروهان درست همانند دیگر گردان‌ها و تیپ‌ها و لشکرها - که نام‌های امامان معصوم^(ع) را دارند - همگی تداعی توجه مسئولین نظامی به فلسفه عاشورایی است. همان‌گونه که این مهم در تزیین پرچم‌های قرمز و سبز

1. Scene

2. Audience

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

رزمندگان که به نام «یامهدی ادرکنی و امثال آن» مزین است؛ دیده می‌شود. به بیان دیگر ظاهر این افراد و شعائر اسلامی آنها گویای تفکرات عاشورایی است. این باورها در شعارهای رزمندگان نیز آشکار است: حسین جان کربلا ... حسین ... وجود اندیشه عاشورایی در والدین این حرکت‌آفرینی را خلق کرده است که برای حفظ کیان مملکت نه تنها فرزندان خود را ایثار می‌کنند؛ بلکه حسرتی را در درون می‌پروراند که ای کاش می‌توانستند «خود نیز» در این دفاع علاوه بر پشتیبانی و حفظ عقبه آن در جبهه حاضر شوند. این مفهوم خود بار معنایی ایستادگی خردمندانه مردم را اثبات می‌نماید که برای رسیدن به اهداف استقلال طلبانه و ایجاد امنیت پایدار مرزهای ایران اسلامی، هرگونه ناملایمات و سختی راه را تحمل می‌کنند. این انسجام و پیوستگی در فرایند گفتمان، عمل مفصل‌بندی مؤلفه‌ها را تقویت کرده و موجبات ظهور هویت جهادی را در رزمندگان فراهم می‌آورد.

۴-۵. مؤلفه شهادت‌طلبی در تصاویری از رمان باغ بهشت

ناگهان تیری صدا می‌کند؛ حاجی ساکت می‌شود؛ سرش به عقب پرت می‌شود، رو به آسمان می‌کند؛ حاج عبدالله بر خاک زانو می‌زند. کسی فریاد می‌زند: عراقیا حاجی رو زدن! حاج عبدالله زانو زده و همچنان دست‌هایش مقابل صورت است. حالا مثل نخلی بر زمین می‌افتد کنار من. ناگهان بزن بزن شروع می‌شود. صدای تانک‌های عراقی که سمت راست، ته دژ را بریده‌اند؛ به گوشم می‌رسد. یکی فریاد می‌زند: یا حسین! تانکا دارن می‌آن این طرف! (ملکی، ۱۳۸۸: ۳۹۸).

متن با یک شروع مناسب و با واژه غافلگیرکننده «ناگهان» نشان می‌دهد که هیجانی در کار است و صدای تیر در پس آن حکایت از یک اتفاق است که نویسنده با این فضا سازی مختصر، اما صریح، مقدمات یک رخداد را ترسیم کرده و آن شهادت حاج عبدالله است. این تصویر، صحنه یک مرگ سرخ «شهادت عاشقانه رزمندگان» را در فضایی عاشورایی منعکس نموده است. رمان مشحون از تصاویری است که با بازگشت به گذشته‌های متعدد مخاطب را به سرزمین نینوا یا همان کربلا می‌کشاند و هم‌زمان با پرواز ذهن و پیوند باورهای عمیق به عوالم ماورایی عروج می‌دهد؛ درواقع

«در اینجا» تلفیق عالم ماده با عالم متافیزیک و تثبیت یک واقعیت ارزشمند در باورهای دینی به نام شهادت آشکارست.

ازسوی دیگر صحنه تیرخوردن فرمانده، یک تصویر واقعی و باورپذیر است؛ به ویژه اینکه باور قلبی او، در همان لحظه، نگاهش را به آسمان می دوزد و این درحالی است که هم زمان بر خاک زانو زده است. هنوز دریافت شهادت حاج عبدالله به طور کامل در جان مخاطب ننشسته است که یک فریاد درمیان سنگرهای جبهه طنین انداز می شود: «حاجی رو زدن!» سپس راوی به توصیف خود از فرمانده شهید ادامه می دهد: «مثل نخلی بر زمین می افتد.» فریاد دوم «تانک ها دارن میان...!»؛ یعنی زمانی برای عزاداری و مویه کردن نیست. مقدمه چینی و بسترسازی ها^۱، مخاطب را گام به گام و نفس به نفس همراه راوی در فضای حرکت داستانی سیر می دهد و علت این همراهی انتقال عواطف و احساسات، دغدغه ها و باورهایی است که در حوادث جاری جبهه و جنگ رمان «باغ بهشت» دیده می شود. حتی همان جاکه راوی می گوید: «یکی فریاد می زند: یا حسین! ... این «یکی» که در ظاهر نزد مخاطب، ناشناخته است؛ به گونه ای در داستان جا باز کرده است که خواننده با او نیز هم ذات پنداری می کند؛ درواقع این «یکی» همانند نماد تمام جنگ است. از یک طرف یا حسین می گوید؛ یعنی جبهه اش را مشخص می کند تا دیگر رزمندگان پشت سر او متذکر امام حسین^(ع) باشند و مخاطب نیز بداند، اینها که می جنگند؛ می دانند با چه کسی می جنگند و ازسوی دیگر ادامه و فریاد تانکا دارن میان؛ اعلان و نشان از قوام پایداری تفکرات عاشورایی در برابر تنور جنگ ظالمان است که همچنان شعله ور و پابرجاست. این شخصیت نمادین، حقیقی است و از هرگونه پیچیدگی و شگفتی به دور است و نویسنده با ظرافت هرچه تمام تر این نماد را که عبارت است از یک رزمنده ناشناخته، آگاه به باورهای دینی و زنده کننده شعائر مذهبی است به مخاطب معرفی می کند. نماد و سمبلی^۲ که پرچم نامرئی را به دست گرفته و طبل بی صدا را به صدا در می آورد تا رزمندگان با باور حسینی به جنگ دشمن بروند و این نماد حیات بخش

1. Introduction

2. Symbol

❖ مبارزه و مقاومت، ایثار، شجاعت و شهادت است که ملکی فقط آن را با یک فریاد یاحسین^(ع) در قسمتی از رمان خود، جای داده است؛ بنابراین مخاطب خاص، حضور پررنگ و اثرگذار و دائمی این شخصیت بی‌آلایش را بر کل فضای تصویر در این گفتمان «هویت جهادی» به‌وضوح می‌بیند.

تیر مستقیم تانکی صغیر می‌کشد و از بالای سرمان می‌گذرد. حالا دارند درطول دژ جلو می‌آیند. می‌آیند به سمت ما! بچه‌ها عقب می‌کشند. همین ده - دوازده نفری که مانده‌اند. یکی از آنها عقب‌عقب می‌آید و کنارم می‌نشیند. می‌بوسد صورتم را و می‌گوید: «بر می‌گردیم/خوی، با بچه‌های تیپ ویژه شهاد!» و می‌رود. خودم را آماده می‌کنم تا پر بگشایم به آسمان. مثل کبوترها، هی بروم بالا و بالاتر، می‌خواهم بروم به ته آسمان، به آنجایی که جز آبی و پاکی چیزی نباشد. حتما عرش هم همان‌جاست (ملکی، ۱۳۸۸: ۳۹۸).

سبک نوشتاری «باغ بهشت» شبیه مقتل نویسی است. به نظر می‌رسد آنچه ملکی می‌گوید همان اندیشه رزمنده ایرانی است و این امر نشان می‌دهد که نویسنده تلاش دارد نگرش به باورها و سمت‌وسوی حرکت درونی و روحی رزمندگان را منتقل کند. البته این قدرت تخیل او به واسطه خلق رمان نیست؛ بلکه واقعیتی است که درعالم خارج نیز مصداق فراوان دارد؛ به‌همین دلیل مخاطب، با آن ارتباط برقرار می‌کند؛ زیرا این سبک نوشتاری توانسته است شخصیت‌های رمان را به پرواز در باورهای ماورایی درآورد. در بخش دیگر مشاهده می‌شود که نیروهای عراقی به‌سوی نیروهای ایرانی با شلیک تیر مستقیم تانکی که از بالای سر رزمندگان رد می‌شود؛ هجمه آورده‌اند؛ درحالی که درطول دژ، به‌طرف آنها می‌آیند و این تک دشمن در شرایطی است که بچه‌ها در وضعیت عقب‌نشینی هستند. این قسمت نمای کلی و برجسته تصویر ملکی است؛ اما حرف اصلی نویسنده در این برش چیست؟ و آن اینکه در موقعیت هجوم دشمن و عقب‌نشینی نیروهای خودی از ایستادگی و شهادت می‌گوید: «همین ده - دوازده نفر مانده‌اند»؛ یعنی این تعداد، از تعداد کل نیروها «شهادا و مجروح‌ها» استثنا شده است و در همان حال به‌جای اینکه خوف و ترس وجودشان را فرا بگیرد؛ فکر پرواز و پریدن به آسمان یا به‌عبارتی فکر شهادت هستند.

درحقیقت هرچه اندیشهٔ انسانی فرد متعادل تر باشد رفتار و کنش‌ها و واکنش‌ها که تبلوری از سبک زندگی اوست؛ متعادل تر خواهد بود. اما گاه در شرایطی قرار می‌گیرد که باید از خود، عکس‌العمل‌های به‌خصوصی ارائه دهد؛ به‌ویژه در هنگامهٔ نزاع، درگیری و مواردی از این دست «همانند جنگ» که با انواع ترس، هیجان، خشم، و... ممکن است روبرو گردد؛ در اینجا تعامل دو سویهٔ اندیشه و سبک زندگی بیشتر ملموس می‌شود. برای مثال ترس گاهی عامل رکورد انسان است و او را از رشد باز می‌دارد (حق‌جو، ۱۳۷۵: ۱۳). این خصیصه زائیدهٔ اندیشه و باورهای فرد است که در جامعه نیز بروز می‌یابد. براساس مشترکات انسانی آنچه برای شخص زینده می‌آید؛ کنترل شرایط موجود به‌واسطهٔ قوهٔ عقل است. در واقع علت‌های رفتاری انسان ضمن تأثیرپذیری از مسئلهٔ ژنتیک، محیط و ... از باورهای و اندیشهٔ او نیز متأثر است که «این مؤلفه‌ها» می‌توانند خردمندی یا عدم خردورزی او را در رابطهٔ دو سویهٔ اندیشه و سبک زندگی نشان دهند. بنابراین، ترس که نقطهٔ مقابل شجاعت است و از عوامل غیریت‌ساز و عامل مهمی برای ازهم پاشیدگی گفتمان است؛ در رزمندگان «رمان باغ بهشت» مشهود نیست؛ بلکه برعکس شجاعت که نشان هژمونی مدافعان در گفتمان هویت جهادی است؛ در آنها دیده می‌شود.

این نحوهٔ سبک زندگی از تفکرات عاشورایی است که آنها را درمقابل شداید و ناملایمات، آبدیده و مقاوم ساخته است. آنجاکه راوی می‌گوید: «خودم را آماده می‌کنم تا پرگشایم به آسمان ...» نشان از روحیهٔ بلند شهادت‌طلبی است. حسی که نه‌تنها با ترس غریزی در چنین شرایط بحرانی قرابتی ندارد؛ بلکه همین موقعیت دشوار، عاملی مهم برای رشد و تعالی او نیز گشته است؛ به‌بیان دیگر نویسنده رزمندگان بی‌نام‌ونشان را عارفان بزرگی می‌داند که سلوک الهی‌شان به‌سوی معبود ناشناخته است. همان‌گونه که صدرالدین محمد شیرازی معروف به صدرالمتألهین «ملاصدرا» مراحل رشد عشق را و تحولاتی که از نظر متعلق عشق برای شخص در طی سیر رشد پیدا می‌شود؛ به سه مرحله تقسیم کرده است:

الف. عشق کوچک: عشق به انسان از آن جهت که سمبل جهان آفرینش است.

ب. عشق متوسط: عشق دانشمندان به حقایق موجودات.

ج. عشق بزرگ: عشق عارفان به مراحل درک و تلقی کلام الهی است» (مصباح، ۱۳۷۴: ۲۷).

اما امروز چه دلگیر است غروب! و دلگیرتر اینجا که خاکش به خون دوستان آغشته است. زمین داغمه بسته و بچه‌های جامانده در کنار و گوشه آن برخاک افتاده‌اند. اطرافم شهدا و مجروحان روی زمینی که گله‌گله خمپاره آن‌را گود کرده و آراسته به فرش ترکش‌های براق، آرام خفته‌اند. چندانایی از آنها که هنوز نیمه‌جانی در بدن دارند؛ ناله می‌کنند. یکی - دوتایشان شهادتین می‌گویند. آخر اینجا ته خط است! آخر این مسیر و آغاز مسیری دیگر تا ابدیت. آنجا، آن گوشه آسمان سرخ است. سرخ و خون‌آلود. آنجا آسمان خون بر سینه دارد. دیگر روز از تب‌وتاب افتاده! دیگر گرما غوغا نمی‌کند و هیاهوی صحنه نبرد زهره شیر را نمی‌ترکاند. حالا وقت تاختن سپاه مخالف است بر پیکرها! وقت اسب‌دوانی و ترک‌تازی هلهله‌گویان تیغ و سنان به‌دست. حالا باید هجوم آورند بر خیمه‌ها، بر گودال قتلگاه! من خودم اکنون همه‌را به چشم جان می‌بینم. آخر بین اینجا و کربلا دیگر چیزی حائل نیست! حتی زمان! اصلا اینجا همان کربلاست. بگذارید بگویم که اکنون اینجا چه می‌گذرد... (ملکی، ۱۳۸۸: ۳۹۹ و ۳۹۸).

نویسنده خورشید را خرامان و آهسته از گوشه تصویرش بیرون می‌راند و غروب را همانند ستاره‌ای در دل شب بر تصویر نقش می‌دهد و از دلگیری غروب و خاکی که آغشته به خون شهیدان است؛ سخن می‌گوید و از بچه‌هایی که در وجب‌به‌وجب خاک این سرزمین «در این دشت خونین هرکدام آراسته به فرش ترکش‌های براق، شهید شده‌اند؛ تصویربرداری کرده است. ترسیم این فضا به قدری خونین است که راوی می‌گوید: «آخر، اینجا ته خط است!». سپس نویسنده مخاطب را از زمین می‌کند و به آسمان می‌برد «آنجا، آن گوشه آسمان سرخ است. ... اکنون اینجا چه می‌گذرد...». ملکی تصاویر جبهه و جنگ را با متن مقاتل و حماسه کربلای حسینی تلفیق کرده و با زبان وقایع‌نگاری و واقعه‌خوانی در هاله‌ای از بازگشت به گذشته، باورهای مذهبی را با رمانش عجین کرده است.

دف‌زنان، دایره به‌دست می‌آیند. به پاچه‌هایشان مثل زن‌ها خلخال آویخته‌اند. ورجه‌وورجه می‌کنند. کف می‌زنند. هلهله دارند. اطرافم همه خون است. نيزه‌های

❖ شکسته و شمشیرهای برهنه. آنجا روی همدیگر تلنبار شده. خدایا اینجا کربلاست! آتش فتاده است بر خیمه‌ها. قطار زنان و کودکان دست‌بسته، آرام‌آرام از کنار گودال قتلگاه می‌گذرد. بچه‌ها با پاهای برهنه بر خارهای مغیلان، جگر می‌خراشند. ظالمی بر قامت کوچکشان تازیانه می‌زند و آنها می‌روند؛ آرام و آهسته. عجب غربتی دارد این سرزمین! و چه سوزناک، هنگامی که از کنار گودال قتلگاه می‌گذرند؛ صیحه می‌کشند، ضجه می‌زنند، ناله سر می‌دهند، پاهایشان می‌لرزد و عاقبت زانوانشان بی‌رمق بر خاک بوسه می‌زند و در گودال قتلگاه، در عمق انبوه شکسته تیرها و شمشیرها، بدن‌هایی عریان و پاره‌پاره و بی‌سر! خدایا! این چه ظلم است؟! ای وای! و در پیشاپیش کاروان اسرا، سربایی به رأس نیزه‌ها!

(باز) کف‌زنان می‌آیند زنگیان شب، بدمستان بی‌شرم، شوخ‌چشمی بی‌حمیت! می‌آیند تا بر بدن‌ها اسب بدوانند، می‌آیند پای‌کوبان! می‌خواهم برخیزم و فریاد بزنم؛ شیون کنم؛ ناله سر دهم؛ که ای وای بیایید! بچه‌های گردان کربلا! بسیجی‌ها بیایید و ببینید که بر سر حسیتان^(۴) چه آمد! بیایید اهل حریم عصمت را در اسارت ببینید. نگذارید غیرتمندان که سپاه پسر سعد، بر بدن‌های پاک، اسب بدوانند. اینجا قاسم بر خاک افتاده! اکبر و عباس و عون و جعفر افتاده! بیایید و به کوفیان نشان دهید که هنوز حسین^(۴) یاور دارد. بیایید ای ... اما صدایم در حنجره گیر کرده، نفسم بند آمده، و حالا اسب‌ها می‌تازند روی پیکرها ... (ملکی، ۱۳۸۸: ۴۰۰ - ۳۹۹).

اوج غیریت‌سازی گفتمان «در اینجا» نمایان است. صحنه، لحظهٔ تاختن سپاه ابن سعد و یورش آنها بر پیکرها را نشان می‌دهد. همان زمان که اسب‌ها با نعل تازه و آهنین بر پیکر نیمه‌جان و بی‌جان شهدا در دشت نینوا و درمقابل چشمان اهل حرم، می‌تاختند و هلهله می‌کردند؛ درحالی که تیغ و سنان به رخ زنان و بچه‌های امام حسین^(۴) می‌کشیدند. ملکی صحنهٔ عقب‌نشینی رزمندگان ایرانی با صحنهٔ تقابل امام با ابن سعد را به تصویر کشیده است. نویسنده می‌خواهد بگوید: که اگر ابن سعد و سربازانش با اسب بر شهدای کربلا می‌تازیدند؛ امروز دشمن بعثی با تانک بر جسم نیمه‌جان و بی‌جان شهدای رزمندگان ایرانی می‌تازد. و در ادامه، برگ دیگری از مقتل را باز می‌کند و لحظهٔ هجوم سپاه یزیدی را بر خیمه‌های زنان و بچه‌ها بازخوانی می‌کند

و هنگامه سوزناک تراژدی گودال قتلگاه را بر ذهن مخاطب می‌کوبد. سپس راوی، مدعی می‌شود که «اکنون» همه را به چشم جان می‌بینم؛ یعنی فعل سربازان یزیدبن معاویه «در روز عاشورا» را با فعل سربازان دشمن شبیه می‌داند. راوی کلام خود را تکمیل می‌کند؛ می‌گوید: «آخر بین اینجا و کربلا دیگر چیزی حائل نیست؛ حتی زمان!» سپس تأکید می‌کند: «اصلاً اینجا کربلاست». ملکی مقاتل را به خوبی درک کرده است؛ به همین دلیل صحنه به صحنه، تصاویر جبهه را با عاشورا بازسازی می‌کند و سربازان صدام را با لشکریان ابن‌سعد و رزمندگان ایرانی را به یاران امام‌حسین^(ع) تشبیه می‌سازد.

تصویرسازی سربازان دشمن از صحنه نبرد بین نیروهای ایرانی و بعثی عراقی به‌طور محسوسی به‌طرف کربلا سمت‌وسو می‌یابد. ملکی سربازان ابن‌سعد و شمر را به زنانی شبیه کرده است که خلخال به‌پا دارند و با کف و دف و دایره و رجه‌وورجه می‌کنند؛ درحالی‌که زبانشان به هلهله بلند است. سپس صحنه خونینی که نیزه‌های شکسته و شمشیرهای برهنه را روی هم تلنبار کرده است را منعکس می‌سازد تا بتواند بگوید اینجا کربلاست! همان جایی که آتش بر خیمه‌ها افتاده است و کاروان زنان و کودکان دست‌بسته، آرام‌آرام از کنار گودال قتلگاه می‌گذرد و هم‌زمان مخاطب نیز با آنها از همان جایی عبور می‌کند که بچه‌ها با پاهای برهنه بر خارهای مگیلان دشت کربلا عبور می‌کردند و هردوی آنها با هم گوش‌چشمی به گودال قتلگاه دارند؛ درحالی‌که ضربه کینه‌توزانه تازیانه‌های خصم را بر بدن خود احساس می‌کردند. کاروان می‌رود و انگار مخاطب نیز در سرزمین غربت گرفته به‌دنبال و همراه آنها ناله و ضجه سر می‌دهد. ملکی مخاطب را با کاروان به‌بالای سر گودال قتلگاه می‌آورد و در میان انبوه نیزه شکسته‌ها، تیر و شمشیر و سنان‌ها، بدن عریان و پاره‌پاره و بی‌سر امام‌حسین^(ع) را به خواننده نشان می‌دهد درحالی‌که در پیشاپیش کاروان اسراء، سرباهایی به رأس نیزه‌ها سوار است. سپس تاب بر نمی‌آورد و زبان به شکوه می‌گشاید که: «خدا! این چه ظلم است؟ ... واقعه‌خوانی و تعزیه ملکی از کربلا در همین نقطه شکلی دیگر به‌خود می‌گیرد. نویسنده مخاطب را از دشت نینوا به رمان خویش باز می‌خواند و او را متوجه حمله تانک‌های عراقی می‌سازد؛ اما همچنان شبیه‌سازی و

بازگشت به گذشته تصاویر عاشورایی را رها نمی‌سازد و می‌گوید: «این بدمستان بی‌شرم و ... می‌آیند تا بر بدن‌ها اسب بدوانند» و منظورش از اسب همان تانک دشمن است و تاختن اسب بر بدن‌ها نیز اشاره به حمله سواره‌نظام ابن‌سعد به شهدای دشت کربلاست و می‌گوید: «نگذارید غیرتمندان، که سپاه پسر سعد ...». ملکی شهدای رمان خود را با قاسم‌بن‌علی^(ع) و علی‌اکبر^(ع) و عباس‌بن‌علی^(ع) و عون^(ع) و جعفر بن‌زینب^(ع) مقایسه می‌کند و می‌گوید: «ای غیرتمندان، بیایید و به اهل کوفه نشان دهید که همانند آنها بی‌وفا نیستید.»

و حالا اسب‌ها می‌تازند روی پیکرها ...» این لحظه، همان لحظه‌ای است که ندای هل من ناصر ینصرنی (ابن طاووس، ۱۳۴۸: ۱۰۲)، امام جان انسان‌های با وجدان را آبیاری می‌کند. ملکی تصویر اسارت اهل حریم عصمت^(ع)، (حضرت زینب^(ع)) را نیز فراموش نکرده است و ... این صحنه‌ها همان تقابل گفتمان‌هاست که به‌ظاهر شمشیر بر خون غلبه کرده است؛ اما از آنجا که ماهیت غیریت‌ساز گفتمان غیرانسانی به‌هیچ منطقی متصل نیست؛ سیر ازهم‌پاشیدگی خود را از همان زمان تعدی آغاز می‌کند و در برابر هژمونی گفتمان خرد و عقلانیت، راهی جز فروپاشی ندارد.

تانک عراقی که خاک‌ریز را شکسته؛ درطول آن جلو می‌آید، رمیده و عنان‌گسیخته؛ انگار نه‌انگار که جلو پایش آدم است که روی زمین ریخته. به اطرافم می‌نگرم؛ بالای سرم، حاج‌عبدالله آرام خفته و کمی آن‌طرف‌تر یکی دیگر که نمی‌دانم کیست. «تانک» دارد جلو می‌آید. نمی‌دانم بچه‌ها زیر شنی آن، چه حالی دارند؟! سخن از گوشت است و کوهی از آهن! مجروحان می‌خواهند خود را از سر راهش کنار بکشند؛ اما فریاد دردآلودشان که بلند می‌شود؛ من می‌نالیم: یا رب ارحم ضعف بدنی ... چند سرباز، سر سلاح‌های خود را به روبه‌رو گرفته و جلو می‌آیند. صدای شنی تانک هر لحظه بلندتر می‌شود. دیگر کارم از کار گذشته. مثل اینکه عاقبت نوبت من هم رسید. آی ای ملائک کجایی؟! بیایید اینجا که نوبت من هم رسید! (ملکی، ۱۳۸۸: ۴۰۱ - ۴۰۰).

در گوشه دیگر تصویر، نویسنده حمله تانک عنان‌گسیخته - که بر پیکرهای شهدا رژه می‌رود را ترسیم کرده است: «نمی‌دانم زیر شنی تانک ...!». تصویرسازی «جنایت بشری» به‌گونه‌ای است که زدن تیر خلاص ازسوی سربازان عراقی مرگ را حتی

برای رزمندگان ایرانی پسندیده جلوه می‌دهد. سپس صدای شنی تانک و سخن راوی که می‌گوید: «مثل اینکه عاقبت نوبت من ...» مخاطب را متأثر می‌سازد؛ ولی وقتی میل و عشق به شهادت را در او می‌بیند که «ای ملائکه کجایی؟! بیایید ...» حس می‌کند ویژگی شهادت‌طلبی برگرفته از تفکرات عاشورایی تا چه اندازه در جان رزمندگان عمق پیدا کرده است.

نمونه‌هایی از جنبه‌های عینی سبک زندگی که در هاله‌ای از تعارض گفتمانی نیروها و شخصیت‌های منفی رمان (بعثی‌ها) پنهان شده؛ در اینجا نمایان است. اما مسائل ذهنی بارز و شکوهمندی نیز وجود دارد؛ همانند شهادت و عشق به کشته‌شدن در راه خدا که این همه در لفظ یاحسین^(ع) تعبیه شده است: «ومن یقاتل فی سبیل الله فیقتل أو یغلب فسوف نؤتیة أجرا عظیما» (نساء: ۷۴). همچنین پرداخت مناسب حادثه کربلا با مضامین عاشورایی خود از مهمترین جنبه‌های ذهنی است. ملکی این وقایع‌نگاری را با دو زاویه دید^۲ «من راوی» و زاویه دید «دانای کل» بیان کرده است. فضای غیریت‌سازی نیز با تانک و اسب‌تاختن و با تازیانه، آزار دادن زنان و کودکان و از این قبیل رفتارهای غیرانسانی است که در صحنه‌ها به‌طور محسوسی مشهود است. همچنین ذهنیت شخصیت‌ها همگی عشق به شهادت و یاری امام حسین^(ع) است. لحن^۳ متن همان گونه که آشکار است؛ لحنی تراژیک است که رفتارهای شخصیت‌ها در به‌وجودآوردن این لحن مؤثر بوده‌اند. ازطرفی هم زبان نوشتاری و هم طرح داستان به لحن رمان کمک کرده، ازسویی عنصر رنگ نیز به فضاسازی روح بخشیده است. به‌هرحال ملکی با انعکاس چنین تصویری سبک زندگی رزمندگان ایرانی را با سبک زندگی شخصیت‌های عاشورایی پیوند زده است تا آنجا که رزمندگان «در جبهه» احساس می‌کنند در سرزمین کربلا هستند و به‌همراه امام حسین^(ع) و اصحابش در برابر لشکر یزیدیان قرار گرفته‌اند. شخصیت‌ها و آدم‌های «باغ بهشت» همگی در دال

۱. کسانی که زندگی دنیا را به آخرت فروخته‌اند، باید در راه خدا پیکار کنند؛ و آن کس که در راه خدا پیکار کند، و کشته شود یا پیروز گردد، پاداش بزرگی به او خواهیم داد.

2. Point of View

3. Tone

شهادت، اسیر عشق به پروردگار بوده‌اند. عشقی که زاییده توحید و باورهای دینی (مدلول) است؛ اما زیبایی کار در آن است که این عشق یک انتخاب است؛ بنابراین همان گونه که شیرینی عشق چشیدنی است؛ تبعات آن نیز باید قابل تحمل باشد؛ زیرا به قول ژان پل سارتر: «این آزادی است که مسئولیت اعمال، رفتار و گفتارمان را بر ما تحمیل می‌کند» (بای، ۱۳۹۰: ۱۳).

حال با توجه به گفتمان طراحی شده در این پژوهش، هویت منعکس شدهٔ رمان، برگرفته از یک هویت منسجم و پایدار است که ریشه در باورهای محکم «فرهنگ عاشورایی» دارد. رفتار شهدای ایرانی و رزمندگان، از آنجاکه هم با فطرت بشری سازگار است و هم در یک چارچوب عقلایی به عنوان دین و مذهب تبلور یافته است؛ نه تنها مرگ، آنها را نمی‌هراساند؛ بلکه به «آنها» عشق به شهادت نیز می‌بخشد و این نکته همان هژمونی سبک زندگی ایرانی - اسلامی است.

۵. بحث و نتیجه گیری

شخصیت‌های رمان «باغ بهشت» شجاعت را در لحظات حماسی جنگ، مقاومت را در جدالی نابرابر، ایثار را در هنگامهٔ از خودگذشتگی و شهادت را در میدان خون و نبرد، از خود متجلی ساخته و به اقتضای شرایط، مؤلفهٔ خاص آن لحظه را از خود بروز و به مخاطب نشان داده‌اند که تمامی مؤلفه‌های چهارگانه در درون آنها نهاده شده است تا توانشان را به یک هویت جهادی مسلح کند. این هویت منسجم برگرفته از سبک زندگی ایرانیان مسلمان و منشأ واقعی آن، تفکرات عاشورایی است. هرچند شخصیت‌ها و تیپ‌های منفی، نقطهٔ مقابل این هویت هستند که به عنوان مدل منفعل دیده می‌شوند؛ اما به طور کلی وجه غالب شخصیت‌ها، متمایل به باورهای دینی است. درواقع رمان چهره‌های متمایز دو نوع باور را در مقابل هم قرار داده تا مخاطب به واسطهٔ این تنش‌ها، برتری گفتمان باورها را خود استخراج نماید و از یکی، حس وابستگی و حقارت به تمنیات دنیوی و از دیگری غرور استقلال و امنیت را دریافت کند؛ بنابراین مقایسهٔ مدل‌های یادشده می‌تواند ذهن مخاطب را تا حدودی دربارهٔ فرهنگ هویت جهادی - که در برابر دشمن بعثی پایداری نموده تا آرامش، عزت و قوت را به میهن بازگرداند - به خود مشغول سازد.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

همچنین باورهای رزمندگان، اقرار به توحید، تبعیت از ائمه معصومین^(ع) و معاد است که در دایره‌ای از تفکرات عاشورایی ظهور یافته است. به‌همین دلیل بیشتر شخصیت‌ها با استفاده از دستورات دینی توانسته‌اند از خود هویتی با ثبات بسازند و در فضای خارج از رمان، نزد جامعه ایرانی و حتی کشورهای منطقه - که ملتزم به این فرهنگ «اندیشه عاشورایی» هستند - نیز جایگاهی نیک بیابند؛ همانند سرداران شهید دفاع مقدس و دیگر مدافعان. پس چنین شخصیتی با این هویت، تحت رهبری امام خمینی^(ه) توانسته است؛ ایران را به دژی مستحکم مبدل سازد تا از دسترس هر متجاوز به دور باشد و سرانجام، این هویت داستانی - که با واقعیت فاصله‌ای ندارد - از مرزهای ایران اسلامی به کشورهای دیگر، سرایت نموده است و مسلمانان و آزادگان آن سرزمین‌ها نیز با ماهیت آزادی‌بخش هویت جهادی که همانا پیروی از امام حسین^(ع) است؛ آشنا شده و الفت گرفته‌اند؛ زیرا چنین تفکری آنها را از فرهنگ بیگانگان بی‌نیاز می‌سازد. بنابراین الهام‌بخشی اندیشه عاشورایی در جامعه و ملت‌زد شدن به آن، می‌تواند ایران را درحالی که با سلطه‌گری مغایرتی تمام و با سلطه‌پذیری منافاتی عظیم دارد؛ همچنان عزتمند و مقتدر در جهان نگه دارد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که رمان «باغ بهشت» ضمن بازگویی گوشه‌هایی از فرهنگ عاشورا، به انعکاس انگیزه رفتاری سبک زندگی شخصیت‌ها نیز اهتمام ورزیده؛ رفتاری که برگرفته از باورهای مذهبی و غیرت ملی است و موجب خلق هویت جهادی و حفظ دستاورد امنیت و استقلال کشور خواهد گردید تا ظرفیت‌ها و تأثیرات فرهنگ غنی اسلامی را فراروی مخاطب قرار دهد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
نهج البلاغه.
- ابن قولویه (۱۳۷۷). **کامل الزیارات**، ترجمه سید محمد جواد ذهنی تهرانی، تهران: نشر پیام حق.
- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۴۸). **اللهوف علی قتلی الطفوف**، چاپ اول، تهران: انتشارات جهان.
- بای، روح الله و فاطمه (۱۳۹۰). **روان شناسی روابط انسانی**، تهران: انتشارات دانژه.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸). **حماسه و عرفان**، چاپ دوازدهم، قم، انتشارات اسری.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲). **جهاد اقتصادی**، چاپ دهم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۹). **مدرسه حسینی**، چاپ سی و سوم، تهران، نشر دریا.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۸۷). **مفردات الفاظ قرآن کریم**، ترجمه حسین خداپرست، چاپ اول، قم: انتشارات نوید اسلام.
- رشاد، علی اکبر (۱۳۸۷). **دانشنامه امام علی (ع)**، قم: نشر سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- سنگری، محمدرضا (۱۳۸۵). **پیوند دو فرهنگ: عاشورا و دفاع مقدس**، چاپ اول، قم: نشر یاقوت.
- صفایی حایری، علی (۱۳۸۳). **عاشورا**، چاپ اول، قم: نشر لیلہ القدر.
- کاویانی، محمد (۱۳۹۱). **سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن**، چاپ اول، قم: نشر سبحان.
- کسرای محمدسالار و علی پوزش شیرازی (۱۳۸۸). «نظریه گفتمان لاکلاو و موفه ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی»، **فصلنامه سیاست**، شماره ۳.
- ملکی، محمدرضا (۱۳۸۸). **باغ بهشت**، چاپ دوم، تهران: نشر تکا.
- مک دانیل، دایان (۱۳۸۰). **مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان**، ترجمه حسین علی نودری، چاپ اول، تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.
- میرصادقی، جمال (۱۳۹۲). **عناصر داستان**، چاپ هشتم، تهران: انتشارات سخن.
- میرعابدینی، حسن (۱۳۹۲). **تاریخ ادبیات داستانی**، چاپ اول، تهران: انتشارات سخن.
- موسوی گرماردی، محمد صادق (۱۳۸۰). **در آئینه عاشورا**، چاپ اول، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- مطهری، مرتضی (۱۳۹۷). *حماسه حسینی*، چاپ نود و نهم، تهران: انتشارات صدرا.
- مصباح، علی و دیگران (۱۳۷۴). *روان شناسی رشد*، تهران: انتشارات سمت.
- مادلونگ، ویلفرد (۱۳۷۷). *جانشین محمد*، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- نهادوندی، علی (۱۳۸۱). *عزت و افتخار در حماسه حسینی*، چاپ اول، مشهد: انتشارات عروج اندیشه.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۶۸). *جواهرالکلام*، چاپ چهارم، تهران: انتشارات المکتبه الاسلامیه.
- یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز (۱۳۹۵). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه هادی جلیلی، چاپ هفتم، تهران: نشر نی.

رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان

(مطالعه موردی مدرسه سینمایی حوزه هنری انقلاب اسلامی)

رسول یوسفی^۱، محسن ابن‌الدین^۲، فاطمه حداد^۳

چکیده

سینما پدیده‌ای است که مسأله جذابیت و تأثیرگذاری آن همواره مورد توجه محققان قرار داشته و این امر در معرفی و عمق بخشی به ابعاد مختلف فرهنگی بسیار استفاده می‌شود؛ که یکی از ابعاد خاص ایران موضوع دفاع مقدس است. با این حال به‌رغم اهمیت موضوع دفاع مقدس و نیز ظرفیت‌های سینما در تأثیرگذاری، شاهد عدم اثربخشی مطلوب آن در جامعه هستیم. چرا که تحقیقات بیانگر کاهش اقبال عمومی به این‌گونه فیلم‌ها در قیاس با سایر ژانرهای سینمایی به خصوص بین جوانان است. این مقاله با رویکرد توصیفی - تحلیلی و با روش پیمایشی به دنبال رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان است. بنابراین، جامعه آماری این پژوهش جوانان بالای ۱۸ سال و آشنا با مباحث سینما بودند که براساس فرمول کوکران، ۲۱۲ نفر از دانشجویان مدرسه هنری حوزه انقلاب اسلامی برای نمونه انتخاب شدند. نتایج حاصل، عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس را در سه طبقه «عوامل درونی فیلم»، «عوامل بیرونی فیلم» و «عوامل محیطی» تقسیم کرد. درمجموع می‌توان بیان داشت که عوامل درونی در دست فیلمسازان، مؤثرترین عامل بر تقاضای فیلم‌های دفاع مقدس هستند.

واژه‌های کلیدی

تقاضای خرید، سینمای دفاع مقدس، تحقیق پیمایشی

ry.Marketing90@gmail.com

M.EBNODDIN@UT.AC.IR

hasannagmeh@gmail.com

۱. استادیار گروه مطالعات امنیت ملی دانشگاه جامع امام حسین (ع)

۲. دانشجوی دکتری مدیریت دانشگاه تهران

۳. کارشناس ارشد مدیریت فرهنگی دانشگاه علوم تحقیقات

❖ ۱. مقدمه

دوران ۸ ساله دفاع مقدس دورانی خاص و درخشان در تاریخ کشور ماست که بی‌تردید سینما یا همان هنر هفتم، یکی از مؤثرترین ابزارهای انتقال ارزش‌های دوران ۸ ساله دفاع مقدس است. ویژگی ژانر دفاع مقدس پرداختن به روحیات و درون رزمندگان دفاع مقدس، باورها و اعتقادات آنها براساس واقعیات بوده است که به‌تدریج در سال‌های شکل‌گیری این سینما به اوج خود رسید و موجب ارتقای سطح کیفی سینمای دفاع مقدس^۱ شد. در ایام دفاع مقدس و چندسالی پس از آن سرمایه‌گذاری‌های خوبی در زمینه انعکاس ارزش‌های دفاع مقدس صورت گرفت؛ اما سال‌های متمادی بعد از دهه هفتاد دیگر گیشه‌های سینما تعیین می‌کنند، سینما باید روی چه چیزی سرمایه‌گذاری کند. البته در دهه نود یکی از پرفروش‌ترین فیلم‌های سینمایی، از ژانر دفاع مقدس بوده است که از اقبال عمومی هم برخوردار بوده است. اما این قابل‌تعمیم نیست که بتوان گفت ژانر دفاع مقدس توانسته است جایگاه خود را در سینمای ایران پیدا کند.

یکی از مشکلات در حوزه سینمای ارزشی و دفاع مقدس مخاطب است، به‌گونه‌ای که بخش بزرگی از مخاطبان این نوع فیلم‌ها به سینما نمی‌روند و کسانی هم که می‌روند ممکن است این‌گونه فیلم‌ها چندان مورد پسندشان نباشد؛ یکی دیگر از مشکلات بحث عرضه و تقاضا و نبود بازارهای بین‌المللی است. علاوه بر این، هنوز سینمای ارزشی دفاع مقدس به‌صورت یک اصل ثابت در عرصه سینمایی کشور جا نیفتاده است و بازارهای هدفمند خود در منطقه و کشورهای جهان اسلام را نمی‌شناسد؛ بخشی از این موضوع به مسائل داخلی و بخشی به جریان کلی سینما باز می‌گردد.

با توجه به اینکه تاکنون پژوهش و مطالعات جامعی در مورد عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع ازجمله بررسی متغیرهای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، فردی و محیطی به‌صورت یکجا انجام نشده است و خلأ انجام چنین پژوهشی در حوزه دفاع مقدس احساس می‌شود. بنابراین، این مهم سبب شد تا با انجام پژوهش پیش‌رو ضمن مرور ادبیات داخلی موجود در زمینه تقاضای سینما و نقد آن، چهار

❖ عامل اصلی فرهنگی، اجتماعی، فردی و محیطی تأثیرگذاری بر تقاضای این ژانر سینمایی را مطالعه و با کندوکاو و شناسایی و ارائه ادبیات جدیدی بتواند تا حدودی خلاء موجود در این ارتباط را مرتفع نماید.

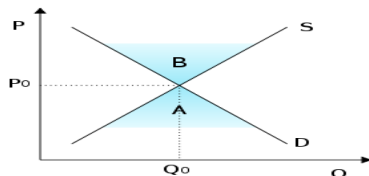
۲. ادبیات نظری و پیشینه پژوهش

به این دلیل که مسأله اصلی این پژوهش، بررسی عوامل مؤثر بر توجه جوانان [تقاضا] به سینمای دفاع مقدس بود. بنابراین، دو محور زیر به‌عنوان پایه نظری مورد بررسی قرار گرفت:

- محورا اول؛ موضوع عرضه و تقاضا در فضای بازار با تأکید بر صنعت سینما؛
- محور دوم؛ موضوع سینمای دفاع مقدس.

۲-۱. تقاضای سینما

یکی از اساسی‌ترین مفاهیمی که در تحقیقات بازار توجه می‌شود، تقاضای خریدار^۱ است. تمایل، توانایی و خواست یک فرد برای خرید کالا یا خدمتی را تقاضا^۲ گویند و مقدار کالا یا خدماتی که تولیدکنندگان حاضر هستند در قیمت‌های مختلف را در اختیار مصرف‌کنندگان قرار دهند، عرضه می‌نامند، که در علم اقتصاد عموماً با زبان ریاضی نمایش داده می‌شود؛ به این صورت که تقاضای یک خریدار برای یک کالای معین را بررسی و از آن جدولی استخراج می‌کنند، مبنی بر اینکه در هر واحد از پول چه مقداری از کالا توسط فرد خریداری می‌شود. (مریدی، ۱۳۷۳). درواقع تقاضای خرید کالایی خاص که در (یک یا چند) بازار مربوط به (یک یا چند) قیمت مشخص مورد خریداری قرار می‌گیرد. در این صورت به‌عنوان تقاضای بازار نامیده می‌شود.

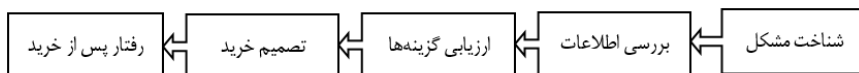

شکل ۱. رابطه عرضه و تقاضا

1. Demand of Buying
2. Demand

هاوکینز^۱ خریدار را یک واحد تصمیم‌گیری (افراد، خانواده یا شرکت) می‌داند که به جمع‌آوری اطلاعات و پردازش آنها (آگاهانه یا ناآگاهانه) در پرتو موقعیت موجود پرداخته و جهت دستیابی به رضایت و بهبود سبک زندگی اقدام به خرید می‌کند (هاوکینز، ۱۳۸۵: ۱۴).

بر این اساس فرایند تصمیم‌گیری خرید از پنج مرحله تشکیل شده است: شناخت نیاز، جست‌وجوی اطلاعات، ارزیابی اطلاعات، تصمیم خرید و رفتار پس از خرید. واضح است که فرایند خرید قبل از خرید واقعی شروع می‌شود و خیلی بعد از آن نیز ادامه دارد. مصرف‌کننده در هر خرید، همه پنج مرحله را طی می‌کند، اما معمولاً مصرف‌کنندگان در خریدهای عادی، برخی از مراحل را از قلم می‌اندازند یا آنها را به‌طور وارونه طی می‌کنند (یوسفی، ۱۳۹۴).

شکل ۲. الگوی رفتار خریدار

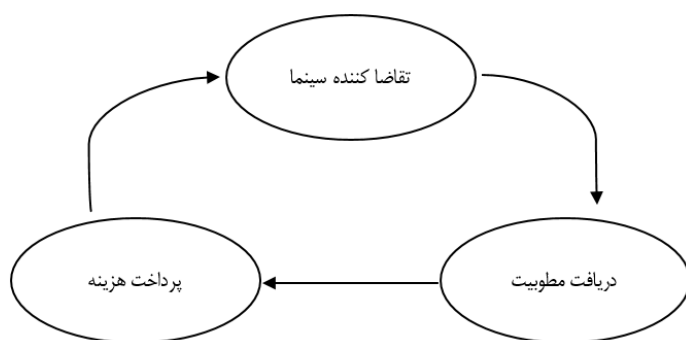
درواقع وقتی خریدار بخواهد کالایی برای خود تهیه نماید براساس نیازها و علایق خود، اقدام به بررسی می‌کند و در نهایت از بین عرضه‌های صورت گرفته در بازار، یک محصول را انتخاب می‌نماید.

در حوزه فرهنگی نیز، سینما به‌عنوان یک صنعت هنری باید بتواند مشتری خود را جذب نماید و محصول خود را به فراخور شرایط و موقعیت موجود و نیاز مخاطب ارائه کند تا نظر مشتری را جلب نماید و متقاعد کند تا در ازای آن هزینه پرداخت نماید، که واحد این کالا تعداد بلیط به فروش رفته است.

با این مقدمه می‌توان بیان داشت که کالای نهایی سینما محصولی است که به تعداد فیلم‌های اکران شده در یک سال، سیاستگذاری اکران از حیث رتبه‌بندی اکران و سینما، زمان اکران و تعداد سینماهای اکران شونده و فیلم‌های اکران شونده همزمان متنوع و در نتیجه ناهمگن است. کالای ناهمگن به کالایی گفته می‌شود که

❖ در طبقه‌بندی کالاهای از نظر نوع، تحت یک عنوان آورده می‌شود، ولی برخی تفاوت‌های رفتار عقلایی مصرف‌کننده باعث می‌شود که وی به هر کدام از این مصداق‌ها، ترجیح متفاوتی را اعلام کند و تمایل خاصی را برای تقاضای هر کدام نشان دهد. به عبارت دیگر، هر فیلم مخاطب خود را دارد و اکران آن بخشی از تقاضا کنندگان بالقوه (سینمارو) را به خود جذب می‌کند. ناهمگن بودن کالای نهایی سینما تأکیدی خواهد بود بر انتخاب در تعیین نوع کالا (نوع فیلم) و اعلام ترجیح تقاضا کننده، به این معنی که مصرف‌کننده در میان کالاهای پیش‌روی خود (در اینجا فیلم‌های سینمایی اکران شده) انتخاب و اعلام ترجیح می‌کند. این نشان می‌دهد که تماشاگر به همه فیلم‌های اکران شده، به مثابه کالای همگن با لذت یکسان نگاه نمی‌کند و انتخاب فیلم برای وی حائز اهمیت است. (گرایی‌نژاد، ۱۳۸۹)

براین اساس تقاضاکننده فیلم سینمایی فردی است که در ازای پرداخت هزینه (قیمت بلیت)، مطلوبیتی ناشی از تماشای فیلم کسب می‌کند و تقاضا کننده کسی است که با استفاده از کالایی عمومی و پویا (سینما)، لذتی ناشی از حضور در سالن سینما و تماشای فیلم را به دست آورد. تقاضا کننده محصول عرضه شده را محک می‌زند و عرضه‌کننده باید برای جذب تقاضا کننده‌های بالفعل و بالقوه، با سلايق و تمایلات این گروه آشنا باشد.

شکل ۳. رابطه بین تقاضا کننده سینما و پرداخت هزینه

❖ ۲-۲. سینمای دفاع مقدس

محصول سینما کالایی است که وجوه مشخصه کیفی بیشتری نسبت به وجوه کمی دارد و در بسیاری از موارد، ارزش‌گذاری فیلم تابع متغیرهای ذهنی فراوانی است که شامل حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی می‌باشد. بنابراین، نمی‌توان مانند تعیین متغیرهای تأثیرگذار در میزان تقاضا برای کالاهای متعارف مورد سنجش قرار گیرد، اما می‌توان به لحاظ تئوریک در این مورد عمل کرد.

عوامل مؤثر در تقاضای سینمای ایران، به دو دسته عوامل اقتصادی (متغیرهای کمی) و غیراقتصادی (متغیرهای کیفی) تقسیم می‌شود که عبارت‌اند از: سن، جنس، تحصیلات، وضعیت تأهل، ترکیب جمعیتی خانوار، وضعیت اشتغال، نوع فعالیت، درآمد، طبقه اجتماعی، قیمت بلیت، تورم، کیفیت سینما. می‌توان سینمای جنگ را به دو دوره مشخص تفکیک نمود:

۲-۲-۱. سینمای دفاع مقدس در دوران جنگ

بسیاری از سینماگران، سینما را با جنگ تجربه کردند و فیلم‌هایی که در بستر جنگ ساخته شده، هیجان و حادثه را با حالات عرفانی و عدالت‌طلبی افراد در بطن جنگ پیوند می‌زند، که می‌توان به فیلم‌های نینوا و پرواز در شب (رسول ملاقلی‌پور، ۱۳۶۵)، اشاره کرد. در بخشی از آثار این دوران به مدد جلوه‌های ویژه تحرک بیشتری می‌یابد، ولی موضوع داستان و پایان آن کاملاً مشخص است. فیلم‌هایی مانند کانی مانگا (سیف‌الله داد، ۱۳۶۷) و عقاب‌ها (ساموئل خاچیکیان، ۱۳۶۴) نمونه‌های موفق این سبک در زمان جنگ هستند. در طول سال‌های جنگ دوربین‌های سینماگران روی صحنه‌های جنگی بیشتر تمرکز کردند و اگر گاهی هم گوشه چشمی به پشت جبهه دارند در تلاش هستند میدان جنگ را نمایش دهند.

۲-۲-۲. سینمای دفاع مقدس در دوران بعد از جنگ

خاتمه جنگ دوران تازه‌ای را برای فیلم‌های تازه دفاع مقدس و جنگی رقم زد. به فیلم‌هایی که در این دوران ساخته می‌شوند می‌توان گفت که به نوعی توانسته‌اند هم به جبهه و هم به پشت جبهه بپردازند یعنی درواقع جنگ را در پشت خاکریزها هم نشان داده‌اند، که می‌توان به فیلم‌ها: دیده‌بان (ابراهیم حاتمی‌کیا، ۱۳۶۸)، در مسلخ

❖ عشق (کمال تبریزی، ۱۳۷۰)، هور در آتش (عزیزالله حمیدنژاد، ۱۳۷۰)، عملیات کرکوک (جمال شورجه، ۱۳۷۰) اشاره کرد.

در مقطع پس از جنگ افزون بر بازسازی صحنه‌های نبرد، مجال بیشتری به پرداختن به پشت جبهه‌ها و زندگی در ایران جنگ زده پدید می‌آید؛ اما در عین حال فرصتی نیز برای بررسی پیامدهای جنگ و انسان‌های از جنگ برگشته، از رزمنده و جانباز و آزاده و خانواده شهید پدیدار می‌شود. (مثل از کرخه تا راین و آژانس شیشه‌ای حاتمی‌کیا). فیلم دفاع مقدسی پس از جنگ، فیلم اجتماعی با شخصیت‌های برخاسته از دل جنگ است. ژانر سینمای طنز دفاع مقدس که از قضا با اقبال بیشتری مواجه شد و تقاضای بیشتری نیز پدید آورد و تولید را به این سمت سوق داد، در این دوره اتفاق افتاد. نمونه لیلی با من است؛ اخراجی‌ها و معراجی‌ها (...). (سال تولید و کارگردان ذکر شود).

در طی ۳۵ سال از پایان جنگ و در طی دهه‌های گذشته فیلم‌های متفاوتی بر روی پرده سینماها رفته است که هر کدام از آنها توانسته است بخشی از جامعه را تحت تأثیر قرار دهد و عده‌ای را پای گیشه‌های سینما بکشد؛ اما در این سال‌ها فیلم‌هایی بوده‌اند که گوی سبقت را از دیگران ربوده‌اند و توانسته‌اند جزء پرفروش‌ترین فیلم‌های دفاع مقدس باشند.

جدول ۱. پرفروش‌ترین فیلم‌های دفاع مقدس

عنوان فیلم	سال ساخت	کارگردان	میزان فروش	توضیحات
اخراجی‌ها ۱	۱	مسعود دهنمکی	۲/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰ تومان	نخستین فیلم دفاع مقدس و دومین اثر که پس از فیلم «آتش‌بس» توانست رکورد میلیاردی را قاطعانه از آن خود کند «اخراجی‌ها»، نخستین ساخته مسعود دهنمکی بود. دهنمکی با دستمایه قرار دادن ماجرای اخراجی‌ها که داستانی مستند بود، فیلم خود را با حضور جمعی از ستارگان سینمای ایران جلوی دوربین برد. این فیلم شاید بعد از «لیلی با من است» دومین فیلم مهم سینمایی باشد که جنگ تحمیلی را با زاویه طنز می‌نگرد و البته دهنمکی در مقابل کمال تبریزی کمترین خط قرمز ممکن را در پرداختن به این موضوعات داشته است. دهنمکی توانست در دو فیلم بعدی خود نیز به فروش‌های میلیاردی دست پیدا کند و نام خود را به‌عنوان پول‌سازترین کارگردان سینمای ایران ثبت کند.
	۲		۳/۷۵۰/۰۰۰/۰۰۰ تومان	
	۳		۵/۹۰۰/۰۰۰/۰۰۰ تومان	
افق	۱۳۶۸	رسول ملا قلی‌پور	۱۶/۰۰۰/۰۰۰ تومان	افق، نشانه عزم راسخ سازنده‌اش برای ساخت یک فیلم جنگی پرفروش و خوش‌ساخت و حرفه‌ای بود. جلوه‌های ویژه در افق، اهمیت بسزایی داشت. در این فیلم شاهد انفجارهای پیاپی بودیم تا منطق و دلیل. به همین جهت افق به مذاق تماشاگر عام خوش آمد. افق، دومین فیلم پرفروش تهران در سال ۱۳۶۸ که نزدیک به یک میلیون نفر آن را تماشا کردند، با رقمی حدود ۱۶ میلیون تومان و پرفروش‌ترین فیلم همین سال در اکران شهرستان‌ها متعلق به همین فیلم رسول ملاقلی‌پور است.

ادامه جدول ۱. پرفروش‌ترین فیلم‌های دفاع مقدس

کانی مانگا، نسبت به هم‌تایش «عقاب‌ها» فیلم بسیار بهتری بود، اما نتوانست رکورد فروش آن فیلم را جابه‌جا کند. اگر عقاب‌ها درست در بحبوحه جنگ هوایی ایران و عراق روی پرده آمد، اکران کانی‌مانگا مصادف شد با پذیرش قطعه‌نامه و پایان جنگ. صحنه‌های نبرد هوایی در کانی‌مانگا، بر خلاف عقاب‌ها روی میز مونتاژ ساخته نشد و برای نخستین بار در سینمای ایران، صحنه‌های نبرد هلیکوپتر به یمن امکاناتی که سیف‌الله داد فراهم کرد، بازسازی شد. پرفروش‌ترین فیلم سال ۱۳۶۷ با رقمی نزدیک به ۱۲ میلیون تومان که در اکران شهرستان‌ها هم بسیار موفق بود، تا سال‌های سال اکران می‌شد و می‌فروخت. این فیلم را نزدیک به یک میلیون نفر تماشا کردند.	۱۲/۰۰۰/۰۰۰ تومان	سیف‌الله داد	۱۳۶۷	کانی مانگا
پرتماشاگرترین فیلم دفاع مقدس سینمای ایران که در بهترین زمان ممکن ساخته شد و به نمایش درآمد. استفاده از بازیگران معروف و محبوب از جمله سعید راد که در آخرین لحظات برای ایفای نقش اول انتخاب شد، در کنار ریتم پرکشش فیلم، فیلمنامه جذاب و پرداخت مناسب همه دلایلی بود که موجب شد، فیلم به مذاق تماشاگر خوش آید و صف‌های طولانی در کنار سینماهای نمایش‌دهنده عقاب‌ها پدید آمد. عقاب‌ها، با ۱۶ میلیون تومان فروش در اکران اول تهران، در حالی که ۳۰ درصد جمعیت ۶ میلیونی تهران فیلم را دیدند، پرفروش‌ترین فیلم سال ۱۳۶۴ لقب گرفت	۱۶/۰۰۰/۰۰۰ تومان	ساموئل خاچیکیان	۱۳۶۴	عقاب‌ها

ادامه جدول ۱. پرفروش‌ترین فیلم‌های دفاع مقدس

آژانس شیشه‌ای، در فضای ملتهب سیاسی آن سال‌ها، فیلمی جنجال‌آفرین بود و از خطری خبر می‌داد که جامعه ایران آن روز را تهدید می‌کرد؛ شکاف نسل جنگ رفته و عامه مردم، فیلم پس از موفقیت در جشنواره فجر سال ۷۶ به اکران درآمد و مورد استقبال مردم قرار گرفت. دومین فیلم پرفروش سال ۱۳۷۷ رقمی حدود ۱۷۰ میلیون تومان فروخت و باعث شد جایگاه حاتمی‌کیا در سینمای ایران بیشتر از گذشته به	۱۷۰/۰۰۰/۰۰۰ تومان	ابراهیم حاتمی‌کیا	۱۳۷۷	آژانس شیشه‌ای
این فیلم در ژانر دفاع مقدس به موضوع مادران در دوران دفاع مقدس می‌پردازد. فیلم «شیار ۱۴۳» موفق به دریافت جایزه بهترین فیلم از نگاه تماشاگران، بهترین بازیگر زن و دیپلم افتخار بهترین فیلمنامه، بهترین کارگردانی سیزدهمین جشنواره فیلم مقاومت، جایزه بهترین بازیگر زن هشتمین جشن منتقدان و نامزد بهترین بازیگر زن جشنواره آسیا پاسیفیک شده است. این فیلم در جشنواره بوسان و جشنواره فیلم صلح نیز به نمایش درآمده است. توانست به فروشی بیش از سه میلیارد و هفتصد و سی میلیون تومان دست پیدا کند.	۳/۷۳۰/۰۰۰۰/۰۰۰۰ تومان	نرگس آبیاری	۱۳۹۲	شیار ۱۴۳

مدل مفهومی مبتنی بر پژوهش‌ها و مطالعات مرتبط

از مهمترین مطالعه‌های اخیر، پژوهشی مربوط به «عبدالرحیم رحیمی و همکاران» به نام «برآورد تابع تقاضای سینما و تحلیل عوامل مؤثر بر آن» است (۱۳۹۰). در این مطالعه که براساس داده‌های سری زمانی (۸۹-۱۳۶۴) می‌باشد، تابع تقاضا برای رفتن به سینما در تهران استخراج شده است و در یافته‌های پژوهشی آن، میزان تقاضا برای

❖ رفتن به سینما با قیمت بلیط و کالای مکمل سینما ارتباط معکوس ولی با درآمد و قیمت کالای جانشین ارتباط مستقیم دارد.

در سال ۱۳۸۹، آرزو بختیاری در پژوهشی باعنوان «شناسایی عوامل مؤثر در تقاضای سینمای ایران» عوامل مؤثر بر تقاضا در سینمای ایران را مورد بررسی قرار داده است و نمونه‌ای مشتمل بر ۱۹۲ تن از تماشاگران سینما را مورد ارزیابی قرار داده است.

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه با استفاده از آزمون کروسکال - والیس نشان داد که رابطه مستقیمی بین درآمد افراد با تعداد دفعاتی که به سینما می‌روند، وجود دارد (به‌طوری که بیشترین دفعات سینما رفتن، مربوط به کسانی است که درآمد بیشتری دارند). همچنین بین تعداد افراد خانوار با دفعات سینما رفتن، رابطه معکوس وجود دارد (به‌طوری که با افزایش تعداد افراد خانوار، تعداد دفعات سینما رفتن کاهش می‌یابد). در ادامه، نتایج حاصل از آزمون دو جمله‌ای نشان داد که «موضوع فیلم»، «حضور بازیگران و کارگردان مشهور»، «کیفیت فیلم و سینماها»، «روز و ساعت رفتن به سینما»، «تناسب و تنوع موضوعات فیلم برای همه سطوح و گروه‌ها»، «زمان و مدت مناسب اکران فیلم» و «تبلیغات مناسب» از جمله عوامل مؤثر در سینما رفتن است.

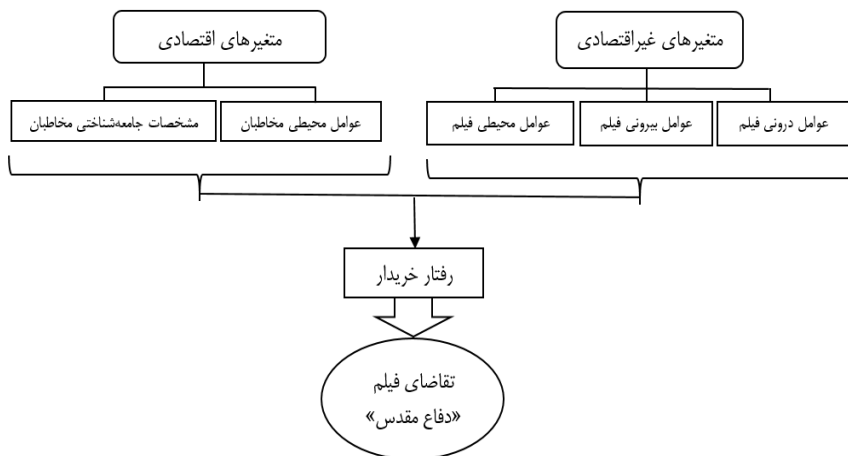
محسن بیرامی و سارا لرستانی در سال ۱۳۹۰، در مطالعه‌ای باعنوان «بررسی عوامل مؤثر بر تقاضای سینما در کرمانشاه» اشاره کرده است که صنایع فرهنگی نقش مهمی را در افزایش اشتغال، رشد اقتصادی، تقویت هویت ملی و دستیابی به توسعه پایدار بازی می‌کند. سینما نیز به‌عنوان یکی از اجزای صنایع فرهنگی می‌تواند، موجب رونق و تقویت هنر - صنعت و هنرهای وابسته به آن شود و ثروت، اعتبار و اشتغال زیادی را برای این هنر - صنعت فراهم کند. هدف اصلی او در این مقاله، بررسی عوامل مؤثر بر تقاضای سینما در استان کرمانشاه بوده است که مهمترین آنها متغیرهای درآمد، تحصیلات، جنسیت، سن و تبلیغات می‌باشند. ابزار تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش رگرسیون لجستیک (لوجیت) می‌باشد. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد، که متغیرهای درآمد، تحصیلات و تبلیغات رابطه مستقیمی با تقاضای سینما توسط افراد دارند، هرچند که متغیر تحصیلات خیلی تأثیر بسزایی ندارد. همچنین با بالا رفتن سن

افراد، تمایل آنها برای رفتن به سینما کاسته شده است. این قشر جوان جامعه هستند، که بازار هدف برای سینما بشمار می‌روند.

در حوزه تقاضای سینمای دفاع مقدس کار پژوهشی خاصی انجام نگرفته است که بتوان به آن رجوع کرد فقط مباحث نظری و مصاحبه‌ای در این خصوص از پیشکسوتان حوزه سینمای دفاع مقدس بیان شده است. بنابراین جای خالی پژوهش در این حوزه به‌خوبی روشن است.

براساس مطالعات انجام شده می‌توان عوامل مؤثر در تقاضای سینمای ایران را به دو دسته عوامل اقتصادی (متغیرهای کمی) و غیراقتصادی (متغیرهای کیفی) تقسیم کرد.

متغیرهای مورد اشاره در این مطالعات عبارت‌اند از:

شکل ۴. مدل مفهومی فیلم تقاضای سینمای دفاع مقدس

جدول ۲. دسته‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای فیلم دفاع مقدس

متغیر	زیر متغیر	عامل	توضیحات
اقتصادی	مشخصات مخاطبان	درآمد	میزان تقاضا با درآمد ارتباط مستقیم و با تعداد افراد خانوار با دفعات رفتن به سینما رابطه معکوس دارد. میزان تقاضا برای رفتن به سینما با سطح تحصیلات رابطه مستقیم دارد.
		تعداد افراد خانواده	
		سن	
		جنس	
		تحصیلات	
		وضعیت تأهل	
		طبقه اجتماعی	
		وضعیت اشتغال	
		نوع فعالیت	
	عوامل محیطی	قیمت بلیط	میزان تقاضا با قیمت کالای جانشین ارتباط مستقیم دارد و با قیمت بلیط و کالای مکمل سینما ارتباط معکوس دارد.
		تورم	
		کالاهای جانشین	
		کالای مکمل	
غیر اقتصادی	عوامل محیطی	معضلات فرهنگی (سانسور)	ارتباط معناداری یافت نشد
		سیاستگذاری‌های مسئولان	
		جو اجتماعی حاکم بر سینما	
		امنیت اجتماعی و شرایط سیاسی کشور	
		تعداد و پراکندگی سالن‌های سینما	
		امکانات تفریحی جنبی در سالن‌های سینما	
		کیفیت سینما	
	عوامل بیرونی فیلم	تبلیغات	میزان تقاضا برای رفتن به سینما با تبلیغات رابطه مستقیم دارد.
		زمان و مدت اکران فیلم	
	عوامل درونی فیلم	بی‌توجهی به ساخت فیلم برای همه سطوح و گروه‌ها	میزان تقاضا برای رفتن به سینما با سن و جنس ارتباط معکوس دارد و با موضوع فیلم و کارگردانان مشهور رابطه مستقیم دارد.
		کیفیت فیلم	
		فناوری و فنون بصری	
		موضوع فیلم	
		کارگردانان و بازیگران مشهور	

❖ ۳. گزاره‌های پژوهش

براساس ادبیات نظری و پیشینه پژوهش می‌توان گزاره‌های تحقیق را بدین صورت بیان داشت:

هدف این پژوهش عبارت است «تعیین و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس» که براساس این هدف و مبتنی بر ادبیات نظری می‌توان سؤالات پژوهش را بدین‌صورت تبیین کرد:

- عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس کدام‌اند؟
 - این عوامل را چگونه می‌توان اولویت‌بندی و طبقه‌بندی مفهومی کرد؟
- و فرضیه این پژوهش عبارت است از: «متغیرهای غیراقتصادی، در مقایسه با متغیرهای اقتصادی نقش تعیین‌کننده‌تری در تقاضای سینمای دفاع مقدس دارند.»

❖ ۴. روش شناسی پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش از حیث هدف، کاربردی، از حیث داده‌ها یک تحقیق کیفی، در بررسی ادبیات و مستندات از نوع کتابخانه‌ای و در بررسی و تعیین مدل تحلیل محیطی از نوع میدانی است. درضمن روش تحقیق از حیث روش گردآوری اطلاعات، پیمایشی - توصیفی است.

❖ ۴-۱. جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش، شامل گروهی از هنرجویان سال دوم به بعد مرکز تخصصی هنرهای اسلامی حوزه هنری در تهران است. در این جامعه که بالغ بر ۱۰۰۰ نفر است، از گروه‌های مختلف دانشجویی حضور دارند و از سوی دیگر نسبت به موضوع فیلم و فیلم‌سازی اطلاعات مناسبی دارند. قابل ذکر است که تمامی هنرجویان مذکور، در کلاسی باعنوان «ژانر دفاع مقدس»، به مدت حدوداً ۶ ساعت با این ژانر آشنا شده‌اند.

❖ ۴-۲. روش تعیین حجم نمونه

نمونه‌گیری به‌صورت تصادفی ساده انجام شده است. حجم نمونه به‌طور تصادفی و خوشه‌ای از بین هنرجویان مرکز تخصصی هنرهای اسلامی حوزه هنری انتخاب شده

❖ و با استفاده از فرمول کوکران^۱ نظرات تعداد ۲۱۷ نفر از دانشجویان مورد بررسی قرار گرفت.

۳-۴. ابزار جمع‌آوری داده‌های تحقیق

برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز پژوهش، از پرسشنامه استفاده شده است که در این راستا پرسشنامه‌ای در دو قسمت به صورت زیر طراحی شده است:

مشخصات پاسخ‌دهنده: این مشخصات شامل جنس، سن، میزان تحصیلات، محل تحصیل، رشته تحصیلی و دانشگاه محل تحصیل می‌باشد.

سوالات اصلی پرسشنامه: در بخش دوم پرسشنامه از گزاره‌های مرتبط با شاخص‌های مدل برای بررسی نظرات مخاطبان استفاده شده است به طوری که در هر گزاره نظر افراد با معیار مطرح شده در آن گزاره در یک مقیاس پنج تایی لیکرت (از ۱ به معنای تأثیر خیلی کم تا ۵ به معنای تأثیر خیلی زیاد) در رابطه متغیر مربوطه بررسی شده است. این قسمت پرسشنامه شامل ۲۸ سؤال بوده که ۱۲ سؤال مربوط به عوامل محیط درونی، ۱۳ سؤال مربوط به عوامل محیط بیرونی دور و ۳ سؤال مربوط به عوامل محیط بیرونی نزدیک می‌باشد.

۴-۴. سنجش روایی و پایایی پرسشنامه

در این پژوهش، برای تعیین درجه اعتبار از ضریب آلفای کرون باخ استفاده شده است. برای حصول اطمینان از پایایی و معتبر بودن پرسشنامه، با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۲ تحت ویندوز محاسبه گردید. مقدار آلفا برای تمام سازه‌ها، دارای مقداری بالاتر از ۰/۹ است که نشان دهنده اعتبار پرسشنامه و برداشت فکری مناسب و یکسان پاسخگویان از محتوی متغیرهای مربوط به هر سازه است.

۱. جهت تعیین حجم نمونه در هر پژوهش خاص، باید با توجه به شرایط آن پژوهش و نمونه اولیه تصمیم‌گیری نمود. برای تعیین حجم نمونه در تحقیقات از روش‌های مختلفی استفاده می‌شود. دو روش متداول برای این کار استفاده از فرمول شارل کوکران و جدول مورگان است. فرمول کوکران زمانی که حجم جامعه مشخص است، استفاده می‌شود.

❖ ۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها

۵-۱. آمار توصیفی

پس از دریافت داده‌ها با استفاده از نرم افزار آماری، تجزیه و تحلیل آماری در بخش توصیفی به اجرا در آمد. در قسمت آمار توصیفی ابتدا داده‌های جمع‌آوری شده از منظر جنسیت، سن، سطح تحصیلات، رشته تحصیلی، مورد بررسی قرار گرفته و نتایج آن به صورت زیر است:

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

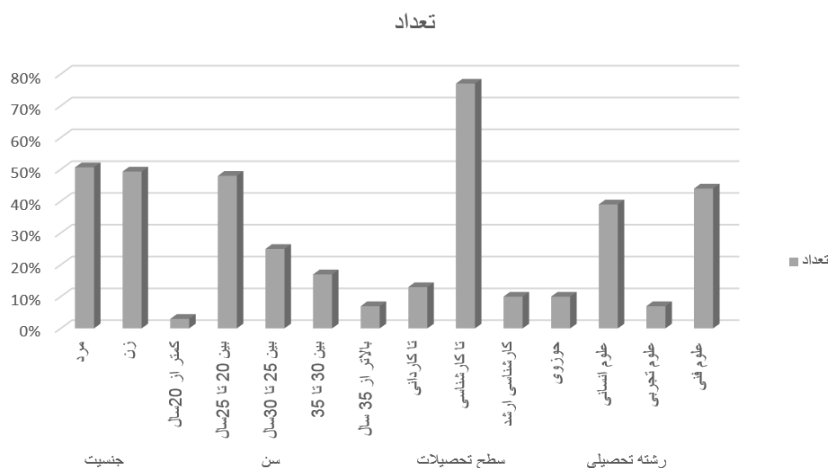
جدول ۳. فراوانی متغیرهای جنسیت، سن، تحصیلات، درآمد و دفعات خرید

متغیر	شاخص	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	٪۵۱
	زن	٪۴۹
سن	کمتر از ۲۰ سال	٪۳
	بین ۲۰ تا ۲۵ سال	٪۴۸
	بین ۲۵ تا ۳۰ سال	٪۲۵
	بین ۳۰ تا ۳۵	٪۱۷
	بالتر از ۳۵ سال	٪۷
سطح تحصیلات	تا کاردانی	٪۱۳
	تا کارشناسی	٪۷۷
	کارشناسی ارشد	٪۱۰
رشته تحصیلی	حوزوی	٪۱۰
	علوم انسانی	٪۳۹
	علوم تجربی	٪۷
	علوم فنی	٪۴۴

نسبت جنسیتی در نمونه منطبق با واقعیت جامعه است و باتوجه به اینکه جامعه مورد آزمایش یک مرکز آموزشی است و طبق جامعه مورد بررسی تقریباً همه پاسخگویان جوان هستند و در رده سنی بین ۲۰ الی ۳۵ سال قرار دارند و همچنین دارای تحصیلات دانشگاهی هستند.

رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان... ❖ ۵۵

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

شکل ۵. فراوانی متغیرهای جنسیت، سن، تحصیلات، درآمد و دفعات خرید

۲-۵. آمار استنباطی

در بخش دوم پرسشنامه که شامل ۲۸ سوال بود؛ عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس مورد آزمون قرار گرفت که نتایج حاصل از آن به ترتیب بیشترین فراوانی به شرح زیر می‌باشد:

جدول ۴. رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر بر تقاضای فیلم دفاع مقدس براساس میانگین وزنی

میانگین	مؤلفه
۴/۵۱	داستان فیلم
۴/۰۳	بازی بازیگران
۳/۹۵	تبلیغات
۳/۸۹	کیفیت صدا
۳/۸۸	کیفیت تصویر
۳/۸۰	جلوه‌های ویژه
۳/۸۰	نوآوری در مضمون فیلم
۳/۷۷	تناسب فیلم با همه اقشار و گروه‌های اجتماعی
۳/۷۵	نوآوری در قالب فیلم
۳/۶۸	ژانر مکمل فیلم دفاع مقدس: (طنز، جنگی، اکشن، تخیلی و...)

❖ ادامه جدول ۴. رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر بر تقاضای فیلم دفاع مقدس براساس میانگین وزنی

۳/۶۱	خبرسازی و حواشی فیلم
۳/۵۳	کیفیت سالن‌های سینما
۳/۴۳	کمپین‌های حامی فیلم در شبکه‌های مجازی
۳/۳۴	اکران همزمان در شهرستان‌ها
۳/۳۲	کارگردان مشهور
۳/۳۱	تعداد سالن‌های اختصاص داده شده برای اکران
۳/۳۰	مدت اکران فیلم (تعداد روزهای اکران)
۳/۲۵	گرایش جوانان به فرهنگ غرب
۳/۲۲	کمپین‌های تحریم فیلم در شبکه‌های مجازی
۳/۱۰	فیلم‌های سینمایی هم زمان اکران شده با فیلم دفاع مقدس (فیلم‌های رقیب سینمایی)
۳/۱۰	دسترسی به کپی‌های غیرمجاز فیلم
۳/۱۰	زمان اکران فیلم (فصل یا ماه اکران)
۳/۰۸	مدت فیلم
۲/۹۷	بازیگران مشهور
۲/۹۰	قیمت بلیت سینما
۲/۸۷	پخش فیلم‌های جذاب <u>تلویزیونی</u> همزمان با اکران فیلم سینمایی دفاع مقدس (فیلم‌های رقیب <u>تلویزیونی</u>)
۲/۸۴	جوایز جشنواره‌ها
۲/۷۸	پخش فیلم‌های جذاب شبکه‌های ماهواره‌ای همزمان با اکران فیلم سینمایی دفاع مقدس (فیلم‌های رقیب ماهواره‌ای)

متقاضیان محصول (فیلم‌های ژانر دفاع مقدس) بیشترین حساسیت را نسبت به کیفیت آن دارند نه قیمت! همان‌طور که در جدول ۶ مشهود است، مهمترین عوامل مؤثر از نظر مخاطبان، عوامل متناظر بر کیفیت فیلم است. در این راستا ۵ اولویت از ۶ اولویت اول به کیفیت خود فیلم اشاره دارند؛ ازجمله فیلم نامه، بازی بازیگران، کیفیت صدا، فیلمبرداری و جلوه‌های تصویری. در سوی مقابل قیمت محصول در پایین‌ترین رده‌های اولویت قرار دارد.

۶. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

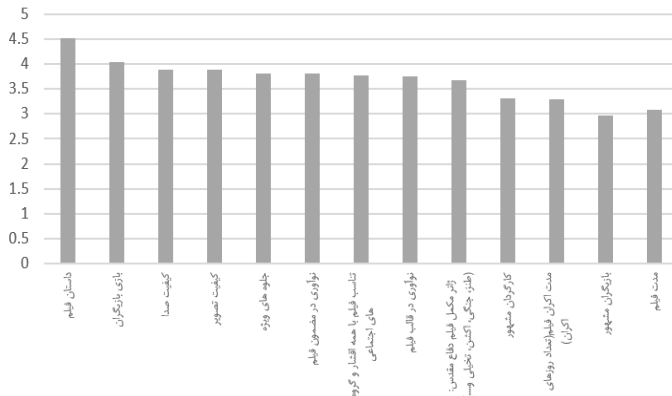
براساس پرسشنامه‌های صورت گرفته مشخص شد که عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس به دو محیط درونی و بیرونی فیلم مرتبط هستند. اصل و محتوای فیلم مرز بیرونی و درونی در نظر گرفته شده است. عوامل درونی بعد از گذشت سالیان همواره با اثر باقی می‌مانند و عوامل بیرونی به مسائل بعد از ساخت اثر و اکران عمومی آن می‌پردازد. در نهایت عوامل مؤثر به سه طبقه تقسیم می‌شوند:

۶-۱. عوامل مؤثر درونی

عواملی که به فرایند ساخت فیلم مرتبط هستند از نگارش فیلمنامه و پیش تولید شروع می‌شود و تا پایان مرحله تدوین ادامه پیدا می‌کند. به عبارت دیگر عواملی که به خود فیلم و کار کارگردان مرتبط می‌شوند که در جدول ۷ به تفصیل به آن اشاره شده است:

جدول ۵. عوامل درونی فیلم

میانگین	عوامل درونی فیلم
۴/۵۱	داستان فیلم
۴/۰۳	بازی بازیگران
۳/۸۹	کیفیت صدا
۳/۸۸	کیفیت تصویر
۳/۸	جلوه‌های ویژه
۳/۸	نوآوری در مضمون فیلم
۳/۷۷	تناسب فیلم با همه اقشار و گروه‌های اجتماعی
۳/۷۵	نوآوری در قالب فیلم
۳/۶۸	ژانر مکمل فیلم دفاع مقدس: (طنز، جنگی، اکشن، تخیلی و ...)
۳/۳۲	کارگردان مشهور
۳/۳	بازیگران مشهور
۲/۹۷	مدت فیلم

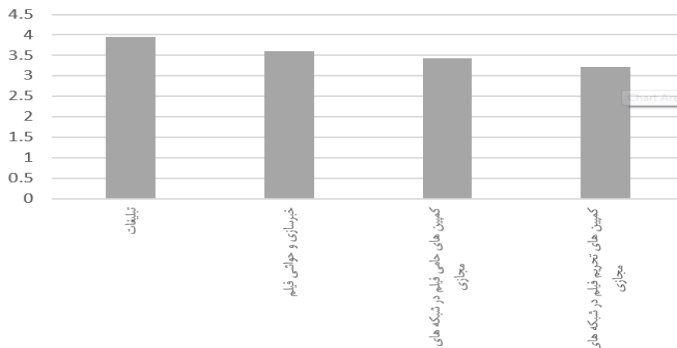
شکل ۶. عوامل درونی فیلم

۶-۲. عوامل مؤثر بیرونی نزدیک

عواملی که پس از تهیه فیلم شروع می شوند و اغلب به مسائل تبلیغاتی و رسانه ای فیلم مرتبط می شوند. به عبارتی عواملی که به تهیه کننده فیلم مرتبط هستند که در جدول ۸ به تفصیل به آن اشاره شده است:

جدول ۶. عوامل بیرونی فیلم

میانگین	عوامل بیرونی نزدیک
۳/۹۵	تبلیغات
۳/۶۱	خبرسازی و حواشی فیلم
۳/۴۳	کمپین های حامی فیلم در شبکه های مجازی
۳/۲۲	کمپین های تحریم فیلم در شبکه های مجازی
۳/۹۵	مدت اکران فیلم (تعداد روزهای اکران)

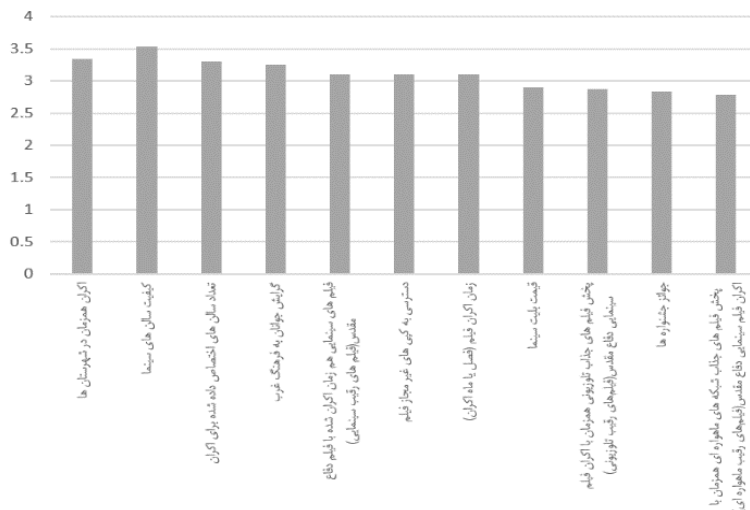
شکل ۷. عوامل بیرونی فیلم

۶-۳. عوامل مؤثر بیرونی دور

عواملی که ناظر به صنعت سینما و فضای حاکم بر آن است. این عوامل غالباً در حیطه اختیارات مسئولان و دولت است که در جدول ۹ به تفصیل به آن اشاره شده است:

جدول ۷. عوامل محیطی

عوامل مؤثر بیرونی دور	میانگین
اکران همزمان در شهرستان‌ها	۳/۳۴
کیفیت سالن‌های سینما	۳/۵۳
تعداد سالن‌های اختصاص داده شده برای اکران	۳/۳۱
گرایش جوانان به فرهنگ غرب	۳/۲۵
فیلم‌های سینمایی هم زمان اکران شده با فیلم دفاع مقدس (فیلم‌های رقیب سینمایی)	۳/۱
دسترسی به کپی‌های غیر مجاز فیلم	۳/۱
زمان اکران فیلم (فصل یا ماه اکران)	۳/۱
قیمت بلیت سینما	۲/۹
پخش فیلم‌های جذاب تلویزیونی همزمان با اکران فیلم سینمایی دفاع مقدس (فیلم‌های رقیب تلویزیون)	۲/۸۷
جوایز جشنواره‌ها	۲/۸۴
پخش فیلم‌های جذاب شبکه‌های ماهواره‌ای همزمان با اکران فیلم سینمایی دفاع مقدس (فیلم‌های رقیب ماهواره‌ای)	۲/۷۸

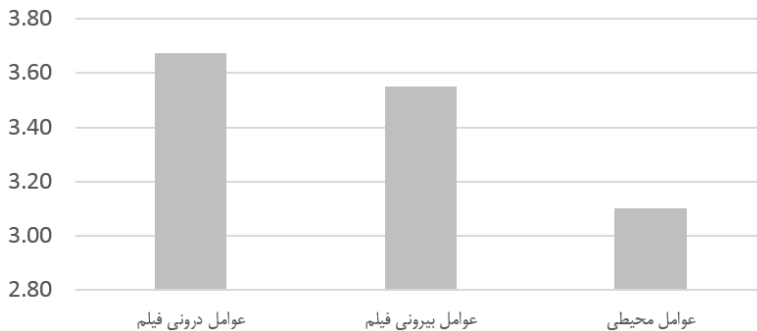

شکل ۸. عوامل مؤثر بیرونی دور

در مجموع می‌توان عوامل مؤثر درونی را مؤثرترین عوامل بر تقاضای فیلم‌های دفاع مقدس نامید، که در دست فیلمسازان (تهیه کنندگان و کارگردانان) است. اگر به این عوامل بیش از پیش توجه شود، امید است تقاضا در بازار مورد اشاره، رشد چشمگیری پیدا کند و با توجه به اصل عرضه و تقاضا در آینده شاهد رشد عرضه روز افزون این فیلمها خواهیم بود.

جدول ۸. رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای فیلم دفاع مقدس براساس میانگین وزنی

ردیف	بخش‌بندی	میانگین بخش‌بندی
۱	عوامل درونی فیلم	۳/۶۸
۲	عوامل بیرونی فیلم	۳/۵۵
۳	عوامل محیطی	۳/۱۰

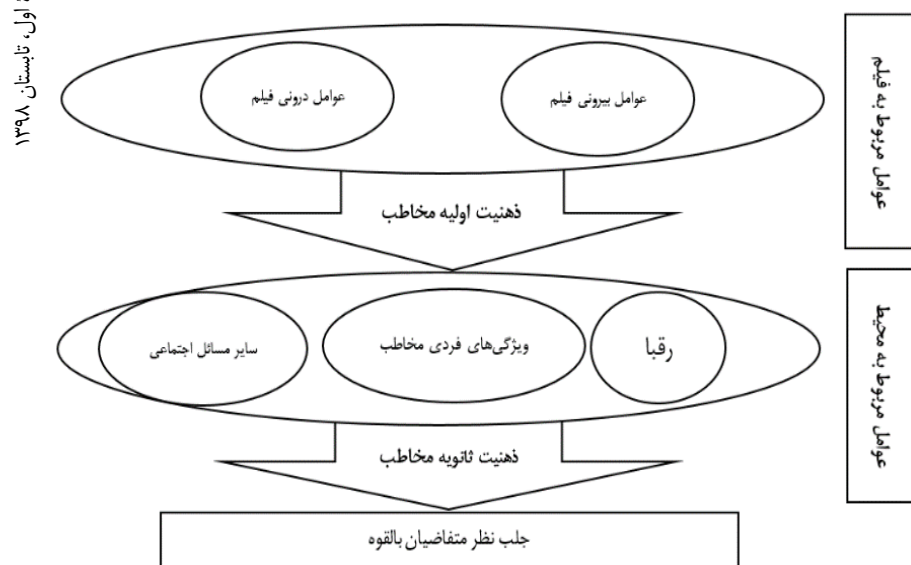

شکل ۹. رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر بر تقاضای فیلم دفاع مقدس براساس میانگین وزنی

با بررسی عوامل مؤثر در افزایش تقاضای فیلمهای دفاع مقدس بین جوانان می‌توان مدل زیر را برای تبیین آنها ارائه نمود:

با توجه به بررسی‌ها برای افزایش تقاضای سینمای دفاع مقدس ایران و توسعه هر چه بیشتر آن بین جوانان، پیشنهادها به دو حوزه فیلمسازان و مسئولان معطوف

❖ می‌شود که در هر دو حوزه پیشنهادهای ارائه داده می‌شود. این پیشنهادها با توجه به نتایج به دست آمده از تحقیق، تقسیم‌بندی شده‌اند:

شکل ۱۰. مدل مفهومی مستخرج از پژوهش

جدول ۹. پیشنهادها

ردیف	مخاطب پیشنهاد	پیشنهادهای
۱	فیلمسازان	- توجه جدی به داستان فیلم و کیفیت فیلمنامه - ارتقای سطح کیفی (صدا، تصویر و جلوه‌های ویژه) فیلم‌ها با استفاده از تجهیزات و فناوری روز دنیا - بهبود راهکارهای تبلیغاتی و اطلاع‌رسانی فیلم‌ها و استفاده از تکنیک‌های نوین بازاریابی و شیوه‌های جدید تبلیغاتی
۲	مسئولین مرتبط با صنعت سینما	- بازسازی سینماها به‌منظور بالا بردن کیفیت صدا، تصویر و سرویس‌دهی مناسب - تعیین سالن‌های نمایش با کیفیت به تعداد مناسب با هدف نمایش مطلوب آثار حوزه دفاع مقدس با مدت زمان مناسب اکران - اکران همزمان فیلم‌ها در تهران و شهرستان‌ها

۷. بحث و نتیجه‌گیری

هدف از این مقاله، بررسی عوامل اثرگذار بر تقاضای مخاطبان جوان فیلم‌های حوزه دفاع مقدس و تعیین اثرگذاری عوامل بر فروش این آثار و بکارگیری آن برای رونق فروش فیلم‌های دفاع مقدس است. از یافته‌های مربوط به این بررسی می‌توان نتیجه گرفت که عدم توجه به کیفیت ساخت فیلم بیش از سایر عوامل بر رونق این حوزه تأثیر منفی دارد. با توجه به نتایج حاصل از پژوهش، در کیفیت فیلم توجه به داستان فیلم، استفاده از فناوری‌ها و رشد کیفیت صدا و تصویر و استفاده از کارگردان با تجربه و مشهور تأثیر بسزایی دارند. به عبارت دیگر می‌توان گفت انتظار فیلم فاخر از ژانر دفاع مقدسی نزد تماشاگران موجه است. همچنین توجه به امکانات سالن‌های اکران و افزایش بازه زمانی نمایش می‌تواند به موفقیت فروش این آثار کمک نماید.

منابع و مأخذ

- الوداری، حسن (۱۳۸۴). **بازاریابی و مدیریت بازار**، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- اسماعیل‌پور، حسن (۱۳۸۳). **مدیریت بازاریابی بین‌المللی**، چاپ چهارم، تهران: انتشارات نگاه دانش.
- رنجبریان، حسین (۱۳۷۸). **بازاریابی و مدیریت بازار**، تهران: انتشارات چاپ و نشر بازرگانی.
- روستا، احمد؛ ونوس داور و عبدالحمید ابراهیمی (۱۳۸۰). **مدیریت بازاریابی**، تهران: انتشارات سمت.
- کاتلر، فیلیپ و گری آرمسترانگ (۱۹۹۹). **اصول بازاریابی**، ترجمه علی پارساییان (۱۳۸۰) تهران: نشر ادبستان.
- گرای‌نژاد و همکاران (۱۳۸۹). «بررسی تحلیل عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای ایران»، **نامه پژوهش فرهنگی**، شماره ۹.
- قره باغیان، مرتضی (۱۳۷۶). **فرهنگ اقتصاد و بازرگانی**، چاپ دوم، تهران: انتشارات رسا.
- سایت خبرگزاری صدا و سیما، گروه پژوهش، ۱۰ مهر ۱۳۹۵.
- محبعلی، داود (۱۳۸۱). **مدیریت بازار**، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- هاوکینز، دل؛ راجر بست و کانی کنت (۱۳۸۵). **رفتار مصرف کننده: تدوین استراتژی بازاریابی**، ترجمه دکتر احمد روستا و عطیه بطحایی، تهران: نشر سارگل.
- مریدی، سیاوش و علیرضا نوذری (۱۳۷۳). **فرهنگ اقتصادی**، تهران: انتشارات نگاه.
- موسایی، میثم (۱۳۸۹). «برآورد تابع تقاضای سینما در ایران»، **مجله مدیریت فرهنگی**، شماره ۱۰.
- یوسفی، رسول (۱۳۹۴). «بررسی عوامل اثرگذار بر آمیخته بازاریابی کتب دفاع مقدس»؛ **فصلنامه دفاع مقدس**، شماره ۲.

E Porter Michael, 1980, *Competition Strategy; Techniques for Analyzing Industries & Competitors*, Newyork, Free press

Woodruff Christopher o.D, 2004, *Pratice Strategics*, nova southeastern, American optometric association.

Sui pheng. Low, hui ming. Kok, 1997, *Formulating a strategic marketing mix for quantity surveyors, Marketing Intelligence & planning*, Volume 15. number 6, pp273-280

مطالعه اثربخشی مستند روایت‌فتح بر التزام دینی مخاطبان نوجوان*

عبداله حمیدزاده^۱، احمد الستی^۲، ایمان زکریایی کرمانی^۳،

فاطمه احمدی^۴

چکیده

ویژگی رسانه‌های تصویری، مبلغان دینی را بر آن داشته تا از این عامل ارتباطی در رساندن پیام و متأثر نمودن مخاطبان به نحو مطلوب استفاده نمایند. افراد مختلف جامعه، اعم از بزرگسال، نوجوان و کودک، در معرض تأثیرات تلویزیون قرار دارند و فیلم‌های مستند به‌عنوان گونه‌ای از فیلم می‌توانند بر ذهن و رفتار مخاطبان تأثیر گذار باشند. این مقاله با هدف بررسی اثر گذاری مستند روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان صورت پذیرفته است و مذهب به عنوان پیام و رسانه به‌منزله حامل و ناقل پیام به سوی مخاطب در نظر گرفته شده است. در این راستا برای گردآوری داده‌ها، از پرسشنامه ساخته شده توسط محقق استفاده شده است. جامعه آماری مورد نظر شامل کلیه دانش‌آموزان دختر دوم دبیرستان‌های غیرانتفاعی و با استفاده از فرمول کوکران به‌عنوان حجم نمونه به‌صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده است. نتایج حاصل نشان داد که مستند روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

واژه‌های کلیدی

رسانه، فیلم مستند، روایت فتح، التزام دینی، مخاطبان نوجوان

این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «تبیین روایت‌شناسی مستندهای جنگی روایت‌فتح» به راهنمایی دکتر احمد الستی و دکتر ایمان زکریایی کرمانی در دانشگاه هنر اصفهان در حال انجام است.

fr.hamidzdh@gmail.com

a.alasti@yahoo.com

i.zakariaee@gmail.com

rx.ahmadi@yahoo.com

۱. دانشجوی دکتری پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان

۲. دکترای زیبایی‌شناسی سینما، استادیار دانشگاه تهران

۳. دکترای پژوهش هنر، استادیار دانشگاه هنر اصفهان

۴. دانشجوی دکتری زیبایی‌شناسی نمایش دانشگاه لایپزیک آلمان

۱. مقدمه و بیان مسئله

به دلیل اهمیت بیش از حد رسانه‌ها در تحقیقات دین پژوهی و تأثیرات مثبت یا منفی آنها بر این حوزه، نزدیک دو دهه است که حوزه مطالعات جدیدی به وجود آمده است و سه موضوع رسانه، دین و فرهنگ را تواما مورد بررسی قرار می‌دهد. یکی از تأثیرات منفی رسانه‌ها، زوال ساختارهای دینی در کشورهای غربی است و متأثر از فرایندی، که بر فردگرایی و خود مختاری فردی تأکید دارد. امروزه کشورهای اسلامی با همان شدت کشورهای غربی، زیر فشار تأثیرات رسانه‌ای هستند و همین موضوع باعث شده که رسانه‌ها، الگوها و هنجارهای مرسوم و معمول جامعه را نیز دچار مخاطره قرار دهند. حال باید دید آیا می‌توان در عرصه رسانه، اخلاق و ارزش‌های دینی را رعایت کرد و صادقانه به نشر و تبلیغ دین پرداخت.

جدا از فضای عمومی رسانه‌ای در کشورهای اسلامی، رسانه‌های ایران کاملاً متفاوت از دیگر کشورها عمل می‌کنند. رسانه ملی در ایران تلاش می‌کند به کارکردهای مورد انتظار رسانه‌های مدرن در چارچوب فضایل اخلاقی و توصیه‌های دینی دست یابد (خجسته، ۱۳۸۲، به نقل از زین‌العابدینی، ۱۳۹۲: ۴۷). انقلاب اسلامی ایران در یک وجهه مذهبی به پیروزی رسید. در پی این دگرگونی نهادهای سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و حتی جمعیتی از این ایدئولوژی تأثیر پذیرفتند، اما جامعه ایرانی، نوسانات، حوادث، جنگ و تحولات مهمی را پس از انقلاب به خود دیده است در این میان بهترین و گویاترین سندها، به‌خصوص در ثبت پدیده‌ای اجتماعی مثل جنگ، فیلم‌های مستند می‌باشند. گریسون^۱ (به نقل از هیوارد، ۱۳۹۳: ۲۹۲) معتقد بود که فیلم مستند باید ابزاری برای اطلاع‌رسانی آموزش و تبلیغ و تهییج باشد. از طرفی بیل نیکولز^۲ تعریف مستند را ساده‌تر از «عشق» یا «فرهنگ» نمی‌داند. چرا که همیشه نسبی یا مقایسه‌ای است. وی با تردید از مستند در جایگاه غیرداستانی معناکوی می‌کند؛ اما در تعریفی ساده بیان می‌کند که مستندها به‌وضوح و صادقانه به

۱. Gerisen یکی از نظریه‌پردازان فیلم مستند در دهه ۱۹۲۰ انگلستان

2. Hivard

3. Nichols, Bill

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
امر واقع دست می‌یابد که از جذابیت کلی آن است (نیکولز، ۲۰۱۰: ۱۵-۱۸). از این‌رو متخصصان علوم اجتماعی و متدولوژیست‌ها، نیز آثار مستند را یکی از مهمترین اسناد برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی و به خصوص پدیده پیچیده‌ای مثل جنگ بشمار می‌آورند.

رسانه ملی در ایران تلاش می‌کند به کارکردهای مورد انتظار رسانه‌های مدرن در چهار چوب فضایل اخلاقی و توصیه‌های دینی دست یابد (میرعابدینی، ۱۳۸۲: ۱۴۳-۱۵۶). در این میان بهترین و گویاترین سندها، برای آشناسازی نسل جوان خصوصا در ثبت پدیده‌ای اجتماعی مثل جنگ، فیلم‌های مستند می‌باشند. البته درک مخاطب در سینمای مستند از اهمیتی خاص برخوردار است، از این‌رو متخصصان علوم اجتماعی و متدولوژیست‌ها، نیز آثار مستند را یکی از مهمترین اسناد برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی و خصوصا پدیده پیچیده‌ای مثل جنگ بشمار می‌آورند.

در کشور ما دین جزو ارکان اصلی است و جامعه از طریق هنجارها و ارزش‌های موجود آن تأثیرپذیر می‌باشد، اما نسل جوان با نوعی دوگانگی در ابعاد مختلف زندگی برخورد می‌کنند که ناشی از بحران‌های سیاسی، اقتصادی و جنگ است. از طرفی با توجه به وسعت و تنوع رسانه‌های تأثیرگذار، سنجش دینداری و پژوهش‌های انجام شده در حوزه دین ضروری و اهمیت می‌یابد، تا درصد شکل‌گیری نظام ارزشی، تأثیرپذیری، ماندگاری، تغییر یا سستی در ارزش‌های دینی افراد به‌ویژه جوانان مشخص شود. با توجه به پخش مستندهای روایت فتح از رسانه ملی، به‌رغم فاصله زمانی و مکانی رخدادهای آن برای مخاطبان جوان، همچنین پارادکس موجود بین جنسیت مخاطب (دختران) و موضوعیت مستند (جنگ)، مسأله اصلی این پژوهش میزان تأثیر مستندهای جنگی بر التزام دینی مخاطبان جوان خواهد بود. و در ذیل آن انتقال پیام، چالش و انگیزه لازم برای هدایت یا تغییر نگرش ایجاد خواهد کرد؟

۱-۱. هدف و سؤال تحقیق

هدف این مقاله بررسی تأثیر مثبت مستندهای جنگی روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان است. همچنین آشکارسازی این پرسش که آیا مستندسازان دفاع مقدس از

طریق این رسانه ارتباطی توانسته‌اند در ارائه پیام و تبیین مفاهیم با مخاطبان ارتباط برقرار کرده و آنها را متأثر سازند؟ و در نهایت آیا مستندها توانسته است که بر رفتار دینی مخاطبان تاثیرگذار باشند؟ این حوزه مطالعاتی به‌طور عمده به روابط بین دین، رسانه‌ها و فرهنگ در یک شبکه به هم پیوسته توجه دارد. بنابراین، مذهب به‌عنوان پیام و رسانه به‌منزله حامل و ناقل پیام به سوی مخاطب در نظر گرفته می‌شود.

۱-۲. پیشینه پژوهش

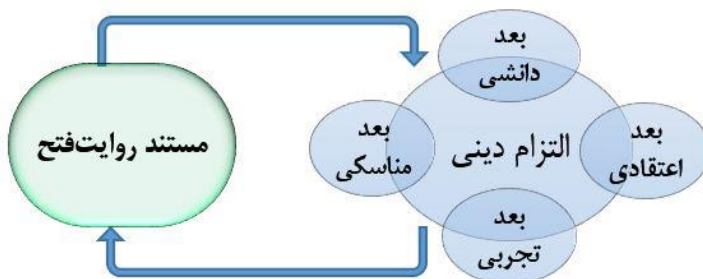
ذات‌اصغر (۱۳۸۶) در پژوهش خود با عنوان «بررسی زیباشناسی شکل در فیلم‌های مستند جنگی ایران با تأکید بر مجموعه مستند روایت‌فتح» بیشتر از زاویه شکل‌شناسی و زیباشناسی به این مسأله پرداخته است. ناصری‌منش (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «بررسی فیلم‌های سینمای جنگی ایرانی و بازتاب فرهنگی و ارزشی آن»، گرانی و هزینه بر بودن تولید فیلم‌های جنگی، کم‌رغبتی دولت به حمایت از ساخت آثار جنگی، ضعف در آثار سینمای دفاع مقدس، قربانی شدن مفهوم دفاع مقدس در تنش‌های سیاسی و تماشاگرزدایی سینمای دفاع مقدس را مطرح می‌کند. از طرف دیگر آشتیانی‌پور (۱۳۸۲) پژوهشی با عنوان «روایت‌فتح و قابلیت‌های مستندسازی دفاع مقدس در تلویزیون بین سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۵۹» از منظر مخاطب‌شناسی مجموعه روایت فتح انجام داده است و از دیدگاه تأثیرگذاری ذهنی و ارتباطی بر مخاطب به این مجموعه نگریسته است. همچنین می‌توان اشاره کرد به مجموعه پژوهش‌هایی که با عنوان «جامعه‌شناسی سینمای جنگ و دفاع مقدس» توسط معدنی (۱۳۹۱) انجام شده است. وی در بخش نخست به سینمای جنگ پرداخته و در بخش دوم نیز فیلم‌های مستند جنگی را معرفی می‌کند و در آخر مجموعه مقالاتی که به کوشش نامورمطلق و کنگرانی (۱۳۹۵) با عنوان «نشانه‌شناسی فیلم‌های مستند دفاع مقدس» نیز صورت گرفته، مجموعه سینمای دفاع مقدس را پیکره مناسب برای مطالعات بین‌رشته‌ای با رویکردهای نشان‌شناسی فرهنگی، ترامنتیت، تحلیل‌گفتمان و مطالعه تأثیر روایت (نقلی - محاکاتی) اذعان کرده است. در این کتاب روایت فتح از منظر نشانه‌شناسی مطالعه و بررسی شده است.

۳-۱. فرضیات پژوهش

به نظر می‌رسد ساختارمستند روایت‌فتح بر ابعاد التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

۴-۱. مدل مفهومی پژوهش

مدل کلی برای انجام تحقیق مورد نظر در شکل ۱ آمده است:

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۵-۱. روش پژوهش

این پژوهش، از لحاظ هدف کاربردی است و از نظر روش از نوع تحقیقات زمینه‌یابی است. از نظر کنترل شرایط پژوهش یک مطالعه پیمایشی^۱ و از نظر زمانی یک مطالعه مقطعی^۲ است که گردآوری داده‌ها به روش مصاحبه و با پرسشنامه انجام شده است.

۱-۵-۱. جامعه آماری، حجم نمونه، روش نمونه‌گیری

در هر پژوهش جامعه آماری تحقیق بنا بر ضرورت موضوع و مسأله تحقیق مشخص می‌شود،

جامعه آماری در این تحقیق شامل کلیه دانش‌آموزان دختر دوم دبیرستان‌های غیرانتفاعی منطقه یک تهران می‌باشد که جمعا ۱۰۸۸ نفر می‌باشد و از این تعداد ۳۸۲ نفر با استفاده از فرمول کوکران^۳ به‌عنوان حجم نمونه و به‌صورت نمونه‌گیری تصادفی

1. Survey

2. Cross Sectional

3. Cochran Charle

❖ ساده انتخاب شده‌اند. در این پژوهش برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه ساخته شده توسط محقق استفاده شد.

۱-۵-۲. ابزار گردآوری اطلاعات

در این پژوهش با استفاده از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری گردیده است. برای گردآوری داده‌های میدانی از پرسشنامه ساخته محقق استفاده می‌شود. این پرسشنامه مشتمل بر ۷۰ سؤال بود که در نهایت ۲۳ سؤال بدست آمد. بنابراین، پرسشنامه نهایی شامل ۲۳ عبارت است که ۴ بعد (زیر مقیاس) دینداری را به شرح زیر می‌سنجد:

جدول ۱. الگوی دینداری گلاک و استارک

مقیاس ثانویه	مقیاس اولیه	ابعاد عمومی التزام دینی
شاخص برگزیدگی	شاخص راست‌کیشی ^۱	اعتقادی - باور (ایدئولوژیکی)
شاخص اخلاق‌گرایی		
شاخص مشارکتی شاخص ارتباطی شاخص معاشرتی	شاخص مناسکی (آداب و رسوم عمومیت یافته)	عمل - مناسک (نمود بیرونی)
	شاخص عبادی (اعمال غیررسمی فردی - دعا)	
	شاخص تجربه دینی (تجربه، عواطف کاملاً قلبی)	تجربه (نمود درونی)
	شاخص دانش دینی (اطلاعات اساسی در اصول عقاید دین و متون دینی)	پیامدی (ریشه در باور، عمل، تجربه و دانش دینی)

کلیه عبارات پرسشنامه که انتظار می‌رود پیروان هر دین آنها را به جا آورند (مانند: آیا نماز می‌خوانید؟ یا هر چند وقت یک بار برای ادای نماز جماعت به مسجد می‌روید؟). در طول پیوستار پنج درجه‌ای لیکرت از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق ارزش‌گذاری شده‌اند. برای تعیین روایی پرسشنامه مورد استفاده در این پژوهش ابتدا یک پرسشنامه

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

مقدماتی تهیه شد و پس از رؤیت کارشناسان با استفاده از ضریب توافق روایی پرسشنامه نهایی به دست آمد. همچنین به منظور اعتبار آن از آلفای کرونباخ استفاده می‌شود که میزان آلفا ۸۶ درصد به دست آمد.

۲. ادبیات نظری

آرایش همه عناصر بصری درون قاب تصویر، اساس ارتباط دیداری است (وارد، ۱۳۹۷: ۸). از این رو، افراد مختلف جامعه، اعم از بزرگسال، نوجوان و کودک، در معرض تأثیرات تلویزیون قرار دارند و فیلم‌های مستند به عنوان گونه‌ای از فیلم می‌توانند بر ذهن و رفتار مخاطبان تأثیرگذار باشند. این مقاله با هدف بررسی اثرگذاری مستند روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان صورت پذیرفته است و مذهب به عنوان پیام و رسانه به منزله حامل و ناقل پیام به سوی مخاطب در نظر گرفته شده است. این پژوهش الگوی دینداری گلاک و استارک را شاخص قرار داده و برای گردآوری داده‌ها، از پرسشنامه ساخته شده توسط محقق استفاده کرده است. جامعه آماری مورد نظر شامل همه دانش‌آموزان دختر دوم دبیرستان‌های غیرانتفاعی و با استفاده از فرمول کوکران برای حجم نمونه به صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده است. یافته‌ها و نتایج حاصل نشان می‌دهد که مستند روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

بوتول^۱ معتقد است: «جنگ احتمالاً نیرومندترین و مؤثرترین شکل تماس تمدن‌هاست... [که] از تمام شکل‌های تحول حیات اجتماعی مهمتر است، جنگ نوعی تحول شتابان است.» سپس نخستین مانع مطالعات علمی جنگ‌ها را بدهات کاذب جنگ، ناشی از عادی بودن این پدیده در جوامع می‌داند که به ندرت ممکن است از آن شگفت‌زده شوند. هر کس تصویری از جنگ دارد، بعضی شاهد آن بوده‌اند، جمعی ارتباط‌های عیدیه‌ای داشته و بسیاری خود مستقیماً جنگیده‌اند! (بوتول، ۱۳۹۶: ۱۳-۱۲). کرنر تلویزیون را از بردارهای^۲ تحول اجتماعی می‌داند به نحوی که افراطی

1. Bouthoul, Gaston

۲. کمیتی که اندازه و جهت دارد.

موجب تغییر تراز، سرعت و ماهیت دانش در جامعه شده است. وی عرصه دانش را جهان سیاست، ورزش، نحوه اداره جامعه، ... و اوقات فراغت برمی شمرد؛ به طوری که بیشترین تأثیر را گذاشته و به عنوان واسطه آگاهی در ساخت آگاهی و روابط اجتماعی عمل کرده است (کرنر، ۱۳۹۲: ۲۱۰). در نگاهی کل نگر مبلغان دینی بر آن اند تا از ویژگی رسانه‌های تصویری بهره برده و از این عامل ارتباطی در رساندن پیام و متأثر نمودن مخاطبان به نحو مطلوب استفاده نمایند. اما با دید جزءنگر می‌توان مستندهای روایت فتح را حامل پیامی دانست که فیلم‌ساز آن به مثابه مبلغان دینی عمل نموده است. در این راستا ابتدا مستندهای جنگی و تأثیر ارتباط رسانه‌ای آن تبیین، سپس رویکردهای مطرح در زمینه تعامل دین و رسانه بیان می‌شوند.

۲-۱. تبیین ارتباط رسانه فیلم مستند با ارتقاع سطح دینی

نقش ارتباطی مستندهای جنگی در معرفی جنگ، رخدادها، نوع جنگ و دفاع از وطن به عنوان یک مقوله اجتماعی حائز اهمیت است. پرداختن به پیام‌های آشکار و ضمنی آن در انتقال ارزش‌ها و تفکرات فیلم‌ساز و جامعه نکات قابل تعمقی هستند که می‌توان آن را در فرهنگ و جامعه امروز به صورت علمی کنکاش نمود. دین یکی از ابعاد مهم فرهنگی است. «روان‌شناسانی مانند آلپورت»^۱ (۱۹۵۰) و یونگ^۲ (۱۹۶۹) به نقش و تأثیر مثبت دین بر زندگی افراد پرداخته‌اند و آن را مهم می‌دانند» (رجایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۸). دین به شکل خاصی در هر فرهنگ شناخته شده‌ای وجود دارد (ولف،^۳ ۲۰۱۰). بر این اساس معنایی ذاتی وجود ندارد، هر شیء در زمان و مکان دارای تقدس، معنایی مذهبی است. از سوی دیگر مذهب به عنوان بخشی از فرهنگ است که به صورت فعال به دفاع از ارزش‌ها و باورها می‌پردازد و انسان را درگیر شبکه‌ای منحصر به فرد می‌کند. تعریف دیگری که از مذهب ارائه شده آن را مجموعه‌ای از ایمان به قدرت فوق بشری، رفتارهای عادی و مناسکی صورت گرفته

1. Allport, Gordon Willard (1897-1967)

2. Jung, Carl Gustav (1875-1961)

3. Wulff

در برابر این قدرت، اطلاق می‌کند (کاپلان و سادوک، ۱۳۸۵). در هر پدیده هنری مسأله درک مخاطب مهم است. اما در سینمای مستند از اهمیتی خاص برخوردار است، زیرا سینمای مستند بدون مخاطب امکان وجود پیدا نمی‌کند (کارگزارده، ۱۳۸۲: ۷۴). از طرفی واقعیت، صداقت، حس عینی بودن چیزهایی است که مخاطب امروز از رسانه انتظار دارد.

۲-۲. رویکردهای مطرح در زمینه تعامل دین و رسانه

بر اثر فرایند رسانه‌ای کردن، ابزار و فرایندهای ارتباطی در حال دگرگون کردن دین هستند؛ زیرا در سایه این تعامل، شش نظریه مهم مطرح شده است:

۲-۲-۱. رویکرد تضادگرا^۱

طرفداران این رویکرد، معتقدند که دین نهادی سنتی است که به توزیع معرف می‌پردازد و باید به آن مثل دیگر نهادهای سنتی نگریست؛ ولی رسانه، مفهومی مدرن و کارکردهای کاملاً جدیدی است و با دین تباین دارد. رد این رویکرد، رسانه را در دنیای جدید رقیب دین می‌داند که می‌کوشد جای دین را بگیرد.

۲-۲-۲. رویکرد ذات‌گرا یا ابزارانگاران (۱۹۳۰-۱۹۴۰)

در رویکرد ذات‌گرا یا ابزار انگارانه که در دوران نوسازی، متفکرانی چون ترنر^۲ آن را بکار بردند، رسانه، ابزاری برای مدرن کردن و نوسازی جامعه تلقی می‌شود. در این رویکرد، دین و رسانه دو امر جدا هستند و هر یک کار خود را می‌کنند. به همین دلیل، تا مدت‌ها نه عالمان دین و نه پژوهشگران دین، برای مطالعه پدیده‌های رسانه‌ای و به‌طور کلی پدیده‌های مرتبط با آن، جایگاه ارزشمندی قایل نبودند. این دو گروه، از دو موضع متفاوت این پدیده‌ها را طرد می‌کردند. عالمان دینی از آن جهت که برای مثال سینما و تلویزیون را فرآورده‌های بی‌دینی، ابزاری دست بی‌دینان، یا سبب بی‌دینی توده‌های مردم می‌دانستند، آنها پژوهشگران دانشگاهی دین نیز، که بیشتر، وقت خود

1. Conflict

2. Turner

را صرف مطالعه متون دینی فراورده‌های متفکران و به عبارت دقیق‌تر جلوه‌هایی از فرهنگ والا می‌کردند، پدیده‌های رسانه‌ای، امری «مبتذل» و از این‌رو، خارج از حوزه مطالعات دانشگاهی دین بود.

۲-۲-۳. رویکرد نو ذات‌گرایی (۱۹۹۰ تا کنون)

این رویکرد، از اواخر قرن بیستم، با عبارت مشهور مارشال مک لوهان آغاز شده است که می‌گوید: «رسانه خود پیام است» و این جمله در واقع نقدی بر ابزارگرایی سنتی نسبت به رسانه است. رسانه دیگر مجرا، کانال یا میانجی نیست؛ بلکه خود در بردارنده ذاتی است که می‌تواند جهانی نمادین بیافریند. بنابراین رویکرد، رسانه نمی‌تواند دین را تعریف کند؛ چرا که خود تصویرساز است و نماد می‌آفریند و این به نوعی سکولار کردن امری قدسی وجهی سکولار می‌یابد. افزون بر آن، رسانه در جهان معاصر، مروج نوعی فرهنگ نمایش سالاری است که در نتیجه آن، فرهنگ بصری در جوامع، سلطه بیشتری یافته است. به عبارت دیگر، افراد ترجیح می‌دهند ببینند تا بخوانند و این باور کردن از راه دیدن، ویژگی فرهنگی جوامع معاصر است، شاید عمیق نشدن در آگاهی‌ها و وجود تحلیل‌های سطحی از مسائل اجتماعی و سیاسی، نوعی بی‌سوادی مدرن است که بر اثر بصری شدن آگاهی‌ها در جوامع امروز رواج داشته است.

۲-۲-۴. رویکرد کارکردگرایی (۱۹۴۰-۱۹۷۰)

در رویکرد کارکردگرا که از دهه ۱۹۴۰ تا ۱۹۷۰ حاکم بود، نوعی تعامل میان رسانه و دین پدید آمد. دین می‌تواند کارکردی برای رسانه داشته باشد و آن فراهم کردن محتوا، ارزش‌ها و نمادهاست. در مقابل، رسانه نیز به تبلیغ دین و گسترش پیام آن کمک می‌کند. بنابراین، دیدگاه کارکرد گرایانه می‌کوشد به سازشی مسألت‌آمیز میان رسانه و دین برسد و نقشی تفکیک شده برای هر یک داشته باشد. با پیدایش این دیدگاه، بحثی با عنوان کلیسای الکترونیکی در سال ۱۹۴۰ مطرح گردید که در آن

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
مبلغانی مشغول شده، حتی شبکه‌های دینی راه انداختند و به معرفی رسالت مذهبی خود پرداختند. درواقع، نوعی دیدگاه کارکردگريانه را میان دو حوزه برقرار کردند.

۲-۲-۵. رویکرد فرهنگ‌گرا (۱۹۸۰)

در دیدگاه فرهنگ‌گرا، رسانه دیگر ابزار نیست، رسانه در اینجا از معانی مشترکی استفاده می‌کند که ضرورتاً دین نیست و درواقع، حوزه فرهنگ است. بنابراین، در آن نوعی استقلال رسانه از دین پدید می‌آید. در واقع، بحث‌ها کم‌کم به این سمت می‌رود که رسانه می‌تواند حتی به جای دین، نقش میانجیگری را در جوامع معاصر ایفاء کند.

۲-۲-۶. رویکرد نمادگرایی

در رویکرد نمادگرایی خلاق تولید و گردش خلاق نمادها، هم در عرصه دینی ممکن است و هم در عرصه رسانه‌ای؛ گرچه نقش دین می‌تواند در به دست آوردن تصورات، بنیانی‌تر و قوی‌تر باشد. رسانه‌ها قابلیت‌های متفاوتی دارند که دین با بهره‌برداری از نمادسازی‌های هر کدام از رسانه‌ها، می‌تواند با مخاطبان ارتباط برقرار کند و مخاطبان می‌توانند از واسطه‌های رسانه‌ای در بهره‌برداری از محتوای دینی، سود جویند، باید به این قابلیت‌ها توجهی دوباره داشت تا بتوان مراتب مختلفی از پیام دین را انتقال داد. برای مثال، تلویزیون و سینما که خاصیت بصری بودن در آنها پررنگ است، هیچ‌گاه نمی‌توانند مفاهیم عرفانی را انتقال دهند؛ زیرا ذهنی بودن این مفاهیم جزء جدایی‌ناپذیر آن است (دارابی، ۱۳۹۰: ۱۶۹-۱۶۶).

۳. الگوی دینداری گلاک و استارک^۱

پدیده دینداری^۲ از موضوعات قابل توجهی است که اهمیت آن را از کثرت تلاش‌هایی می‌توان دریافت که در سال‌های اخیر برای ساخت و بکارگیری سنجه‌های دینداری

1. Gelak[Glock] and Stark

2. Religiosity

مصرف شده است. این تلاش‌ها از دل اقتضائات و ضرورت‌های قابل درکی بیرون آمده است که نمی‌توانست بدون پاسخ باقی بماند. ضرورت این مطالعات به‌طور عام برخاسته از نفوذ و اعتباری است که هنوز دین برای انسان و اجتماع دارد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴: ۳۵). امروزه اکثر صاحب‌نظران باور دارند که اندیشیدن در مورد دین نمی‌تواند تک بعدی باشد بلکه آن پدیده‌ای چند بعدی است. هر چند که واج^۱ (۱۹۵۱) تجربه دینی را در همه ادیان سه بعدی اعلام کرده بود، اما گلاک و استارک با تعریف چند بعدی برای دینداری چهار بعد اصلی «عمل»، «باور»، «تجربه»، «دانش یا معرفت» را باعنوان ابعاد عمومی الزام دینی طرح و به نام خود پیوند زدند (سراج‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۶۳).

۳-۱. بعد باور (اعتقادی)^۲

[ایدئولوژیکی] آن چیزی است که انتظار می‌رود پیروان یک دین بدان اعتقاد داشته باشند. گلاک و استارک این باورها را در هر دین به سه نوع تقسیم کرده‌اند: «باورهای پایه‌ای مسلم، که ناظر بر شهادت به وجود خدا و معرفی ذات و صفات اوست. باورهای غایتگرا، که هدف و خواست خدا از خلقت انسان و نقش او در راه نیل به این هدف است. باورهای «زمینه‌ساز» که روش‌های تأمین اهداف و خواست خداوند و اصول اخلاقی را که بشر برای تحقق آن اهداف باید به آنها توجه کند، دربرمی‌گیرد.» انتظار می‌رود پیروان اسلام به آنها اعتقاد داشته باشند (مانند این گفته: در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود).

۳-۲. بعد مناسکی (عمل)^۳

[نمود بیرونی] نظام اعتقادی در هر دینی وجود دارد، اما این اعتقادات به‌صورت مناسک نمود عینی می‌یابند. «تمام ادیان بنابر اقتضای نوع الهیات خود، نحوه خاصی از عمل و زیست را بر مؤمن الزام می‌کنند، که همان عمل دینی است. این عمل خواه

1. Wach, Joachim

2. Belief

3. Practice

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

ناخواه، در پرتو نظام فقهی و اخلاقی سامان می‌پذیرد. بعد عمل یا مناسک، اعمال دینی مشخصی است که عمومیت یافته نظیر عبادت‌های فردی، نماز، روزه، صدقه، زکات، شرکت در آئین‌های دینی خاص و غیره. از نظر امیل دورکیم^۱، تمامی مناسک و اعمال دینی در ادیان «کارکرد اجتماعی» دارند و هدف آنها زنده نگه‌داشتن حس تعلق به گروه و مواظبت از اعتقاد و ایمان است. مقیاس ثانویه این بعد، شاخص مشارکتی، معاشرتی و ارتباطی است.

۳-۳. بعد تجربه^۲

با احساسات، تجربیات و درون فرد دیندار مرتبط است. احساسات و عواطف دینی وجه عالی‌تری از دینداری است و برخلاف مناسک، کاملاً قلبی بوده و نمود درونی دارد. دیندارانی که این بعد را کسب می‌کنند، «مخلص» نامیده می‌شوند. درواقع تجربه واقع‌های است که شخص خواه به‌عنوان عامل و خواه به‌عنوان ناظر، آن را کسب کرده و نسبت به آن آگاه و مطلع است. تجربه دینی را غیر از تجربه‌های متعارف می‌دانند، یعنی شاخص متعلق به این تجربه یا حضوری مافوق طبیعی دارد یا موجودی است که به نحوی رابطه با جوهری روحانی همچون خدا دارد یا آن را حقیقتی غایی می‌پندارند، که توصیف‌ناپذیر است. (مانند این گفته: گاهی احساس می‌کنم که به خدا نزدیک شده‌ام).

۳-۴. بعد پیامدی(دانش)

این بعد معرفتی، عقلانی با بعد اعتقادی بسیار نزدیک است. تفاوت این دو بعد، مربوط به آگاهی و شناخت اعتقادات در بعد دانش است. معرفت دینی، آگاهی به متون دینی است که می‌تواند الگویی برای باور، عمل و تجربه دینی باشد. از نظر گلاک و استارک، بعد معرفتی در ارتباط با مطالبی است که مردم از طریق عالمان دینی درباره مذهب می‌آموزند (احمدی، ۱۳۸۸: ۴۴-۱۷). این بعد ناظر به تأثیر باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره پیروان آن دین است (مانند این گفته: با پدیده

1. Durkaym

2. Experience

بدحجابی باید با قاطعیت مبارزه کرد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴: ۴۳). شاخص دانش دینی، اطلاعات اساسی در اصول عقاید دین و متون دینی است.

۴. یافته‌های پژوهش

برای آزمون فرضیه‌ها ابتدا از آزمون t تک متغیره استفاده شد و سپس برای برآزش مدل ابتدا از آزمون تحلیل عاملی اکتشافی و سپس از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد. در این تحقیق از تحلیل عاملی با دو رویکرد استفاده شده است. اول اینکه سازه‌های زیربنایی در مدل تحقیق کشف شده و سپس براساس این سازه‌ها، داده‌ها خلاصه‌سازی شود. از مدل معادلات ساختاری نیز به‌منظور نشان دادن روابط شکل گرفته بین متغیرهای تحقیق بهره برده شده است.

۴-۱. بررسی آزمون نرمال بودن داده‌ها

H_0 = داده‌ها از توزیع نرمال پیروی می‌نماید.

H_1 = داده‌ها از توزیع نرمال پیروی نمی‌نماید.

جدول ۲. مربوط به آزمون کولموگروف - اسمیرنوف^۱ جهت بررسی نرمال بودن داده‌ها

نکته‌های مذهبی	بعد تجربی	بعد پیامدی	بعد اعتقادی	بعد مناسکی	
۳/۶۶	۳/۴۳	۴/۴۱	۳/۶۸	۳/۱۹	میانگین
۰/۵۳۲	۰/۶۵۰	۰/۷۱۷	۰/۶۲۷	۰/۶۵۰	انحراف استاندارد
۱/۳۳	۱/۰۱	۰/۲۳۹	۰/۷۶۹	۰/۶۸۷	کولموگروف - اسمیرنوف
۰/۰۵۸	۰/۱۷۸	۰/۲۵۵	۰/۶۵۸	۰/۵۴۷	(Z)
					سطح معناداری

نتایج آزمون کولموگروف - اسمیرنوف نشان می‌دهد میزان Z محاسبه شده در سطح آلفای ۵ صدم معنادار نیست یعنی میزان p -value از ۵ صدم بزرگتر است و فرض صفر مبنی بر یکسانی واریانس‌ها رد نمی‌شود در نتیجه می‌توان گفت نمرات مربوط به همه متغیر دارای توزیع نرمال می‌باشند. بر همین اساس لازم است از آزمون

1. Kolmogorov-Smirnov test

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
پارامتریک برای آزمون فرضیه‌ها استفاده کرد و با توجه به فرضیه‌های پژوهشی برای بررسی رابطه بین متغیرها از تک متغیره استفاده می‌شود.

۴-۱-۱. فرضیه اول

به نظر می‌رسد ساختار مستند روایت فتح بر بعد پیامدی التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

فرض صفر و خلاف عبارت است از:

$$H_0 = \mu \equiv \mu$$

$$H_1 = \mu \neq \mu$$

جدول ۳. آزمون t تک متغیره مربوط به تأثیر ساختار مستند روایت فتح بر بعد پیامدی التزام دینی مخاطبان

	۳= میانگین مورد انتظار						
	t	میانگین	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین‌ها	سطح اطمینان ۹۵٪	
						حد بالا	حد پایین
بعد پیامدی	۳۴/۶۷	۴/۴۲	۳۰۶	۰/۰۰۰	۱/۴۲	۱/۴۹	۱/۳۳

نتایج جدول شماره ۳ نشان می‌دهد t مشاهده شده برابر با (t=۳۴/۶۷) است و فرض صفر رد می‌شود. همچنین بین میانگین مشاهده شده (۴/۴۲) و مورد انتظار (۳) تفاوت معناداری مشاهده می‌شود یعنی میزان میانگین در فاصله اطمینان در سطح آلفای ۹۵ درصد در بالای منحنی نرمال یعنی فاصله بین (۱/۴۹ و ۱/۳۳) است. در نتیجه می‌توان گفت ساختار مستند روایت فتح بر بعد پیامدی التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

۴-۱-۲. فرضیه دوم: به نظر می‌رسد ساختار مستند روایت فتح بر بعد تجربی التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

فرض صفر و خلاف عبارت است از:

$$H_0 = \mu \equiv \mu$$

$$H_1 = \mu \neq \mu$$

❖ جدول ۴. آزمون t تک متغیره مربوط به تأثیر ساختار مستند روایت فتح بر بعد تجربی آگاهی دینی مخاطبان

۳= میانگین مورد انتظار							
	t	میانگین	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین‌ها	سطح اطمینان ۹۵٪	
						حد بالا	حد پایین
بعد تجربی	۱۱/۷۷	۳/۴۳	۳۰۶	۰/۰۰۰	۰/۴۳۷	۰/۵۱۰	۰/۳۶۴

نتایج جدول شماره ۴ نشان می‌دهد t مشاهده شده برابر با (t=۱۱/۷۷) است و فرض صفر رد می‌شود. همچنین بین میانگین مشاهده شده (۳/۴۳) و مورد انتظار (۳) تفاوت معناداری مشاهده می‌شود یعنی میزان میانگین در فاصله اطمینان در سطح آلفای ۹۵ درصد در بالای منحنی نرمال یعنی فاصله بین (۱/۴۹ و ۱/۳۳) است. در نتیجه می‌توان گفت ساختار مستند روایت فتح بر بعد تجربی آگاهی دینی مخاطبان مؤثر است.

۴-۱-۳. فرضیه سوم: به نظر می‌رسد ساختار مستند روایت فتح بر بعد اعتقادی التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

فرض صفر و خلاف عبارت است از:

$$H_0 = \mu \equiv \mu$$

$$H_1 = \mu \neq \mu$$

جدول ۵. آزمون t تک متغیره مربوط به تأثیر ساختار مستند روایت فتح بر بعد اعتقادی آگاهی دینی مخاطبان

۳= میانگین مورد انتظار							
	t	میانگین	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین‌ها	سطح اطمینان ۹۵٪	
						حد بالا	حد پایین
بعد اعتقادی	۱۹/۱۹	۳/۶۸	۳۰۶	۰/۰۰۰	۰/۶۸۷	۰/۷۵۷	۰/۶۱۶

نتایج جدول شماره ۵ نشان می‌دهد t مشاهده شده برابر با (t=۱۹/۱۹) است و فرض صفر رد می‌شود. همچنین بین میانگین مشاهده شده (۳/۶۸) و مورد انتظار (۳) تفاوت معناداری مشاهده می‌شود یعنی میزان میانگین در فاصله اطمینان در سطح آلفای ۹۵ درصد در بالای منحنی نرمال یعنی فاصله بین (۱/۴۹ و ۱/۳۳) است. در نتیجه

❖ می‌توان گفت ساختار مستند روایت فتح بر بعد اعتقادی التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

۴-۱-۴. فرضیه چهارم

به نظر می‌رسد ساختار مستند روایت فتح بر بعد مناسکی التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

فرض صفر و خلاف عبارت است از:

$$H_0 = \mu \equiv \mu$$

$$H_1 = \mu \neq \mu$$

جدول ۶. آزمون t تک متغیره مربوط به تأثیر ساختار مستند روایت فتح بر بعد مناسکی التزام دینی مخاطبان

۳= میانگین مورد انتظار							
	t	میانگین	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین‌ها	سطح اطمینان ۹۵٪	
						حد بالا	حد پایین
بعد مناسکی	۵/۱۸	۳/۱۹	۳۰۶	۰/۰۰۰	۰/۱۹۵	۰/۲۶۹	۰/۱۲۱

نتایج جدول شماره ۶ نشان می‌دهد t مشاهده شده برابر با (t=۵/۱۸) است و فرض صفر رد می‌شود. همچنین بین میانگین مشاهده شده (۳/۱۹) و مورد انتظار (۳) تفاوت معناداری مشاهده می‌شود یعنی میزان میانگین در فاصله اطمینان در سطح آلفای ۹۵ درصد در بالای منحنی نرمال یعنی فاصله بین (۰/۲۶۸ و ۰/۱۲۱) است. در نتیجه می‌توان گفت ساختار مستند روایت فتح بر بعد مناسکی التزام دینی مخاطبان مؤثر است.

۴-۲. تحلیل عاملی تأییدی

برای انجام آزمون تحلیل عاملی تأییدی ابتدا از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد و متغیرهای دارای بار عاملی بالا در مدل ارائه شد و سایر متغیرها حذف شد. لازم به

❖ ذکر است برای استخراج مؤلفه‌ها از تحلیل عاملی بعد از چرخش وایمکس استفاده شد.

جدول ۷. کروییت بارتلت (KMO)^۱

کفایت نمونه‌گیری KMO	خی دو	سطح معناداری
۰/۹۰۷	۲۹۱۸/۴	۰/۰۰۰

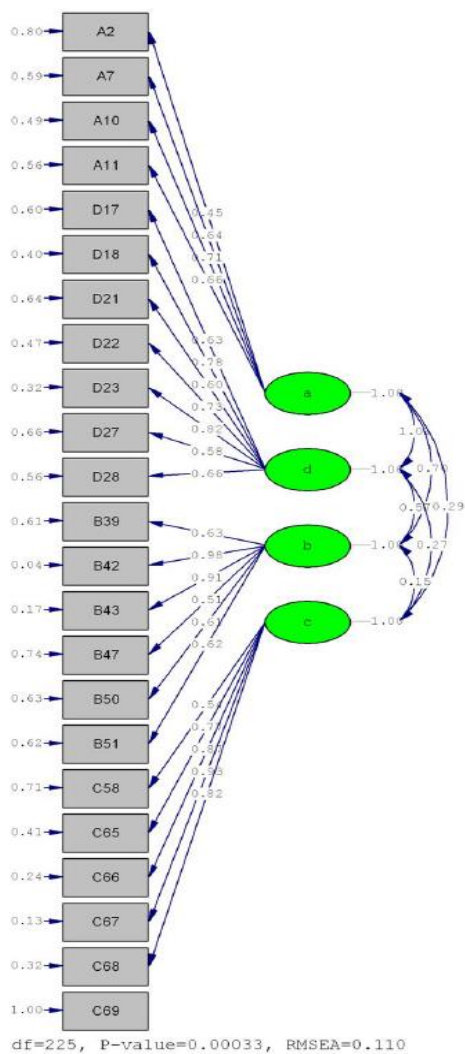
نتایج آزمون کروییت بارتلت نشان می‌دهد مقدار شاخص کفایت نمونه‌گیری (KMO) برابر با ۹۰۹ درصد است و این مقدار در سطح آلفای ۵ درصد معنادار است، در نتیجه می‌توان گفت مقدار واریانس درون داده‌ها می‌تواند توسط عوامل (فاکتورها) تبیین شود یعنی درواقع نشان می‌دهد توانای عاملی بودن داده‌ها تأیید می‌شود و شاخص‌های مطرح شده توانایی عاملی بودن را بررسی می‌کنند.

۴-۲-۱. تحلیل عاملی تأییدی برای آزمون فرضیه‌ها

تحلیل عاملی مرتبه اول: در این مرحله از تحلیل عاملی با استفاده از نرم‌افزار لیزرل، ارتباط بین ابعاد و زیرمؤلفه‌ها در همه فاکتورها، در مدل ساختاری تحقیق به‌منظور آزمون فرضیات در حالت تخمین استاندارد انجام شده است. ابعاد مورد بررسی در این قسمت شامل بعد اعتقادی، بعد پیامدی، بعد تجربی و بعد مناسکی است که در مورد این متغیرها در دو حالت تخمین استاندارد و معناداری پارامترها را نشان می‌دهد. اندرسن و گرین در سال ۲۰۰۱ استدلال می‌کنند که در تحلیل‌های عاملی تأییدی و تحلیل مسیر در مدل معادلات ساختاری می‌توان از آزمون تخمین استاندارد با هدف نشان دادن میزان روابط شکل گرفته بین متغیرها استفاده شود.

^۱ . Kmo and Bartlett's Test

۳-۴. بررسی شاخص‌های نیکویی بر ارزش

شکل ۲. مدل ساختاری تحقیق به منظور آزمون فرضیات در حالت تخمین استاندارد

❖ شاخص‌های متفاوتی جهت تعیین برازندگی مدل با واقعیت وجود دارد که در جدول زیر آمده است:

جدول ۸. شاخص‌های برازش

مقدار	آماره‌های برازش
۳۰۴/۳۵	مجذور کای (Chi-Square)
۲۲۵	درجه آزادی df
۰/۱۴۱	ریشه خطای میانگین مجذورات ^۱ RMSEA
۰/۹۳	NNFI
۰/۱۱۰	(میانگین مجذور پس مانده) میانگین مجذور پس ماند RMR
۰/۹۳	شاخص نیکویی برازش ^۲ GFI
۰/۸۱	شاخص نیکویی بر ارزش تعدیل یافته‌ها ^۳ AGFI
۰/۸۲	PGFI
۰/۹۰	PNFI
۰/۹۲	شاخص برازندگی افزایشی ^۴ IFI

آزمون کای اسکویر، میزان تفاوت بین ماتریس کوواریانس^۵ مشاهده شده و مورد انتظار را نشان می‌دهد و با توجه به مدل شاخص‌های برازش چنین مشاهده می‌شود که مقدار کای اسکویر برای این مدل با درجه آزادی ۲۲۵ برابر با ۳۰۴/۳۵ است که از لحاظ آماری معنادار است چون سطح معناداری آن ($p=0/003$) نسبتاً کوچک است. می‌توان نتیجه گرفت که آزمون کای اسکویر برازش دقیق مدل با داده‌های مشاهده شده را تأیید می‌کند و این نتیجه نشان دهنده برازش نسبتاً خوب مدل است.

همچنین شاخص GFI معتبرترین شاخص برای بررسی برازندگی مدل است. GFI یعنی اندازه‌ای از مقدار نسبی واریانس‌ها^۶ و کوواریانس‌ها^۷ که به گونه‌ای مشترک

-
1. Tucker-Lewis Index
 2. Nomed X2 Index
 3. Goodness- of-fit Index
 4. Normed fit Index
 5. Covariance

۶. یا وردایی نوعی سنجش پراکندگی، عددی است که نشان می‌دهد چگونه یک سری داده حول مقدار میانگین پخش می‌شوند.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

به‌وسیله مدل توجیه می‌شود و این شاخص شبیه به R^2 در رگرسیون چند متغیره است درواقع مقدار شاخص تطبیقی GFI بین صفر و یک در نوسان است و هر چه مقدار این شاخص بزرگتر باشد نشان دهنده برازش بهتر مدل است و با توجه به اینکه در این مدل مقدار GFI برابر با ۹۳ درصد است. می‌توان قضاوت کرد که مدل از برازش قابل قبولی برخوردار است. مقدار آماده ریشه میانگین توان دوم خطای تقریب $RMSA = 0.141$ و RMR برابر با 0.110 و بسیار کوچک است که این بیانگر خطای اندک مدل، و برازش قابل قبول است.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

این مقاله با هدف بررسی التزام دینی و رابطه آن با مستندهای روایت فتح در مخاطبان نوجوان و در مقطع دوم دبیرستان‌های شهر تهران انجام شده است. بدین‌منظور ۱۰۸۸ آزمودنی که (۳۸۲ دختر) به‌صورت تصادفی و با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی ساده از دبیرستان‌های غیرانتفاعی منطقه یک در جغرافیای شمال، مرکز شهر تهران انتخاب شدند. اطلاعات لازم با استفاده از پرسشنامه محقق، مذهب به‌عنوان پیام و رسانه به منزله حامل و ناقل پیام به‌سوی مخاطب در نظر گرفته شده است. نتایج تحلیل داده‌های پژوهش که با استفاده از فرمول کوکران به‌عنوان حجم نمونه به‌صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده‌اند، نشان داد: شناخت اجتماعی در نوجوانان، از روندی تحولی پیروی می‌کند و ثبات این التزام را با افزایش تعداد نمایش در نوجوانان تأکید می‌کند. یافته‌های تحقیق و نتایج فعالیت‌های آماری مربوط به تأثیر ساختار مستند روایت فتح بر التزام دینی مخاطبان، بیانگر تأثیر ساختار مستند روایت فتح بر آگاهی‌بخشی دینی در چهار بعد پیامدی، اعتقادی، مناسکی و تجربی است. درمجموع، نتایج تحقیق با مباحث نظری صاحب‌نظران و نتایج پژوهش‌های محققان در این رابطه قرابت و همخوانی دارد.

فرضیه پژوهش در رابطه بین آگاهی از دفاع مقدس با کیفیت ادراک شده و التزام به دین در هر چهار بعد التزام دینی؛ دانشی، تجربی، اعتقادی و مناسکی پذیرفته

شدند. درواقع می‌توان نتیجه گرفت که آگاهی از رویدادهای جنگ و تداعی ذهنی تفسیرهای راوی از طریق شکل‌گیری تداعیات مثبت، قوی و قدرتمند باعث می‌شود ساحت درک مخاطب از دین در سطح بالایی باشد. از طرفی آگاهی از رخداد جنگ باعث می‌شود که یادآوری تصویر مبارزات در رویارویی با منکرات بیشتر شده و میزان مقاومت نیز افزایش یابد. این باعث می‌شود مخاطبان در هنگام بحران انتخاب، امر صواب را تشخیص داده و از این طریق التزام در او ایجاد شود. پخش ادامه‌دار باعث می‌شود که این مستندها در زمان‌های مختلف در معرض دید مخاطبان قرار گیرند و به‌دلیل تکرار بیشتر باعث افزایش یادآوری، آگاهی، تداعی ذهنی و در نتیجه ثبات در التزام به دین را منجر می‌گردد. مذهب به‌مثابه پیام و رسانه به‌منزله ناقل پیام و حامل آن نقشی اساسی در شکل‌دهی ادراکات، ارزش‌ها، هویت‌سازی و معناجویی در باور مخاطب دارند. تلویزیون با ارائه مستندهایی از این‌گونه، می‌تواند نقش مهمی در هویت دینی افراد ایفاء کرده و به‌عنوان دروازه‌ایی باشد که از طریق آن، ارزش‌ها، باورها و هنجارها به افراد منتقل شود.

منابع و مأخذ

- احمدی، یعقوب (۱۳۸۸). «وضعیت دینداری و نگرش به آینده دین در میان نسل‌ها مطالعه موردی شهر سنج» **فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی**، شماره اول: ۴۴ - ۱۷.
- آشتیانی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۲). **روایت‌فتح و قابلیت‌های مستند سازی دفاع مقدس در تلویزیون در فاصله ۱۳۵۹-۱۳۶۸**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده صدا و سیما، تهران.
- بوتول، گاستون (۱۳۹۶). **جامعه‌شناسی جنگ**، ترجمه هوشنگ فرخجسته، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- دارابی، علی (۱۳۹۰). **رسانه ملی و بایسته‌های دینی، مجموعه مقالات دین و رسانه: رسانه دینی و دین رسانه‌ای**، تهران: مرکز پژوهش‌های صدا و سیما.
- ذات‌صغر، احمد (۱۳۸۶). **بررسی زیباشناسی شکل در فیلم‌های مستند جنگی ایران با تأکید بر مجموعه روایت‌فتح**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده صدا و سیما.
- رجایی، علیرضا، محمد حسین بیاضی و حمید حبیبی‌پور (۱۳۹۰). «باورهای اساسی دینی و بحران هویت و سلامت عمومی نوجوانان»، **فصلنامه روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تربت جام**، شماره ۲۲: ۹۷-۱۰۷.
- زین‌العابدینی، پیام (۱۳۹۲). **دین، فرهنگ و رسانه**، ماهنامه علمی تحلیلی تخصصی دانش رسانه، آبان و آذر، دوره جدید، شماره ۶: ۴۷-۴۹.
- سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۸۳). **بررسی تعریف عملیاتی دینداری در پژوهش‌های اجتماعی؛ چالش‌های دین و مدرنیته**، تهران، طرح نو.
- شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۴). «مدلی برای سنجش دینداری»، **فصلنامه جامعه‌شناسی ایران**، شماره ۱: ۶۶-۳۴.
- کارگرزاده، نسرين (۱۳۸۲). **ارزش‌های دفاع مقدس در سینمای ایران**، بررسی مفاهیم مرتبط با ارزش‌های دفاع مقدس در سینمای ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- کاپلان، هرولد و جیمز سادوک (۱۳۸۲). **خلاصه روان‌پزشکی**، ج ۲، ترجمه نصرت‌اله پورافکاری، تهران، شهر آب.
- کرنر، جان (۱۳۹۲). **اندیشه‌های انتقادی در مطالعات تلویزیونی**، ترجمه مهدی رحیمیان، تهران: انتشارات دانشگاه صداوسیما.

معدنی، سعید (۱۳۹۱). **جامعه‌شناسی سینمای جنگ و دفاع مقدس**، تهران: انتشارات بهمن برنا.

میرعابدینی، احمد (۱۳۸۲)، «مروری بر مطالعات دین و رسانه در بازار جهانی‌سازی» فصلنامه «پژوهش‌های ارتباطی» (۲) سال دهم، شماره ۳۶: ۱۴۳-۱۵۶.

ناصری‌منش، ناصر (۱۳۸۶). **بررسی فیلم‌های سینمای جنگی ایران و بازتاب فرهنگی و ارزشی آن**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

نامورمطلق، بهمن و منیژه کنگرانی (۱۳۹۵). **نشانه‌شناسی فیلم‌های مستند دفاع مقدس**، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

وارد، پیتر (۱۳۹۷). **ترکیب‌بندی تصویر در سینما و تلویزیون**، ترجمه حمید احمدی لاری، تهران: کتاب آبان.

هیوارد، سوزان (۱۳۹۳). **مفاهیم کلیدی در مطالعات سینمایی**، ترجمه فتح محمدی، تهران: هزاره سوم.

10). Introduction to Documentary. Bloomington: ۲۰ Nichols, Bill. (Indiana University Press.

Wach, Joachimt (1951). Universal Religion, J, Wach (ed.), Type of Religious Experience: Christian & none Christian, Chicago, University of Chicago Press

Wulff, D.M. (2010). Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views. New York: John Wiley.

دلایل حمایت جمهوری اسلامی ایران از ملت‌های مظلوم جهان

احمد علی قانع^۱

چکیده

در طول تاریخ بشر همیشه ستمکاران و ستم دیدگانی بوده و هستند و در تعالیم الهی پیامبران (علیهم‌السلام)، امر به کمک و حمایت از مظلوم و مقابله با ظالم و ستمگر و طاغوت به عنوان اصل اساسی حرکت دعوت پیامبران (علیهم‌السلام) شناخته شده است. ضرب المثل چراغی که به خانه رواست به مسجد حرام است یا به ما چه ربطی دارد و امثال آن از اعتبار لازم برخوردار نبوده؛ بلکه احادیث اسلامی، بنی آدم را همه اعضای یک پیکر می‌داند. پژوهش پیش‌رو با بازخوانی برخی از آیات و روایات، همچون آیه اذن به جهاد برای مظلومان و قاعده فقهی تعظیم شعائر و نفی سبیل و حدیث مشهور وجوب اهتمام به امور دیگران، درصدد اثبات این معنا است که حمایت و دفاع جمهوری اسلامی ایران از ملت‌های مظلوم دنیا و از جمله کشورهای اسلامی مورد تجاوز و ستم مستکبران و تروریست‌ها قرار گرفته، از چه پشتوانه‌های فقهی و شرعی، برخوردار است.

واژه‌های کلیدی

جمهوری اسلامی ایران، ملل مظلوم جهان، همکاری و حمایت، دفاع از مظلوم، اهتمام به امر انسان‌ها

۱. مقدمه و بیان مسئله

بند شانزدهم اصل سوم از اصول کلی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و در تبیین وظایف دولت جمهوری اسلامی ایران، تصریح می‌دارد که «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم همه امکانات خود را برای امور زیر به کاربرد ۱۶ تنظیم سیاست خارجی کشور براساس معیارهای اسلام، تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان و حمایت بی‌دریغ از مستضعفان جهان» و چه بسا بتوان آن را مصداق حقوقی بیان شریفه قرآن کریم دانست که می‌فرماید: «ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند؛ و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافی برای مردم است، تا خداوند بداند چه کسی او و رسولانش را یاری می‌کند بی‌آنکه او را ببینند؛ خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است!»^۱

بیان گذشته به اجمال، پاسخگوی این پرسش است که آیا حکومت اسلامی دارای یک مسئولیت فرا ملی و جهانی است و باید در جهت تحقق اهداف ایدئولوژیک خود و نیز حمایت‌های بشر دوستانه حرکت کند یا اینکه اقداماتش منحصر به مرز جغرافیایی اوست؟ اما در پاسخ تفصیلی این مسأله اختلافاتی میان اندیشمندان بروز کرده است، آنچنان که عده‌ای در این بین سیاست حکومت اسلامی را حفظ تمامیت ارضی و تأمین حکومت ملی دانسته و تحقق این هدف را مطابق عرف جهانی قلمداد نموده‌اند (سریع‌القلم، ۱۳۷۹: ۵۲) و بدین‌وسیله نگاهی رئالیستی به موضوع بحث داشته‌اند و عده‌ای دیگر تنها از حیثیتی بودن مفهوم سرزمین صحبت نموده (ایزدی، ۱۳۷۷: ۱۴۴) و در نتیجه از مفهوم مرز در اسلام بحث نموده‌اند.

در عین حال گروهی دیگر معتقدند «براساس آموزه‌ها و تعالیم دین مبین اسلام، همه مسلمانان امتی واحد را تشکیل می‌دهند و اسلام مرزهای جغرافیایی و ملی که

۱. «لقد أرسلنا رسلنا بالبينات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد و منافع للناس و ليعلم الله من ينصره و رسله بالغيب إن الله قوي عزيز» (حدید/۲۵)

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
امروزه مسلمانان را تقسیم کرده به عنوان حکم ثانویه می‌پذیرد، ولی به تدریج آنان باید در قالب یک امت یکپارچه متشکل و متحد گردند؛ بدین‌رو جمهوری اسلامی به عنوان یک نظام اسلامی مکلف و موظف به پیگیری و تأمین این هدف راهبردی در سیاست خارجی و عرصه بین‌المللی است» (دهقانی، ۱۳۸۸: ۱۶۷-۱۶۶). عمید زنجانی، تمامیت ارضی موضوع اصل نهم قانون اساسی و سایر اصول قانون را یکسان در نظر گرفته، می‌گوید: «تمامیت ارضی کشور اسلامی به معنی تثبیت مرزهای جغرافیایی به مفهوم تفکیک ارضی ملت‌ها نیست؛ زیرا مرز و قلمرو خاکی را نمی‌توان به‌عنوان ممیزی در تفرقه و گروه بندی انسان‌ها بکار گرفت» (عمید زنجانی، ۱۳۸۷: ۸۱).

اکنون با تکیه بر پاسخ اجمالی پیش گفته و با لحاظ اختلاف نظر موجود، تبیین خط مشی و دلائل حمایت جمهوری اسلامی ایران از ملت‌های مظلوم جهان، ضرورتی است که پژوهش پیش‌رو را به پاسخ واداشته است.

۲. روش تحقیق

روش پژوهش در این جستار فقهی، همانند دیگر پژوهش‌های فقهی، توصیفی - تحلیلی است و از شیوه اجتهادی فقهاء بهره می‌گیرد به این معنا که از ادله چهارگانه اجتهادی (کتاب، سنت، اجماع و عقل) استفاده کرده و مفاد آنها را برای رسیدن به حکم شرعی بکار گرفته است.

۳. پیشینه تحقیق

جستجوی مختصر پیرامون عنوان این پژوهش، گواه فقدان پژوهش قابل ملاحظه‌ای در این خصوص است، اگرچه پیرامون مبانی بحث، دستیابی به کتب قواعد فقهی و فقهی فراوانی، سهل الوصول می‌نماید.

۴. ادله فقهی حمایت از کشورهای مسلمان مظلوم

ادله فقهی حمایت حکومت اسلامی از کشورهای مسلمان را می‌توان در سه گروه دسته‌بندی نمود؛ دسته اول، ادله حمایت نظامی از کشورهای اسلامی است. دسته دوم

ادله حمایت مالی از این کشورها است و دسته سوم ادله‌ای است که دلالت بر مطلق حمایت از این کشورها می‌کند؛ بدین ترتیب ادله حمایت در سه بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱. ادله فقهی حمایت نظامی

یکی از دلایل آیه ۳۹ سوره مبارکه حج است. خداوند می‌فرماید: «أذن للذين يقاتلون بأنهم ظلموا وإن الله على نصرهم لقدير^۱» اگرچه ظاهر آیه در مقام بیان اذن به مظلوم جهت قیام و مقابله در دفاع از خود است، اما با قرار دادن آن در کنار اصل قرآنی لزوم تعاون بر بر و تقوا که مفاد آیه «... و تعاونوا على البر و التقوى...» (مائده/۲) است، حمایت نظامی از مظلوم مورد تأیید و بلکه مأمور به خواهد بود.

آیه ۷۵ سوره مبارکه نساء، دلیل قرآنی دیگری است که می‌تواند در این زمینه مورد استناد قرار گیرد. خداوند می‌فرماید: «و ما لكم لا تقاتلون في سبيل الله و المستضعفين من الرجال و النساء و الولدان الذين يقولون ربنا أخرجنا من هذه القرية الظالم أهلها و اجعل لنا من لدنك وليا و اجعل لنا من لدنك نصيرا^۲» به نظر می‌رسد در این آیه خداوند کسانی غیر از مظلومان و در معرض ستم قرارگرفتگان را مورد خطاب قرار می‌دهد و لذا مشکل استدلال آیه قبل را ندارد.

علاوه بر دلایل قرآنی، از سنت معصوم نیز روایاتی بر وجوب حمایت از مظلوم وجود دارد، از جمله سخن مولی امیرالمؤمنین (علیه السلام) خطاب به امام حسن و امام حسین (علیهما السلام) است که می‌فرمایند: «کونا للظالم خصما و للمظلوم عوناً» (سیدرضی، ۱۴۱۴: ۳۶۲)؛ یعنی دشمن ظالم و یاور مظلوم باشید. این گفتار به روشنی بر لزوم حمایت از مظلوم و مقابله با ظالم تصریح دارد و قیدی ظالم یا مظلوم را مقید نمی‌سازد؛ یعنی

۱. «به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل گردیده، اجازه جهاد داده شده است؛ چرا که مورد ستم قرار گرفته‌اند و خدا بر یاری آنها تواناست.»

۲. «چرا در راه خدا، و (در راه) مردان و زنان و کودکانی که (به دست ستمگران) تضعیف شده‌اند، پیکار نمی‌کنید؟! همان افراد (ستم دیده‌ای) که می‌گویند: «پروردگارا! ما را از این شهر (مکه)، که اهلش ستمگرند، بیرون ببر! و از طرف خود، برای ما سرپرستی قرار ده! و از جانب خود، یار و یآوری برای ما تعیین فرما!»

دین و مذهب ظالم و مظلوم، ملیت یا قومیت او هیچ‌کدام در اصل لزوم این حمایت و مقابله تأثیری ندارد.

۴-۲. لزوم حفظ بیضه (اساس) اسلام

اگر کیان اسلام مورد خطر قرار گیرد، بر تمامی مسلمانان واجب است که در حفظ و صیانت از آن اقدام نمایند. اهمیت این واجب الهی تا آنجایی است که حتی فقهای شیعه در هنگام تراحم این واجب با واجبات دیگر، حکم به تقدم آن نموده‌اند و حتی بر زنان نیز آن را واجب می‌دانند (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۱: ۱۸-۱۹؛ نائینی، ۱۳۷۶، ج ۱، ۳۳۵) و در حالی که به‌طور عموم همراهی جائز در فقه امامیه امری مذموم و حرام شمرده می‌شود. برخی از ایشان، معتقدند: حفظ اساس اسلام، تا بدان حد ضروری است که تلازم آن با همراهی حاکم جائز (شهید اول، ۱۴۱۷، ج ۲: ۳۰)؛ مانع از مقتضای مصلحت ملزمه حکم مذکور نخواهد بود؛ بدین‌رو امتثال آن بر وجوب خویش باقی خواهد ماند.

مستند این حکم، روایتی است که در پاسخ به سؤالات یونس بن عبدالرحمن از امام رضا (علیه‌السلام) آمده است. یونس از امام (علیه‌السلام) در مورد مردی سؤال می‌کند که در دستگاه جائز خدمت و مرزبانی می‌کند و در هنگام مرگ وصیت نموده که از دارایی‌اش یک اسب، هزار درهم و یک شمشیر به کسی داده شود تا در یکی از مرزها بجنگد. پس از آن، وصی به وصیت عمل نموده یک اسب، هزار درهم و یک شمشیر را به یکی از شیعیان شما می‌دهد. امام (علیه‌السلام) می‌فرماید: باید تمام آنها را به وصی باز گرداند؛ چرا که وقت آن هنوز فرا نرسیده است. در ادامه یونس از امام (علیه‌السلام) می‌پرسد که اگر وصی را نمی‌شناخته و پرس و جو هم نموده ولی به او دست پیدا نکرده چه باید بکند؟ امام (علیه‌السلام) می‌فرماید: باید در مرز به عنوان مرابطه (مرزبانی) خدمت کند و نباید بجنگد. در نهایت وی از امام (علیه‌السلام) سؤال می‌کند که اگر در هنگام مرزبانی دشمن به آنجا حمله کرده و نزدیک است که او را بکشد، آیا جایز است که بجنگد؟ امام (علیه‌السلام) پاسخ می‌دهند که باید بجنگد، اما نه برای حاکمان جور بلکه برای دفاع از کیان اسلام؛ زیرا کفار قصد نابود کردن کیان اسلام را دارند و اگر به

❖ هدف خود برسند ذکر محمد (صلی الله علیه و آله وسلم) از بین خواهد رفت (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵: ۳۲-۳۳).

توجه به متن روایت، کاشف از وجوب حفظ کیان اسلام، به رغم حاکمیت جور است، حال چنانچه امتثال این امر، مستلزم معونت مظلوم و حمایت از او نیز باشد، دلیل فوق از باب وجوب عقلی مقدمه واجب، دلیل بر حمایت مظلوم نیز خواهد بود، این بیان با توجه به رویکردهای جدید تقدس زدایی از احکام و ارزش های اسلامی که جنبه های نظامی نیز به خود گرفته است، از جایگاه ویژه برخوردار می شود؛ چراکه مطابق فرمایش رهبر معظم انقلاب اسلامی هدف از اقدامات کشورهای سلطه گر در منطقه مقابله با ارزش های اسلامی معرفی شده است.

ایشان در سخنرانی خود به تاریخ ۱۳۹۵/۵/۱۱ چنین فرموده اند: «در قضایای اخیر ترکیه اتهامی قوی وجود دارد که کودتا با تدابیر و تدارک امریکایی ها انجام شده که اگر این مسئله ثابت شود رسوایی بزرگی برای امریکایی ها خواهد بود. ترکیه کشوری بود که روابط خوبی با امریکا داشت و می گفت متحد منطقه ای امریکا است؛ {اما} حتی با ترکیه هم حاضر نیستند {بسازند}؛ چون یک گرایش اسلامی آنجا وجود دارد؛ و امریکایی ها با اسلام مخالف اند، با گرایش اسلامی مخالف اند، بنابراین آنجا هم حتی کودتا راه می اندازند» (کیهان، سال ۱۳۷۵، شماره ۲۱۴۰۵).

به هر حال مسلم است که از سویی حفظ کیان اسلام بر همه مسلمانان واجب است و از سوی دیگر می دانیم که خطر نفوذ کشورهای سلطه گر تاحدی است که اگر با آن مقابله نشود، می تواند به زودی تمامی کشورهای مسلمان را با چالشی فراگیر، درگیر ساخته و لذا کیان اسلام را با خطری اساسی مواجه سازد و از این جهت کشورهای اسلامی که خود مصداقی از مظلومان جهان به شمار می روند، از طرفی موضوع امر به معونت مظلوم خواهند بود و از طرفی هتک اساس جوامع اسلامی نیز مقدمه ای بر هتک کیان اسلام می گردد و باید توجه داشت که بر اساس این استدلال نیازی نیست که بالفعل کیان اسلام سست شده باشد تا آن زمان، حفظ آن واجب باشد، بلکه همین که خطر متوجه کیان اسلام گردید و گروهی شروع به اقدام و فعالیت برای نابودی آن کردند، گرچه هنوز خطر ایشان به آن درجه نرسیده که

هدفشان به فعلیت برسد، باید با آن مقابله کرد. پس حفظ کیان اسلام واجب است و در حال حاضر مقدمه این واجب، حمایت از کشورهای منطقه است و از آنجا که عقلا مقدمه هر واجبی واجب است، این مقدمه نیز متصف به وجوب می‌گردد؛ بنابراین علاوه بر دلیل روایی عامی که دال بر وجوب کمک به مظلوم بود، از باب مقدمه واجب نیز کمک به کشورهای مظلوم مسلمان عقلا واجب خواهد بود.

۴-۳. لزوم حمایت مالی جهت تالیف قلوب

یکی از مواردی که می‌تواند دلیلی بر ضرورت حمایت مالی از کشورهای اسلامی باشد، اصل تالیف قلوب است. خداوند متعال در هنگام ذکر مستحقین زکات، یکی از مستحقین را «مؤلفه القلوب» بر می‌شمرد. در آیه ۶۰ سوره مبارکه توبه آمده است: «إنما الصدقات للفقراء و المساکین و العاملين علیها و المؤلفة قلوبهم و فی الرقاب و الغارمین و فی سبیل الله و ابن السبیل فریضة من الله و الله علیم حکیم^۱» که مطابق منطوق شریفه، یکی از موارد صرف زکات، مصرف آن در تالیف قلوب است.

با این وجود و علی رغم عموم ازمانی آیه، برخی از روی انکار صرف زکات در تالیف قلوب وارد شده و حکم به عدم جواز آن داده‌اند و این مساله را اسباب اختلاف نظر در بین فقها نموده‌اند که آیا برای تالیف قلوب در زمان غیبت موردی وجود دارد و یا اینکه این مورد مخصوص زمان پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و حداکثر زمان حضور ائمه (علیهم‌السلام) می‌باشد. در بین فقها دو قول در مسئله وجود دارد.

گروهی از فقها معتقدند سهم مؤلفه با رحلت پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) ساقط شده است. (طوسی، ۱۴۰۷ الف، ج ۴: ۲۳۳؛ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲: ۶؛ ابن حمزه طوسی، ۱۴۰۸: ۱۲۸؛ محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۵۰) در مقابل، مشهور فقها قائل هستند به اینکه در زمان غیبت امام (علیه‌السلام) نیز تالیف قلوب وجود دارد (حلی، ۱۴۱۲، ج ۸: ۳۴۴؛ عاملی، ۱۴۱۱، ج ۵: ۲۱۵؛ سبزواری، ۱۲۴۷، ج ۲: ۴۵۴؛ نراقی، ۱۴۱۵، ج ۹: ۲۷۶؛ سبزواری، ۱۴۱۳، ج ۱۱: ۱۹۷؛ خمینی، بی‌تا، ج ۱: ۳۳۶).

۱. «زکات‌ها مخصوص فقرا و مساکین و کارکنانی است که برای (جمع آوری) آن زحمت می‌کشند، و کسانی که برای جلب محبتشان اقدام می‌شود، و برای (آزادی) بردگان، و (ادای دین) بدهکاران، و در راه (تقویت آیین) خدا و واماندگان در راه. این، یک فریضة (مهم) الهی است و خداوند دانا و حکیم است.»

مستند قول شیخ طوسی و پیروان او این است که سهم مولفه القلوب را منحصر در زمانی نموده‌اند که جهاد ابتدائی جایز است؛ به این بیان که پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) مال را بدین جهت به آنان اعطا می‌کردند که جهاد کنند و چون جهاد ابتدائی مختص زمان حضور امام (علیه‌السلام) است پس با عدم حضور امام (علیه‌السلام) سهمی برای مولفه القلوب باقی نمی‌ماند (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۲۴۹). اما از آنجاکه آیه عموم مصادیق جهاد اعم از دفاعی و ابتدائی را شامل می‌شود و به نظر مشهور فقها جهاد دفاعی همچنان به حال خود باقی است، پس این سهم نیز به جای خود باقی می‌ماند (حلی، ۱۴۱۲، ج ۸: ۳۴۴). ضمن اینکه مقتضای عموم ازمانی آیه و استصحاب جواز مصرف زکات در تالیف قلوب نیز دلیل بر جواز آن در عصر غیبت است؛ بنابراین نه تنها مصرف زکات در تالیف قلوب جایز است بلکه بر شمولیت خود نسبت به مسلمان و کافر نیز باقی است.

البته این نظر در میان فقیهان امامی نیز مورد تایید بوده است، آنگونه که شهید ثانی در مسالک الافهام بدان اشاره نموده و آورده است: «جایز است که مولفه القلوب از مسلمانان باشند به این صورت که یا جزء کسانی باشند که در بین مشرکین همانند آنها وجود داشته و در هنگام اعطاء چیزی به آنان، مشرکین هم برای بدست آوردن مال به اسلام ترغیب شوند، و یا کسانی باشند که نیاتشان در دین ضعیف است و با اعطاء مال نسبت به تقویت نیتشان امید پیدا شود، و یا جزء کسانی باشند که در اطراف و مرزهای بلاد اسلام زندگی می‌کنند و با دادن مال به آنان مانع ورود کفار به داخل می‌شوند و یا اینکه موجب رغبت آنان به اسلام می‌شوند و یا اینکه در مجاورت آنان قومی زندگی می‌کنند که بر آنها زکات واجب است، پس هنگامی که از این سهم به آنان داده شود امام از فرستادن عامل زکات بی نیاز می‌گردد» (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱: ۴۱۴-۴۱۳).

حال اگر به شرایط کنونی کشورهای اسلامی منطقه که درگیر جنگ می‌باشند توجه کنیم، بدون تأمل آنان را از مهم‌ترین موارد مصرف این سهم قلمداد خواهیم نمود. باید در نظر داشت که بر اساس این دلیل حکومت اسلامی این حق را دارد که سایر مسلمانان را نیز با کمک‌های مالی تقویت نماید؛ یعنی این دلیل اعم از مدعاست

و هم شامل کمک در زمان جنگ می‌شود و هم در غیر آن؛ یعنی اصل جواز کمک‌های مالی را ثابت می‌کند؛ زیرا بر حکومت واجب است که زکات را در موارد آن به مصرف رساند و مصارف زکات متعدد است و مهم مصرف زکات در موارد آن است بدون اینکه در مصرفی خاص معین باشد؛ یعنی حتی تمامی زکات را می‌توان در یکی از مصارف آن صرف نمود و لازم نیست به همه اصناف، قسمتی از زکات داده شود (شهید ثانی، ۱۴۱۰، ج ۲: ۵۵)، اما با انضمام حکم عقلی و شرعی وجوب تقدم اهم بر مهم، می‌توان ادعا کرد که در این زمان که حفظ اسلام و مسلمانان منوط به وجود چنین کمک‌هایی است، پرداخت زکات به مسلمانان در حال جنگ ضرورت بیشتری دارد؛ بنابراین کمک به کشورهای مظلوم مسلمان از مصارف زکات بوده و جایز خواهد بود.

۴-۴. لزوم حمایت مالی از باب سبیل الله در زکات

دیگر از مواردی که می‌توان آن را دلیلی بر حمایت مالی از حکومت‌های اسلامی منطقه بر شمرد، سهم سبیل الله است که خداوند آن را یکی از اصناف مستحقین زکات بر شمرده است. بین فقهای امامیه اختلاف وجود دارد که آیا مراد از سبیل الله، تنها استفاده از زکات در راه جنگ با دشمنان است و یا اینکه مراد امری اعم است. با تتبع در آراء فقها می‌توان گفت که در مسئله سه قول وجود دارد:

قول اول: مراد از آن جهاد فی سبیل الله است. (طوسی، ۱۴۰۰: ۱۸۴؛ مفید، ۱۴۱۳: ۳۹؛ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲: ۶)؛

قول دوم: مراد از آن همه مصالح مسلمانان است که نفع آن به جامعه اسلامی می‌رسد (طوسی، ۱۳۷۵: ۲۸۲؛ محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۵۰؛ حلی، ۱۴۱۳، ج ۱: ۳۵۰؛ خمینی، بی‌تا، ج ۱: ۳۳۸؛ روحانی، ۱۴۱۸، ج ۲: ۳۰۴؛ خویی، ۱۴۱۸، ج ۲۴: ۱۱۲)؛

قول سوم: مراد از آن هر وسیله‌ای است که ما را به تحصیل رضای الهی می‌رساند. بنابراین هر عمل قربی را که امید ثواب آن می‌رود شامل می‌شود. زیرا سبیل به معنای طریق و راه است و هنگامی که به کلمه «الله» اضافه شود عبارت

می‌شود از هر آن چیزی که برای تحصیل رضا و ثواب الهی به منزله یک وسیله محسوب می‌شود (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۱۵: ۳۶۸).

بنابراین اگر مراد از سبیل الله، تنها جهاد باشد، کمک‌های مالی حکومت تنها باید در راه جهاد با دشمنان اسلام مصرف گردد، در غیر این صورت این کمک‌های مالی می‌تواند در وجوه دیگری نیز مصرف گردد. با این تفاوت که بنا بر قول سوم، زکات را می‌توان در مخارج شخصی، نظیر کمک به ازدواج جوانان نیز مصرف نمود؛ پس وقتی مصرف آن در امور جزئی جایز است مصرف آن در مصالح عام به طریق اولی جایز خواهد بود.

۴-۵. قاعده «بیت‌المال المسلمین معد للمصالح العامه»

بیت‌المال به مکانی گفته می‌شود که اموال عمومی متعلق به تمامی مسلمانان در آنجا نگهداری می‌شود. البته این عنوان بر خود اموال نیز استعمال می‌شود. منابع بیت‌المال بر دو نوع است؛ دسته‌ای از منابع هستند که در شرع، مصرف خاصی برای آن معین شده است و دسته دوم منابعی هستند که مصارف خاصی برای آن مشخص نشده است. منابع دسته دوم نیز خود به دو دسته تقسیم می‌شوند: قسم اول منابعی هستند که به لحاظ منصب رسالت یا امامت، ملک پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) یا ائمه (علیهم‌السلام) است و عبارت می‌باشند از: انفال و سهم امام از خمس. قسم دوم منابعی هستند که متعلق به همه مسلمانان است مانند: خراج، مقاسمه و ... (جمعی از پژوهشگران زیر نظر سید محمود هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۲: ۱۵۵-۱۵۶). با توجه به این مقدمه می‌گوییم فقها در مورد دسته دوم معتقدند که می‌توان این منابع را در مصالح عمومی مسلمانان خرج نمود و مورد معینی برای آن وجود ندارد (آشتیانی، ۱۳۶۹: ۲۵؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۱: ۱۵۷) بنابراین می‌توان از عبارات فقها قاعده‌ای را باعنوان «بیت‌المال المسلمین معد للمصالح العامه» استفاده نمود. حال می‌گوییم از آنجا که کشورهای اسلامی منطقه با یک خطر جدی مواجه بوده، به گونه‌ای که اساس و موجودیت اسلام مورد خدشه قرار گرفته است، بنابراین، حمایت مالی از آنان به عنوان یک مصلحت عمومی، امری واجب است، بنابراین می‌توان از بیت‌المال مسلمانان - که هم اکنون منطبق بر نهاد بودجه در کشور است - به آنان کمک نمود.

۴-۶. ادله وجوب اهتمام به امور مسلمانان

یکی از اموری که می‌توان آن را به عنوان دلیلی بر اثبات حمایت همه جانبه (نظامی، سیاسی، مالی، فکری) از حکومت‌های اسلامی برشمرد وجوب اهتمام به امور مسلمین است. شارع مقدس از مسلمانان می‌خواهد نسبت به امور یکدیگر کوشا بوده و درصدد کمک به دیگر مسلمانان برآیند، تفاوت این امر با اصل حمایت از مظلوم، در دو نکته است: یکی آنکه اختصاص به مظلومین و ستم دیدگان ندارد بلکه اعم از آن است و دیگر اینکه مختص به مسلمانان است و از این جهت اخص از اصل حمایت از مظلومین می‌باشد؛ بدین‌رو این دلیل از یک جهت اعم و از یک جهت اخص از دلیل مذکور است و میانشان عموم و خصوص من وجه برقرار است.

اگرچه این امر با توجه به آموزه‌های فراوان اسلامی در این باره بی نیاز از استدلال می‌نماید ولی به عنوان نمونه می‌توان روایت سکونی از امام صادق (علیه‌السلام) را یکی از ادله اثبات وجوب اهتمام به امور مسلمین دانست.

ایشان از پدرانشان از پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نقل می‌کنند: هرکس فریاد مردی را بشنود که می‌گوید ای مسلمین به فریادم برسید و با این حال او را کمک نکند او مسلمان نیست (طوسی، ۱۴۰۷ ب، ج ۶: ۱۷۵). در روایت دیگری آمده است: هر کس صبح کند در حالی که به امور مسلمانان اهتمام نداشته باشد، مسلمان نیست (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۳۳۶). وقتی در اینگونه روایات مسلمان بودن از کسی که اهتمام به امور مسلمانان دیگر ندارد، سلب می‌شود، می‌توان به اهمیت اهتمام به امور آنان و کمک به ایشان، پی برد. در حقیقت این ادله حتی مواردی که مسلمانی در امری کم اهمیت داد خواهی می‌کند و کمک می‌خواهد را شامل می‌شود و در صورتی که کسی توان به کمک داشته باشد و این کار را نکند، از مسلمان بودن خارج می‌داند؛ بنابراین می‌توان گفت وقتی که عده‌ای از مسلمانان در شرایطی بسر می‌برند که زندگی آنان به مخاطره افتاده و دشمنان به کوچک و بزرگ ایشان رحم نکرده و وحشیانه آنان را ذبح کرده و می‌سوزانند، به طریق اولی مشمول این روایت بوده و کمک‌رسانی به ایشان، واجب خواهد بود.

در کنار این روایات که به صراحت سخن از لزوم اهتمام به امور مسلمانان به میان آورده است، آیات قرآن نیز بر لزوم یاری و تعاون بر امور نیک تأکید کرده است که یکی از این آیات، آیه ۲ سوره مبارکه مائده است که می‌فرماید: «... و تعاونوا علی البر و التقوی ...». بر این اساس، کمک به مسلمانان می‌تواند مصداق اتم تعاون بر امر نیک باشد.

۴-۷. قاعده تعظیم شعائر و محترمت

منظور از محترمت در این قاعده، مقدسات شریعت اسلام، نشانه‌های دین، مجعولات شرع و هر آن چیزی است که شارع به احترام گذاشتن و تعظیم آن امر نموده است (سیفی مازندرانی، ۱۴۲۵، ج ۱: ۱۴۸). این قاعده از قواعدی است که اگرچه قریب به اتفاق فقها از آن به صورت جداگانه و مجزا بحث ننموده‌اند، لکن همگی در جای جای کتب خود از آن استفاده نموده‌اند (سیفی مازندرانی، ۱۴۲۵، ج ۱: ۱۴۷). با این توضیحات ذکر ادله این قاعده و بررسی آنها ضروری به نظر نمی‌رسد چرا که علاوه بر آیات، روایات و حکم عقل، فقها به اجماع نیز تمسک نموده‌اند (نراقی، ۱۴۱۷: ۳۱). اما نکته‌ای که باید در اینجا مورد بحث قرار بگیرد شناسایی مصادیق این قاعده است. به عبارت دیگر باید بحث نمود که چه امری جزء مقدسات دین و شعائر محسوب می‌شود.

از آنجا که عرف و سیره مسلمانان، جان، مال، ناموس و سرزمین‌های مؤمنان را از محترمت برمی‌شمرد؛ بدین‌رو طبق این قاعده، تعظیم و احترام به آنها بر همه واجب است به گونه‌ای که اگر مورد تعرض قرار گیرند، بر حکومت اسلامی واجب است که به دفاع از آنها پرداخته و در جهت حفظ آن برآید. دفاع نیز منحصر در امر جهاد نیست بلکه هرگونه مساعدتی را شامل می‌شود. اگرچه برترین مصداق آن جهاد و حمایت نظامی از کشور مورد تجاوز است.

۴-۸. قاعده نفی سبیل

یکی از قواعد فقهی معروف، قاعده نفی سبیل است. مفاد قاعده مذکور این است که در شریعت اسلامی هیچ حکمی که موجب تسلط کافر بر مؤمن و علو او شود، جعل نگردیده است (فاضل لنکرانی، ۱۴۱۶: ۳۴۳-۳۴۲). مستند اصلی این قاعده آیه ۱۴۱

سوره مبارکه نساء است که خداوند در آن می‌فرماید: «... و لن يجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلا»؛ خداوند هیچ گونه سبیل و تسلطی را برای کافرین علیه مؤمنین جعل ننموده است.

آیه به روشنی دلالت دارد که اسلام، تسلط کفار بر مسلمانان را نمی‌پذیرد و خواهان بسته شدن تمامی راه‌های چنین سلطه ایست. و اگر اشکال شود که با توجه به سیاقی که این آیه در آن قرار گرفته، آیه مختص به عدم تسلط کفار بر مسلمانان در روز قیامت است به گونه‌ای که آنان هیچ حجتی در برابر مؤمنین ندارند، در پاسخ می‌توان گفت درست است که این معنا از آیه برداشت می‌شود، ولی هیچ منافاتی ندارد که آیه بر این امر دلالت داشته باشد که هیچ حکمی از جانب شرع که موجب تسلط بر مؤمنان شود تشریع نشده است؛ (موسوی بجنوردی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۳۵۲) زیرا شکی نیست که ظاهر، در مقام تشریع بودن آیه است (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹، ج ۱: ۱۸۸). علاوه بر این در روایتی آمده است که پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) فرمودند: «الاسلام يعلو ولا يعلى عليه» (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴: ۳۳۴)؛ اسلام برتری دارد و هیچ چیز بر آن برتری نمی‌یابد. این روایت نیز دلالت دارد اسلام تسلط هیچ کافری بر مسلمانان را نمی‌پذیرد. و اگر اشکال شود که در این روایت برتری اسلام مطرح شده است نه برتری مسلمانان، پاسخش آن است که آیه در مقام بیان حکم شرعی است و شاهد بر این مطلب عبارت «لايحجبون ولايرثون» است که در ادامه این روایت آمده است و مراد از آن ارث نبردن و نیز مانع ارث نشدن کافران در برابر خویشاوندان مسلمان متوفی است. بنابراین، برتری مسلمانان از آیه شریفه قابل استفاده است. علاوه بر آنکه اگر مسلمانان خوار و ذلیل گردند، اسلامی باقی نمی‌ماند تا بخواهد برتر باشد و به نوعی برتری اسلام با برتری مسلمانان تلازم دارد.

علاوه بر این دو دلیل، ادله دیگری نیز در کتب فقها ذکر شده است که از ذکر آن صرف نظر می‌کنیم (ر.ک: القواعد الفقهية: ۲۴۲-۲۳۳؛ و نیز فاضل لنکرانی، ۱۴۱۶: ۲۳۳-۲۴۲). با این توضیحات از آنجا که حمایت نکردن حکومت اسلامی از کشورهای اسلامی منطقه، راه را بر تسلط کفار بر مسلمانان می‌گشاید - در حالی که طبق این قاعده هرگونه تسلطی نفی شده است - بر حکومت اسلامی است که در

❖ صدد حمایت از آنان برآید تا مانع از چنین تسلطی گردد. این حمایت نیز می‌تواند در تمامی عرصه‌ها اعم از نظامی و مالی جریان داشته باشد.

تنها اشکالی که باقی می‌ماند این است که آیه هرگونه تسلط کفار بر مؤمنین را نفی نموده است و حال اینکه می‌دانیم کشورهای اسلامی اگرچه که معتقد به اسلام هستند اما ممکن است مذهب آنان با مذهب ما تفاوت داشته باشد. اما پاسخ این است که به قرینه مقابله‌ای که در آیه آمده و در برابر مؤمنان از کافران یاد کرده است، چنین بر می‌آید که مراد همه مسلمانان می‌باشد، چرا که در برابر کافر، مسلمان قرار دارد نه تنها مؤمن. بنابراین نتیجه این است که مراد از آن خصوص شیعیان نمی‌باشد بلکه اعم از آن مراد است که مطلق مسلمانان باشد (فاضل لنکرانی، ۱۴۱۶: ۲۵۳). علاوه بر آن «مؤمن» و خطاب «یا ایها الذین آمنوا» در قرآن متوجه مسلمانان است نه فقط خصوص شیعیان.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

اگرچه مرزهای جغرافیایی موجب جدا شدن مسلمانان از یکدیگر و در نتیجه تشکیل دولت‌های اسلامی متعدد شده است، لکن اگر به آموزه‌های اسلام مراجعه کنیم، در خواهیم یافت که اثبات تئوری آرمانی «مرز عقیدتی نه مرز جغرافیایی» امری ممکن است. به همین سبب می‌توان گفت حمایت حکومت اسلامی از کشورهای اسلامی منطقه مطابق با قواعد فقه اسلامی است. اصل حمایت از مظلوم و ادله‌ای که دلالت بر وجوب حفظ بیضه و کیان اسلام می‌کند، هر دو نشان از آن دارند که حکومت اسلامی می‌تواند - بلکه باید - در جهت حمایت نظامی از کشورهای اسلامی منطقه قدم بردارد. همچنین باید گفت حمایت‌های مالی نیز ضروری است زیرا از طرفی اصل تالیف قلوب طبق نظر مشهور فقها اختصاص به زمان حضور ائمه (علیهم‌السلام) نداشته و از طرف دیگر با دقت در کلام فقها و اخبار و با توجه به معقد اجماع و عمومیت آیه، می‌توان گفت این سهم اختصاص به کافرین ندارد؛ بلکه مسلمانان را نیز شامل می‌شود و در صدق عنوان مؤلفه‌القلوب بر مسلمانان منطقه نیز شکی وجود ندارد. در مورد سهم سبیل‌الله از زکات نیز می‌گوییم اگرچه قول تعدادی از فقهای متقدم بر اختصاص مصرف آن در راه جهاد است، لکن ادله پنجمانه این قول همگی مخدوش

❖ است و از طرف دیگر روایاتی وجود دارد که نشان می‌دهد این سهم را می‌توان در اعم از جهاد و در راه مصالح عمومی مسلمین به مصرف رسانید. قاعده «بیت‌المال المسلمین معد للمصالح العامه» نیز بر استفاده بودجه کشور در جهت حمایت از کشورهای اسلامی منطقه دلالت می‌نماید.

قطع نظر از این دو دسته از ادله، ادله دیگری نیز یافت می‌شوند که دلالت بر مطلق حمایت - اعم از نظامی یا مالی - دارند. چرا که از طرفی در روایات به مواردی بر می‌خوریم که اهتمام به امور مسلمین را واجب می‌شمارد. از طرف دیگر از آنجا که عرف جان، مال، ناموس و سرزمین‌های مؤمنان را از محترمت برمی‌شمرد، لذا این موارد تحت شمول قاعده تعظیم شعائر و محترمت قرار می‌گیرد. قاعده نفی سبیل نیز به نحو دیگری حمایت از کشورهای اسلامی را در حق ما ضروری می‌داند، زیرا عدم حمایت موجب تسلط و سیطره کافران بر مسلمین می‌گردد در حالی که طبق این قاعده، هرگونه از تسلط بر مسلمانان در اسلام نفی شده است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم** (با ترجمه ناصر مکارم شیرازی)
- ابن حمزه طوسی، محمد بن علی (۱۴۰۸). **الوسیله إلى نيل الفضيله**، چاپ اول، قم: انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- ایزدی، بیژن (۱۳۷۷). **درآمدی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، چاپ دوم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). **تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه**، گروه پژوهش مؤسسه آل البیت (علیهم السلام)، قم: مؤسسه آل البیت (علیهم السلام).
- خمینی، سید روح الله (۱۴۱۰). **الرسائل**، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- خمینی، سید روح الله (بی تا). **تحریر الوسیله**، چاپ اول: قم: مؤسسه مطبوعات دار العلم، قم.
- خویی، سید ابوالقاسم (بی تا). **معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرجال**، بی جا.
- خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۸). **موسوعة الإمام الخوئی**، پژوهشگران مؤسسه احیاء آثار آیت الله العظمی خویی، چاپ اول، قم: مؤسسه احیاء آثار الإمام الخوئی.
- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۸۸). **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، چاپ اول، تهران: سمت.
- روحانی، سید محمد (۱۴۱۸). **المرتقی إلى الفقه الأرقی - کتاب الزکاه**، چاپ اول، تهران: مؤسسه الجلیل للتحقیقات الثقافیه (دار الجلی).
- سبزواری، سید عبدالأعلى (۱۴۱۳). **مذهب الأحكام فی بیان الحلال و الحرام**، چاپ چهارم، قم: مؤسسه المنار.
- سبزواری، محمد باقر (۱۲۴۷). **ذخیره المعاد فی شرح الإرشاد**، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البیت (علیهم السلام).
- سریع القلم، محمود (۱۳۷۵). **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: بازنگری و پارادایم ائتلاف**، چاپ اول، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- سیدرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴). **نهج البلاغه**، عزیز الله عطاردی، چاپ اول، قم: مؤسسه نهج البلاغه.
- سیفی مازندرانی، علی اکبر (۱۴۲۵). **مبانی الفقه الفعال فی القواعد الفقهیة الأساسیه**، چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- شهید اول، محمدبن مکی (۱۴۱۷). **الدروس الشرعیه فی فقه الإمامیه**، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- شهید ثانی، زین‌الدین (۱۴۱۳). **مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام**، چاپ اول، قم: گروه پژوهش مؤسسه معارف اسلامی، مؤسسه المعارف الإسلامیه قم.
- صدوق، محمدبن علی بن بابویه (۱۴۱۳). **من لایحضره الفقیه**، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، چاپ دوم.
- طوسی، محمدبن حسن (۱۳۷۵). **الاقتصاد الهادی إلى طریق الرشاد**، چاپ اول، تهران: انتشارات کتابخانه جامع چهل‌ستون.
- طوسی، محمدبن حسن (۱۳۸۷). **المبسوط فی فقه الإمامیه**، سیدمحمدتقی کشفی، چاپ سوم، تهران: المکتبه المرتضویه لإحياء الآثار الجعفریه.
- طوسی، محمدبن حسن (۱۴۰۰). **النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی**، چاپ دوم، بیروت: دارالکتاب العربی.
- طوسی، محمدبن حسن (۱۴۰۷ - الف). **الخلاف**، علی خراسانی و دیگران، چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طوسی، محمدبن حسن (۱۴۰۷ - ب). **تهذیب الأحکام**، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- طوسی، محمدبن حسن (بی‌تا). **التبیان فی تفسیر القرآن**، احمد قصیر عاملی، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- عاملی، محمدبن علی موسوی (۱۴۱۱). **مدارک الأحکام فی شرح عبادات شرائع الإسلام**، چاپ اول، قم: گروه پژوهش مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام)، مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام).
- عمید زنجانی، عباس علی (۱۳۸۷). **کلیات حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران**، چاپ سوم، تهران: مجد.
- عمید زنجانی، عباس علی (۱۴۲۱). **فقه سیاسی**، چاپ چهارم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فاضل لنکرانی، محمد (۱۳۷۷). **سیری کامل در اصول فقه**، قم: فیضیه.
- فاضل لنکرانی، محمد (۱۴۱۶). **القواعد الفقهیه**، چاپ اول، قم: چاپخانه مهر.
- محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸). **شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام**، عبدالحسین محمدعلی بقال، چاپ دوم، مؤسسه اسماعیلیان، قم.
- مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳ - الف). **المقنعه**، چاپ اول، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ - ب). **الإشراف فی عامه فرائض أهل الإسلام**، مهدی نجف، چاپ اول، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.

- ❖ موسوی بجنوردی، سیدحسن (۱۴۱۹). **القواعد الفقهیه**، مهدی مهریزی و محمدحسن درایتی، چاپ اول، قم: نشر الهمادی.
- موسوی بجنوردی، سیدمحمد (۱۴۰۱). **قواعد فقهیه**، چاپ سوم، تهران: مؤسسه عروج.
- نائینی، محمدحسین (۱۳۷۶). **فوائد الأصول**، محمدعلی کاظمی خراسانی، چاپ اول، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴). **جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام**، عباس قوچانی و علی آخوندی، چاپ هفتم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نراقی (۱۴۱۷). **عوائد الأيام فی بیان قواعد الأحکام و مهمات مسائل الحلال و الحرام**، چاپ اول، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- نراقی، مولی احمد (۱۴۱۵). **مستند الشیعه فی أحكام الشریعه**، گروه پژوهش مؤسسه آل البيت (علیهم السلام)، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).

مؤلفه‌ها و راهکارهای تمدن نوین اسلامی در اندیشه‌های امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

ابراهیم یاقوتی^۱

چکیده

تمدن اسلامی درواقع بیان‌کننده فرهنگ، تاریخ، سنن و باورهای دینی مسلمین می‌باشد که ریشه در تعلیم قرآنی و توحیدی دارد. به‌طور کلی این تمدن طی پانزده قرن بافت و خیزهایی مواجه بوده است که در شکوفایی مجدد آن، انقلاب اسلامی ایران و بنیان‌گذاری یک نظام اسلامی جایگاهی ارزشمند و تعیین‌کننده‌ای داشته است. از طرفی دیدگاه‌ها و نظرهای ارزشمند امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری^(مدظله العالی) یک خلاء تئوریک چند قرنه را در تمدن اسلامی پر کرده و شخصیت و برجستگی تازه‌ای به «تمدن اسلامی» بخشیده است. این تمدن نوین اسلامی از دیدگاه ایشان دارای مؤلفه و شاخص‌هایی همچون توحیدی، کرامت انسانی، علم و معرفت، عدالت‌گستری، آزادی، استقامت و پایداری، استقلال سبک زندگی و عزت می‌باشد؛ همچنین راهکارهای دستیابی به آن عبارتند از ایمان، پرهیز از سطحی‌نگری، بازگشت به اسلام، استفاده بهینه از ظرفیت نخبگان و دانشمندان، تحول در علوم انسانی، پرهیز از غرب‌گرایی، تلاش حاکمیت، خودباوری، داشتن نگاه قرائی ملی و فرامرزی بررسی گذشته تمدن اسلامی، داشتن جهان‌بینی کامل و تحول نگاه به علم، شناسایی مؤلفه‌های تمدن رقیب، داشتن فقه پویا. در حقیقت این موارد می‌تواند جامعه را به جاده اندیشه و اندیشه‌ورزی در فائق آمدن بر مشکلات سیاسی عصر جدید یاری و زمینه ایجاد تعالی تمدن نوین اسلامی شود.

واژه‌های کلیدی

تمدن، ارکان تمدن، تمدن اسلامی، شاخصه‌های تمدن اسلامی

^۱. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
yaghouti2010@yahoo.com

❖ ۱. مقدمه

تمدن اسلامی درواقع بیان‌کننده فرهنگ، تاریخ، سنن و باورهای دینی مسلمین می‌باشد و بدین‌جهت نقطه آغاز آن به ظهور اسلام برمی‌گردد. کمتر کسی است که از پیشینه درخشان تمدن و فرهنگ اسلامی در سده‌های نخستین اطلاع نداشته باشد. به گفته ویل دورانت اسلام طی پنج قرن از سال ۸۱ تا ۵۹۷ هـ.ق (مصادف با ۷۰۰ تا ۱۲۰۰م) از لحاظ نیرو، نظم، بسط قلمرو حکومت، اخلاق، رفتار، سطح زندگانی، وضع قوانین منصفانه انسانی، ادبیات، دانشوری، علم طب و فلسفه پیشاهنگ جهان بود. (دورانت، ۱۳۸۸، ج ۶: ۳۲) این تمدن در مرحله‌ای از تاریخ مورد هجوم صلیبیون، اقوام بدوی و مغول‌ها و پس از آن در اواخر قرن هجدهم میلادی مورد هجوم همه‌جانبه فرهنگی، سیاسی، نظامی و اقتصادی جهان غرب قرار گرفت. به‌نحوی که عده‌ای از دانشمندان معتقدند که فرهنگ و تمدن امری تاریخی و مربوط به گذشته است و افول و انحطاط تمدن‌ها اجتناب‌ناپذیر است (مفتخری، ۱۳۷۹: ۴) به همین دلیل به این تصور دامن می‌زنند که این تمدن دیگر از سازندگی و بالندگی نازا گشته و اوج خود را در همان چند قرن اول ظهور اسلام نشان داده است، از این‌رو بحث از تمدن‌سازی مجدد اسلام و اعتلای آن بی‌فایده می‌دانند. همچنین عده‌ای از دانشمندان معتقدند به‌دلیل جهان‌شمول بودن و تهاجم همه‌جانبه فرهنگ و تمدن غربی سرانجام تمدن و فرهنگ‌های متنوع در عرصه جهانی، در شکل غربی آن هضم خواهند شد. به‌طور کلی تمدن اسلامی طی پانزده قرن با افت و خیزهایی مواجه بوده است که در شکوفایی مجدد آن، قیام حضرت امام^(ع) و بنیان‌گذاری یک نظام اسلامی جایگاهی بس ارزشمند و تعیین‌کننده‌ای داشته است.

امام خمینی^(ع) و مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) یک خلاء تئوریک چندقرنه را در تمدن اسلامی پر کردند و علاوه بر آن شخصیت و برجستگی تازه‌ای به «تمدن اسلامی» بخشیدند و به تعبیر مقام معظم رهبری خط‌کلی نظام اسلامی، رسیدن به تمدن اسلامی است. بنابراین باید مشخص شود که این تمدن نوین اسلامی دارای چه

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

نیازهایی است تا درجهت رفع این نیازها، اقدامات مفید و ثمربخشی صورت پذیرد از طرفی آنچه مهم است اینکه امروزه مطالعه مبانی اندیشه‌ای و فکری رهبران سیاسی از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. به‌ویژه رهبرانی که اندیشه و تفکر آنان در مسیر ایجاد تحول و تغییر بنیادین در عرصه نظام و روابط بین‌الملل بوده است. از این‌رو این پژوهش می‌کوشد به شیوه کتابخانه‌ای و با محوریت کلام و نظرات امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) به شناخت، ضرورت تمدن اسلامی و راهکارها و ابزارهای لازم برای دستیابی به آن بپردازد. برای نیل به این هدف؛ ابتدا طرح کلی مفاهیمی چون تمدن و ارکان آن، تمدن اسلامی و نظریه‌های مرتبط با آن ترسیم گردیده و سپس به طرح مؤلفه‌ها و شاخص‌های تمدن نوین اسلامی و اهم راههای رسیدن به آن اقدام گردیده است.

۱-۱. تمدن

واژه تمدن^۱ از کلمه «شهر^۲» به معنای مدنی و با تربیت اجتماعی مشتق شده است. «تمدن» مصدری عربی از باب تفعّل می‌باشد و در زبان عربی معادل واژه «الحضارة» به معنای اقامت در شهر است (ابن‌منظور، ۱۴۰۸ ق، ج ۲: ۱۰۳). این کلمه در زبان انگلیسی با کلمات مؤدب، نزاکت، نجیب، مبادی آداب، قابل احترام و شهرنشین مترادف است (بختی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۸۹) همچنین در فرهنگ فارسی معین علاوه بر تعاریف یاد شده، «تمدن» به معنای همکاری افراد یک جامعه در امور اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و دینی آمده است. اگرچه قدر مشترک تعاریف فوق «شهرنشینی» می‌باشد، اما نباید تصور نمود که تمدن به آن شکل از زندگی انسان‌ها اطلاق می‌شود که در برابر چادرنشینی یا بیابانگردی قرار دارد؛ بلکه در حقیقت انسان متمدن وارد مرحله شهرنشینی شده است.

1 . civilization

2 . civil

مفهوم اصطلاحی تمدن به معنای امروزی از قرن هجدهم میلادی براساس دیدگاه انسان محور در مغرب زمین شکل گرفته و دانشمندان علوم اجتماعی تعریف‌هایی متفاوت از آن ارائه کرده‌اند. از دیدگاه «هرسکوتیس» تمدن عبارت است از: «مجموعه دانش‌ها، هنرها و فنون و آداب و سنن، تأسیسات و نهادهای اجتماعی که در پرتو ابداعات و اختراعات و فعالیت‌های افراد و گروه‌های انسانی طی قرون و اعصار گذشته توسعه و تکامل یافته و در تمام قسمت‌های یک جامعه یا چند جامعه که با یکدیگر ارتباط دارند. مانند تمدن مصر، یونان، ایران و باید دانست که هر کدام از آنها دارای ویژگی‌هایی است که به عوامل جغرافیایی، تاریخی و تکنیکی خاص خود بستگی دارند.» (روح‌الامینی، ۱۳۷۹: ۴۹) همچنین «هانتیگتون» تمدن را بالاترین گروه‌بندی فرهنگی و گسترده‌ترین سطح هویت فرهنگی به شمار می‌آورد (هانتیگتون، ۱۳۷۸: ۴۷).

از منظر متفکرین اسلامی چون ابن خلدون، «تمدن» حالت اجتماعی انسان است. وی جامعه‌ای را که با تشکیل حاکمیت، نظم‌پذیر شده، مناصب و پایگاه‌های حکومتی تشکیل داده تا به حفظ نظم و نظارت بپردازد و از حالت زندگی فردی به زندگی شهری روی آورده و موجب تعالی فضایل و ملکات انسانی چون علم و هنر شده است؛ حائز «مدنیت» می‌داند (ابن خلدون، ۱۳۷۵، ج ۱: ۷۱). همچنین علی شریعتی در تعریف کلی از «تمدن» می‌گوید: «تمدن به معنای کلی عبارت است از مجموعه ساخته‌ها و اندوخته‌های معنوی و مادی جامعه انسانی. هنگامی که می‌گوییم ساخته‌های انسانی مقصود آن چیزی است که در طبیعت در حالت عادی وجود ندارد و انسان آن را می‌سازد» (شریعتی، ۱۳۸۶، ج ۱: ۵)، از سویی دیگر تعبیر داوری اردکانی از تمدن قابل تأمل است: «تمدن، سیر و بسط یک نحوه تفکر و ظهور آثار تفکر در مناسبات افراد و اقوام و در رفتار و کردار و علوم و فنون مردم است و این ظهورات آن چنان به هم پیوسته‌اند که جزئی از جزء دیگر را جدا نتوان کرد و کل این اجزاء هم اصل و ریشه‌ای دارد و اصل و ریشه‌ای داشته است.» (داوری اردکانی، ۱۳۷۹: ۲۷۲) یا به عبارت دیگر

❖ «ظهور فرهنگ، تمدن است.» (همان: ۹۳). گرچه بین فرهنگ و تمدن ارتباط متقابل وجود دارد ولی باید توجه داشت که فرهنگ به جلوه‌های زندگی مانند دین، هنر، ادبیات و هدف‌های اخلاقی اختصاص دارد و تمدن شامل سازمان کامل جامعه و نظام‌های اجتماعی و فنون کار و ابزار مادی است که انسان برای تسلط بر شرایط زندگی خویش پدید می‌آورد.

۱-۲. ارکان تمدن

ویل دورانت معتقد است وقتی که شهرنشینی محقق گردید و نظم اجتماعی مستقر شد چهار رکن اصلی تمدن شکل می‌گیرد که عبارتند از:

- الف) پیش‌بینی و احتیاط امور اقتصادی به‌عنوان رکن مهم حیات بشری؛
- ب) سازمان سیاسی که در گسترش امنیت و نظم اجتماعی مهم بوده و باعث جلوگیری از هرج و مرج اجتماعی می‌شود؛
- ج) سنن اخلاقی به‌عنوان مقوم جامعه تمدنی، اخلاق مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی جامعه که به شکل‌گیری، هدایت و استمرار حیات تمدنی منجر می‌شود؛
- د) کوشش در راه بسط و معرفت هنر به‌عنوان عالی‌ترین عنصر تمدن بشری و تجلی‌گاه ذوق و نبوغ آدمی (ویل دورانت، ۱۳۸۸، ج ۱: ۳).

به عقیده ویل دورانت این چهار رکن، ارکان اساسی تأسیس و تداوم تمدن می‌باشند، اما علاوه بر این ارکان می‌توان عوامل ثابت دیگری را نیز برشمرد که در شکل‌گیری و پویایی تمدن‌ها نقش بسزایی دارند که برخی از آنها عبارتند از: ۱. دین؛ می‌توان گفت دین اساسی‌ترین و مهم‌ترین رکن تمدن است که منجر به دوام آن می‌شود و می‌تواند با ابزارهای معنوی و فراملیتی، ضمن هدایت جامعه، به تمدن هویت بخشد، در تقویت سایر عناصر مذکور در بالا (اخلاق، سنن و معرفت هنری) مؤثر باشد؛ ۲. زبان؛ اساسی‌ترین رکن موجودیت انسان است که انتقال مفاد تمدن از طریق آن ممکن است؛ ۳. علوم و فناوری؛ عالی‌ترین محصول خرد بشری، ابراز تعالی تمدن و عامل رشد و دوام اجتماعی می‌باشد (جان محمدی، ۱۳۸۶: ۲۱).

❖ ۱-۳. تمدن اسلامی

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

تمدن اسلامی، تمدنی است دینی و الهی که همه شاخص‌ها و مبانی آن بر محور دین اسلام و قرآن و سنت می‌باشد. آئینه‌وند تمدن اسلامی را مجموعه‌ای از آثار و تولیدات می‌داند که پس از ظهور دین مبین اسلام در جزیره‌العرب و پیوستن مردمان دیگر سرزمین‌ها، پدید آمد. نقطه شروع آن شام و پایگاه بالیدنش بغداد بود. این تمدن ترکیبی بود از عناصر تأسیسی، تملیکی و تقلیدی. این تمدن به‌علت غلبه عنصر تملیکی و تقلیدی در پایان قرن پنجم هجری شکوفایی خود را از دست داد و با حمله مغولان، آخرین بازمانده‌های آن هم از میان رفت. البته در بخش تأسیسی باید از علومی یاد کرد که نوابغ بنیاد نهادند و در حقیقت بخش اصلی نیروزایی و محرک واقعی تمدن اسلامی بود (صدری، ۱۳۸۰: ۱۱۸ - ۱۱۷). همچنین سیدحسین نصر در توصیف تمدن اسلامی معتقد است، یک تمدن حقیقی از دیدگاه اسلامی آن است که همه جنبه‌های آن انسان را متوجه خداوند و فطرت خویش سازد، به‌طوری که او بتواند نقش جانشینی خداوند را که به سبب آن در زمین استقرار یافته است، برآورد. عظمت و حتی اصالت یک تمدن از دیدگاه اسلام بستگی به این دارد که چقدر آن تمدن می‌تواند زمینه توجّه مردان و زنان را به هدف زندگی انسانی، یعنی پرستش خداوند و رفتاری درخور جانشینی خداوند در میان مخلوقات او فراهم سازد؛ نه اینکه عظمت و اصالت آن را بر این اساس بسنجد که چقدر آن تمدن می‌تواند امکانات حمل و نقل فراهم کند یا دستگاه‌های هوشمند بسازد، از دیدگاه اسلامی ارزش هر تمدنی باید براساس تحقق هدف نهایی انسان در زمین مبتنی باشد نه بر چیز دیگری (عالمی، ۱۳۸۶: ۱۶۳). بنابراین، می‌توان به‌طورکلی تمدن اسلامی را این‌گونه تعریف نمود: «تمدن اسلامی با اساس نگرش توحیدی، تمدنی است ایدئولوژیک با مجموعه‌ای از ساخته‌ها و اندوخته‌های معنوی و مادی جامعه اسلامی که انسان را به‌سوی کمال معنوی و مادی سوق می‌دهد» (فوزی و صنم‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۹).

۲. نظریه‌های رایج در خصوص اصالت تمدن اسلامی

در خصوص اصالت داشتن یا نداشتن تمدن اسلامی، دیدگاه‌های کاملاً متفاوت و گاه متضادی در میان محققان وجود دارد که به دو بخش کلی موافقان و مخالفان تمدن اسلامی تقسیم می‌شود:

گروهی از محققان عمدتاً معتقدند که تمدن اسلامی هیچ اصالتی نداشته و میراث‌بر، تمدن روم و ایران است و بر ویرانه‌های دو تمدن پیشین پدید آمده است و اسلام به عنوان دین توحیدی فقط در بعضی از مواضع تمدنی آنها که متناسب با عرف و جغرافیای منطقه‌ای، تکامل یافته تغییراتی صورت داده است همین گروه عرب (شهرنشین) و اعراب (کوچ رو و بادیه‌نشین) جزیره‌العرب را بی‌تمدن می‌دانند (جرجی‌زیدان، ۱۳۷۲: ۸). همچنین دسته‌ای از خاورشناسان غربی نیز با کلیات آرای گرایش نخست موافق هستند، اما به رغم تمام دستاوردهای تمدن اسلام در دوره‌های مختلف به طرد هویت تاریخی تمدن اسلامی می‌پردازند و غالباً دستاوردها، اصول و ارزش‌های حاکم بر تمدن اسلامی را نفی می‌کنند. بنابراین این دو گروه، هویت تاریخی تمدن اسلامی را کاملاً رد نموده‌اند و در برخی موارد نیز همه آنچه معیار و ملاک برتری تمدن اسلامی است را به سایر اقوام و ملل نسبت می‌دهند و گاه نیز اگر ناچار به پذیرش هویت تاریخی تمدن اسلامی گردند تنها آن را محصور در زمان گذشته می‌دانند و برای آن جایگاهی قائل نیستند. در مقابل کسانی هستند که معتقدند تمدن اسلامی دارای هویت تاریخی مستقل می‌باشد و دستاوردهای تاریخی و خدمات برجسته‌ای دارد این گروه نیز دارای دو گرایش متفاوت می‌باشند. عده‌ای برای تمدن اسلامی هویت تاریخی قائل هستند. اما معتقدند در عصر حاضر تمدن اسلامی از کارآمدی لازم برخوردار نیست و آن را موضوعی تنها تاریخی قلمداد می‌کنند و می‌گویند به عنوان یک سابقه تاریخی می‌شود به آن افتخار کرد اما نمی‌توان وقوع مجدد آن را انتظار داشت. (مفتخری، ۱۳۷۹: ۴).

از طرفی عده‌ای دیگر معتقدند که تمدن اسلامی از قرآن سرچشمه گرفته و مردم مغرب‌زمین در عصر حاضر ثمرات آن را می‌چینند. اینان معتقدند فرهنگ و تمدن اسلامی تأثیر معنوی خود را حفظ نموده و به جذبه و معنویت آن نقصان وارد نشده است (جان‌محمدی، ۱۳۸۶: ۵۷-۵۴). عبدالحسین زرین‌کوب در این خصوص می‌نویسد: «تمدن اسلامی که لااقل از پایان فتوحات مسلمین تا ظهور مغول قلمرو اسلام از لحاظ ایجاد نظم و انضباط اخلاقی، برتری سطح زندگی، سعه صدر و اجتناب نسبی از تعصب، توسعه و ترقی علم و ادب قرن‌های دراز پیشاهنگ تمام دنیای متمدن و مربی فرهنگ عالم انسانیت قرار دارد، بی‌شک یک دوره درخشان از تمدن انسانی است و آنچه فرهنگ و تمدن جهان امروز به آن مدیون است اگر از دینی که به یونان دارد، بیشتر نباشد کمتر نیست با این تفاوت که فرهنگ اسلامی هنوز در دنیای حاضر تأثیر معنوی دارد و به جذبه و معنویت آن نقصان راه ندارد» (زرین‌کوب، ۱۳۹۶: ۲۱).

۳. مؤلفه‌ها و شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی

۳-۱. نگرش توحیدی

عنصر وحدت‌بخش توحید با القای نگرش «الذین إذا أصابتهم مصيبة قالوا إنا لله وإنا إليه راجعون»^۱ (بقره/ ۱۵۶). جامعه اسلامی را هدایت می‌کند و همه اقوام و ملل مختلف را زیر لوای وحدانیت گرد می‌آورد و پیوندی عمیق میان آنها ایجاد می‌کند. انسان در نگرش اسلامی کارگزار یا خلیفه بر روی زمین و عبد اوست این دو وجه با هم فطرت یا طبیعت بنیادی انسان را می‌سازد. انسان در مقام عبد خداوند باید مطیع خواست و مشیت او باشد و در مقام کارگزاری یا خلافت خداوند بر روی زمین باید فعال باشد. بدین دلیل که نماینده و کارگزار خداوند در این جهان است. انسان پلی میان ملک و ملکوت و واسطه و ابزاری است که مشیت خداوند از طریق آن در این جهان تحقق و تبلور می‌یابد (نصر، ۱۳۸۴: ۵۶).

۱. آنها که هر گاه مصیبتی به ایشان می‌رسد، می‌گویند: «ما از آن خدائیم؛ و به سوی او بازمی‌گردیم».

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

ولایت به معنای یک نظام ارزشی است که همراه با محبت و عاطفه نسبت به آحاد مردم بوده و تنها، فرمانروایی و حکمرانی تلقی نمی‌شود (بیانات، ۱۳۶۵/۱۰/۱۹). ولایت به معنای حاکمیت و سرپرستی دیگران است البته به این دلیل همه انسان‌ها در خلقت برابرند اصل این است که کسی بر دیگری حق فرمانروایی ندارد و هیچ‌کس اولاً و بالذات حق تصرف در نفوس و اموال دیگران را ندارد، بلکه تصرف تنها حق مالک اشیاء یا کسی است که از طرف مالک اجازه داشته باشد. براساس تمدن اسلام اصل با ولایت الله است همانگونه که خداوند در آیه ۹ سوره شوری با صراحت حق حاکمیت را به خدا منحصر می‌کند و می‌فرماید: «أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ» بنابراین در تمدن برخواسته از اسلام ولایت تنها از آن خداست و خداوند این حق را به برخی افراد شایسته واگذار کرده است. مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرماید: «در اسلام سرپرستی جامعه متعلق به خدای متعال است، هیچ انسانی این حق را ندارد که اداره امور انسان‌های دیگر را برعهده بگیرد این حق مخصوص خدای متعال است که خالق و منشأ و عالم به مصالح و مالک امور انسان‌ها، بلکه مالک امور همه ذرات عالم وجود است. خدای متعال این ولایت و حاکمیت را از مجاری خاص اعمال می‌کند. در این جامعه باید از هر نوع طاغوتی اجتناب کرد.» بنابراین، ولایت در این مفهوم در مقابل سلطنت قرار می‌گیرد، سلطنت حکومتی است که در آن شخص حاکم هیچ ملاکی برای سنجیدن تصمیمات در نظر نمی‌گیرد و خود را ملزم به پاسخگویی به سؤالات نمی‌داند، در این حکومت هیچ نظارتی خارج از فرد یا گروه حاکم برای سنجش تصمیمات وجود ندارد. اما در تمدن اسلامی فرد حاکم نه تنها در برابر قانون الهی پاسخگوست بلکه نسبت به نقد، نظارت، انتقاد و ... افراد مسلمین نیز پاسخگو خواهد بود. درواقع این استقرار ولایت است که موجب تحقق دیگر مؤلفه‌های تمدن اسلامی از جمله عدالت، عزت، آزادی و ... می‌شود.

❖ ۳-۲. کرامت انسانی

یکی از اساسی‌ترین مؤلفه‌های تمدن اسلامی، حفظ کرامت انسانی است و دلیل این مدعا سخن خداوند متعال در قرآن کریم است. آنجا که خداوند متعال می‌فرماید «لقد کرّمنا بنی آدم» (اسراء/۷۰). این آیه بدین معناست که کرامت و شرافت و بزرگواری را در سرشت او قرار دادیم کرامت و عزت جزئی از سرشت انسان است. بنابراین کرامت؛ نزاهت از پستی و فرومایگی است. همچنین پیامبر^(ص) فرموده‌اند: «ان الله تعالی کریم یحب الکرّم» همانا خدای متعال کریم است و کرامت را دوست دارد (محمّدی ری‌شهری، ۱۳۷۹، ج ۱: ۵۱۴). امام خمینی تأکید دارد که اسلام به انسانیت انسان ارج می‌گذارد. ایشان همچنین با اشاره به عدم تفاوت زن و مرد در کرامت می‌گوید زن‌ها نیز مقام کرامت دارند و همه آنها صاحب اختیار هستند، همان‌طوری که مرد‌ها اختیار دارند. خداوند همه انسان‌ها را بدون در نظر گرفتن جنسیت با کرامت و آزاد خلق کرده است (صحیفه نور، ج ۶: ۴۶۸-۴۶۷). بنابراین، هرگونه تمدن‌سازی نوین باید در چارچوب احترام به جایگاه انسان به‌عنوان اشرف مخلوقات و خلیفه الله در زمین باشد و گر نه انسان‌محوری، دنیاگرایی و نفی کرامت انسان منجر به تمدن اسلامی نمی‌شود. در این راستا مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «هیچ مکتبی به قدر اسلام، ارزش و کرامت انسان را والا نمی‌داند یکی از اصول اسلامی که همیشه در تعریف و معرفی اسلام مطرح شده است اصل تکریم انسان است» (بیانات، ۱۳۷۱/۹/۲۵).

❖ ۳-۳. عدالت گستری

امام علی^(ع) در تعریف عدالت می‌فرماید: عدالت عبارت است از اینکه هر چیز در سر جای خود قرار بگیرد. درجایی دیگر می‌فرمایند عدل، رعایت کردن استحقاق‌ها در افاضه وجود و امتناع نکردن از افاضه و رحمت به آنچه که امکان وجود دارد، است (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۲۹). رسول خدا^(ص) می‌فرمایند: من صاحب الناس بالذی یحب

۱. ما فرزندان آدم را کرامت بخشیدیم.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
 ان یصاحبوه کان عدلا: هر که با مردم چنان رفتار کند که دوست دارد آنان با او رفتار کنند عادل است (محمدری شهری، ۱۳۷۹، ج ۷: ۳۵۰۰). بنابراین، همواره موضوع عدالت اجتماعی به مثابه انصاف، بی‌طرفی و برابری فرصت‌ها؛ به‌عنوان یکی از اهداف دعوت پیامبران الهی مطرح بوده است. امام خمینی^(ع)، معنای واقعی جمهوری اسلامی را عدالت معرفی می‌کند و تأکید دارند که عدالت واقعی این است که احتیاجات مردم در هر شرایطی زود رسیدگی شود، و هیچ فرقی افراد با یکدیگر نداشته باشند. همه افراد از بالاترین شخص گرفته تا پایین‌ترین فرد در مقابل قانون مساوی باشند که این موجب برقراری و ایجاد محیطی امن و آرام برای بروز استعدادها، توانایی‌ها و خلاقیت‌ها در تمام حوزه‌های فکری و عملی می‌شود. لذا از اصلی‌ترین وظیفه حکومت، برقراری عدالت اسلامی با اجرای قانون الهی می‌باشد (صحیفه نور، ج ۳: ۵۰۹).

مقام معظم رهبری با اشاره به موضوع عدالت‌گستری، این امر مهم را یکی از شاخصه‌های پیشرفت در منطق اسلام معرفی نموده و می‌فرمایند: «اگر کشوری در علم و فناوری و جلوه‌های گوناگون تمدن مادی پیشرفت کند، اما عدالت اجتماعی در آن نباشد این به نظر ما و با منطق اسلام، پیشرفت نیست. امروز در بسیاری از کشورها علم پیشرفت کرده است، صنعت پیشرفت کرده است، شیوه‌های گوناگون زندگی پیشرفت کرده است، اما فاصله طبقاتی عمیق‌تر و شکاف طبقاتی بیشتر شده است. این پیشرفت نیست، این پیشرفت سطحی و ظاهری و بادکنکی است» (بیانات، ۱۳۹۱/۰۷/۲۱). بنابراین شاخصه عدالت‌گستری یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تمدن اسلامی است چون تمدن اسلامی که عالی‌ترین سیستم سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و امنیت را داراست روح حاکم به همه شئونش عدالت است.

۳-۴. آزادی

همان‌گونه که حضرت علی^(ع) می‌فرمایند: «بنده دیگری نباش که خداوند تو را آزاد آفریده است» (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱) از دیدگاه اسلام آزادی و دموکراسی براساس آن

❖ چیزی است که تکامل انسان ایجاب می‌کند، یعنی آزادی حق ناشی از میل افراد و تمایلات آنها و دموکراسی در اسلام یعنی انسانیت رها شده، حال آن‌که این واژه در قاموس غرب یعنی حیوانیت رها شده است (مطهری، ۱۳۷۹: ۱۰۳-۱۰۲). آزادی یک راه و روش برای رسیدن به مقصد است چون هدف انسان این نیست که آزاد باشد ولی انسان باید آزاد باشد تا به کمالات خودش برسد. بنابراین آزادی به‌خودی خود دارای قداست و ارزش نیست بلکه از آن جهت ارزشمند و متعالی است که در صورت نبودن آن انسان نیز همچون سایر موجودات از قدرت انتخاب برخوردار نبوده و در نتیجه تجلی و ظهور استعدادها در انسان معنا و مفهومی نخواهد داشت. استاد شهید مرتضی مطهری می‌فرمایند: با آزادی است که ممکن است انسان به عالی‌ترین کمالات و مقامات برسد و ممکن است به اسفل‌السافلین سقوط کند (مطهری، ۱۳۹۶: ۳۴۷). امام خمینی آزادی را به عنوان یکی از نعمت‌های الهی یاد کرده است. ایشان همواره آزادی را مربوط به فطرت انسان می‌داند و یکی از علل انحطاط مسلمین را در بعضی از اعصار؛ نبودن آزادی می‌دانند (صحیفه نور، ج ۸: ۱۲۰-۱۱۹). رهبر انقلاب با اشاره به اینکه حقیقت آزادی وجود تقوا و تزکیه در انسان است ریشه آزادی در فرهنگ و تمدن اسلام را دارای روح توحیدی دانسته و فرموده‌اند: «ریشه آزادی در فرهنگ اسلامی جهان‌بینی توحیدی است. اصل توحید با اعماق معانی ظریف و دقیقی که دارد آزاد بودن انسان را تضمین می‌کند. یعنی هرکسی که معتقد به وحدانیت خداست و توحید را قبول دارد باید انسان را آزاد بگذارد. بنابراین، آزادی اسلامی متکی بر توحید است و روح توحید عبارت است از این‌که عبودیت غیرخدا باید نفی شود.» (بیانات، ۱۳۶۵/۱۰/۱۹). بنابراین اسلام دین حریت و آزادی بوده و اعتقاد به خدا نه‌تنها آزادی انسان را سلب نمی‌کند، بلکه باعث تقویت روح آزادیخواهی و حریت‌منشی در انسان می‌گردد، اصلاً اعتقاد به خدا مساوی است با اینکه انسان مختار و آزاد باشد.

۳-۵. توجه به علم و معرفت

شاخص دیگر تمدن اسلامی توجه بنیادین به علم و دانش است این اهمیت با نخستین آیاتی که بر پیامبر اعظم^(ص) نازل شده مبرهن می‌شود، در جامعه اسلامی یکی از معیارهای برتری علم و معرفت است. چون خداوند متعال در قرآن کریم در کنار تقوا، جهاد و ایمان صاحبان علم را رفعت درجه داده است و چنین فرموده: «یا ایها الذین آمنوا إذا قیل لکم تفسحوا فی المجالس فافسحوا یفسح الله لکم ○ وإذا قیل انشزوا فانشزوا یرفع الله الذین آمنوا منکم والذین أوتوا العلم درجات ○ والله بما تعملون خبیر^۱» (مجادله آیه ۱۱) با توجه به نگاه دین به علم مشخص می‌شود که دین برترین جایگاه را به علم و معرفت اختصاص داده است. به این ترتیب در تمدن نوین اسلامی تحصیل علم عبادت به شمار می‌آید.

مقام معظم رهبری درباره اهمیت علم می‌فرماید: «یک ملت، با اقتدار علمی است که می‌تواند سخن خود را به گوش همه افراد دنیا برساند؛ با اقتدار علمی است که می‌تواند سیاست برتر و دست والا را در دنیای سیاسی حائز شود. در حقیقت کشوری که دستش از علم تهی است، نمی‌تواند توقع عزت، توقع استقلال و هویت و شخصیت، توقع امنیت و توقع رفاه داشته باشد. طبیعت زندگی بشر و جریان امور زندگی این است. علم، عزت می‌بخشد. جمله‌ای در نهج‌البلاغه هست که خیلی جمله پرمغزی است. می‌فرماید: «العلم سلطان»؛ علم اقتدار است. «سلطان» یعنی اقتدار، قدرت. «العلم سلطان من وجده صال و من لم یجدہ صیل علیه»؛ علم اقتدار است. هر کس این قدرت را به چنگ آورد، می‌تواند تحکم کند؛ می‌تواند غلبه پیدا کند؛ هر کسی که

^۱. ای اهل ایمان، هرگاه شما را گفتند که در مجالس خود جای را (بر یکدیگر) فراخ دارید، جای باز کنید (و برای نشستن مکان بالاتر و نزدیک‌تر به پیغمبر تنازع و تراحم نکنید) تا خدا بر توسعه (مکان و مقام و منزلت) شما بیفزاید و هرگاه گفتند که از جای خود (برای توسعه مجلس یا کار خیر دیگری) برخیزید، برخیزید، تا خدا مقام اهل ایمان و دانشمندان شما را (در دو جهان) رفیع گرداند، و خدا به هر چه کنید به همه آگاه است.

❖ این اقتدار را به دست نیاورد، «صیل علیه»؛ بر او غلبه پیدا خواهد شد؛ دیگران بر او قهر و غلبه پیدا می‌کنند؛ به او تحکم می‌کنند» (بیانات، ۱۳۸۶/۰۶/۱۲). آنچه امروز دانشمندان اسلامی باید در پی آن باشند روحیه دانش دوستی است دانشمندان و اندیشمندان جوامع اسلامی باید به اصالت علم توجه داشته باشند. این از مهم‌ترین مقوله‌ها در بالندگی تمدن اسلامی است. محققى که در گذشته کتاب می‌نوشت و نام خود را بر آن نمی‌نهاد، مرادش بالیدن و اوج تمدن اسلامی و عزت مسلمانان بود. علم و دانش همواره محبوب بشر بوده و در اسلام نیز از آن بسیار تمجید شده است. نکته دیگر اینکه دانشمندان مسلمان نباید از فراگیری علوم روز و تمدن جدید غرب دوری گزینند، بلکه باید از دستاوردهای تمدن جدید بهره برده به آن صبغه اسلامی بخشند در آن صورت است که نوسازی تمدن اسلامی حاصل خواهد شد (شهیدثانی، ۱۳۸۲ق: ۹۳-۱۲۹).

۳-۶. دشمن ستیزی و استقلال طلبی

یکی دیگر از شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی دشمن ستیزی و استقلال طلبی است، یکی از ایده‌هایی که همواره برای عموم مسلمین مطرح بوده و در طول تاریخ مورد اهتمام اندیشمندان و روشنفکران بوده اصل استقلال خواهی و استقلال طلبی است اصل مبارزه با دخالت و نفوذ بیگانگان که یک سرمایه حیاتی برای ملت‌هاست باید در تمام ابعاد مختلف زندگی مانند عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اعتقادی و ... تقویت گردد. و این مدل برای تحقق تمدن نوین اسلامی به قدری ضروری است که استمساک به این اصل برای تحقق تمدن نوین اسلامی امری غیرقابل انکار به نظر می‌رسد. در قرآن کریم یکی از صفات برجسته پیامبران اولوالعزم صبر و استقامت و تحمل دشواری‌ها در راه خدا دانسته شده است، حضرت امام خمینی و رهبر معظم انقلاب، ازجمله رهبران دینی هستند که با تکیه بر آموزه‌های اسلامی سعی در احیای مقاومت در برابر اسکتبار و استبداد را درک، برنامه‌ریزی و اجرا نموده‌اند. حضرت امام خمینی^(۵) ادبیات پایداری اسلام را در مقابل استبداد داخلی و خارجی که به فراموشی

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
سپرده شده بود، احیا نمود. واژه‌های استقامت، پایداری، مقاومت و ایستادگی بارها و بارها در لسان و ادبیات امام خمینی و مقام معظم رهبری بکار رفته است. مقام معظم رهبری در تعریف استقامت می‌فرماید: «استقامت یعنی راه را گم نکردن، فریب جلوه‌های مادی را نخوردن، اسیر هوای نفس نشدن، دستورها و فرایض اخلاقی و معنوی و آداب اسلام را رها نکردن و به لذت‌طلبی و عشرت‌طلبی رویاوردن؛ اینها، اساس کار است» (بیانات، ۹۱/۱۰/۱۹).

بنابراین، از طریق استقامت و مقاومت است که پرچم تمدن اسلامی برافراشته خواهد شد و عدالت، کرامت انسانی، آزادی، عزت و غرور به معنای واقعی کلمه محقق خواهد شد و این وعده الهی است. خدای متعال وعده قطعی کرده است که «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ» (سوره مبارکه فصلت/ آیه ۳۰).^(۱) امام خمینی^(ره) می‌فرماید: «بزرگان اسلام ما، در راه حفظ اسلام و احکام قرآن کریم کشته شدند، زندان رفتند، فداکاری‌ها کردند تا توانستند اسلام را تا به امروز حفظ کنند و به دست ما برسانند. امروز وظیفه ماست که در برابر خطراتی که متوجه اسلام و مسلمین است برای تحمل هرگونه ناملایمات آماده باشیم تا بتوانیم دست خائنین به اسلام را قطع کنیم و جلو اغراض و مطامع آنها را بگیریم» (صحیفه نور، ج ۱۰: ۱۲۸).

۳-۷. عزت

از خصوصیات که اسلام برای یک جامعه پویا و سرافراز ترسیم نموده، عزت ملی است. قرآن کریم در آیه هشتم سوره منافقون؛ عزت را از آن خدا و پیامبر^(ص) و مؤمنان می‌داند و می‌فرماید: «يَقُولُونَ لئن رجعنا إلى المدينة لخرجن الأعز منها الأذل» ۱ ولله العزة

^۱. به یقین کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداوند یگانه است!» سپس استقامت کردند، فرشتگان بر آنان نازل می‌شوند که: نترسید و غمگین مباشید، و بشارت باد بر شما به آن بهشتی که به شما وعده داده شده است!

❖ ولرسوله وللمؤمنين ولکن المنافقين لا يعلمون^۱ منافقان در جنگ نبی المصطلق سوگند یاد کردند پس از بازگشت به مدینه پیامبر^(ص) را از آن شهر اخراج کنند اما اراده الهی بر عزت و پیروزی پیامبر^(ص) و مؤمنان تعلق گرفت. فرهنگ عزت و شکست‌ناپذیری از جمله فرهنگ‌های غنی قرآنی است. در دوران قبل از انقلاب طاغوت باعث شده بود ملت‌ها احساس عزت نکنند و همیشه در برابر ابرقدرت‌ها ذلیل باشند و برده‌ی خواسته‌های آنها باشند. اما امام خمینی^(ره) هویت انسانی و اسلامی را به جامعه برگرداند. هرگاه ملتی بیدار شود و به ریشه‌های اصیل خود بازگردد صاحب عزت می‌شود. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به این موضوع، عزت را لازمه یک ملت دانسته و آن را نقطه مقابل احساس حقارت می‌داند و می‌فرماید: «عزت ملی عبارت است از اینکه در خود و از خود احساس حقارت نکند. نقطه مقابل احساس عزت، احساس حقارت است. یک ملت وقتی به درون خود- به سرمایه‌های خود، به تاریخ خود به موارث خود به موجودی انسانی و فکری خود نگاه می‌کند احساس غرور کند، احساس حقارت و ذلت نکند این یکی از چیزهایی است که برای یک ملت ضروری است» (بیانات، ۱۳۸۸/۲/۲۲). البته باید توجه داشت که عزت امری فطری است و عزت حقیقی از آن خداست و از خداوند به پیامبر و سپس به انسان‌های صالح رسیده است و عزت ملی ارزش مطلق ندارد، عزت ملی وقتی ارزش است که بتوان از این احساس در راه ترویج حق استفاده کرده، بنابراین اصالت از آن حق، اسلام و اطاعت خداست.

۳-۸. سبک زندگی

مقام معظم رهبری با اشاره به پیشرفت‌های کشور در عرصه‌های مختلف، بخش اصلی و نرم‌افزاری پیشرفت را معطوف به موضوع سبک زندگی نموده و فرموده‌اند: «اصل

^۱. آنها (پنهانی با هم) می‌گویند: اگر به مدینه مراجعت کردیم البته اربابان عزت و ثروت، مسلمانان ذلیل فقیر را از شهر بیرون کنند، و حال آنکه عزت مخصوص خدا و رسول و اهل ایمان است (و ذلت خاص کافران) ولیکن منافقان از این معنی آگه نیستند.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

قضیه درست کردن سبک زندگی است، رفتار اجتماعی است، اخلاق عمومی است، فرهنگ زندگی است. باید در این بخش‌ها پیش برویم، باید تلاش کنیم تمدن نوین اسلامی که ما مدعی‌اش هستیم، دنبالش هستیم و انقلاب اسلامی می‌خواهد آن را به وجود آورد، بدون این بخش تحقق پیدا نخواهد کرد (بیانات، ۹۱/۷/۲۴).

۴. راهکارها و لازمه‌های دستیابی تمدن‌سازی نوین اسلامی

برای رسیدن به تمدن اسلامی می‌بایست مواردی را رعایت نمود که اهم آن عبارتند از:

۴-۱. ایمان

سیری در مجموعه نظرات متفکرین اسلامی درباره تمدن و فرهنگ اسلامی مبین این واقعیت و نقطه مشترک است که خدامحوری و وحی اسلامی و ایمان به خدا اساس و بنیان تمدن اسلامی است و این امر همه مظاهر تمدن و فرهنگ را در برمی‌گیرد. امروزه گرچه تمدن اسلامی با چالش‌ها و آسیب‌های بسیاری مواجه است اما موجودیت و واقعیت معنوی بسیار پررنگی دارد؛ معنویت که اساس و بنیان ماندگاری این تمدن است. (عالمی، ۱۳۸۶: ۶). معنویت که نه فقط استقلال و سرافرازی فرهنگی را حفظ و تقویت می‌کند بلکه در جهت استقلال سیاسی و اقتصادی و توانمندی طرح تمدن نوین برپایه تعلیم متعالی اسلام را ایجاد کرده و تراژدی استکبار و استضعاف را در جهت طبیعی معاصر خاتمه می‌دهد. (مظاهری، ۱۳۸۹: ۴۰) امام خمینی^(ره) در باره اهمیت ایمان و تقویت امور معنوی می‌فرمایند: «اکنون که پیشرفت آثار تمدن غرب و همچنین نفوذ تبلیغات کمونیستی بسیاری از مردم ایران و جوانان ما را به سوی فساد کشانیده، برای جلوگیری از این خطر بزرگ، چاره‌ای جز تقویت امور معنوی در مردم نیست و کسانی که به نام «تجدد»، روحانیت را ضعیف می‌کنند به توسعه فساد دامن می‌زنند (صحیفه نور، ج ۱: ۷۷). همچنین می‌فرمایند: «این چیزهایی که در ممالک دیگر شما خیال می‌کنید تمدن است، وقتی که درست تأمل کنید تمدن نیست، بلکه به

❖ توحش نزدیک‌تر است؛ برای اینکه تمام سلاح‌های مدرنی که درست کردند همه برای کشتن همجنس خودشان و قتل‌عام کردن بشر است. تمدن صحیح در اسلام است؛ چنانچه حریت صحیح در اسلام است» (صحیفه نور، ج ۸: ۳۰۹). بنابراین به تعبیر مقام معظم رهبری، جامعه بدون آرمان، بدون مکتب و بدون ایمان ممکن است به ثروت برسد، به قدرت برسد، اما آن وقتی هم که به قدرت و ثروت برسد تازه می‌شود یک حیوان سیر و قدرتمند - و ارزش انسان گرسنه از حیوان سیر بیشتر است - اسلام این را نمی‌خواهد، اسلام طرفدار انسان است که هم برخوردار باشد، هم قدرتمند باشد و هم شاکر و بنده‌ی خدا باشد؛ جبهه عبودیت بر خاک بساید. انسان بودن، قدرتمند بودن و بنده خدا و عبد خدا بودن؛ این آن چیزی است که اسلام می‌خواهد؛ می‌خواهد انسان بسازد، الگوی انسان‌سازی است. (بیانات، ۹۱/۷/۲۳).

۴-۲. بازگشت به اسلام

یکی از مهم‌ترین راهبردهای اعتلای تمدن اسلامی بازگشت به اسلام است. چون بنیاد اصلی تمدن اسلامی، الهی بودن آن و اصلی‌ترین شاخص شکل‌گیری تمدن درخشان اسلامی، اسلام و منبع وحی بوده است که تمام لازمه‌های یک تمدن انسانی و سازنده در آموزه‌های آن گنجانده شده است و بستر ایجاد تمدن در متن آن فراهم می‌باشد، بنابراین، به این دلیل که تعالیم اسلام جوهره و رویکرد تمدنی دارد، به همین علت، عمل به آنها منجر به ایجاد تمدن می‌شود. به‌طور کلی تجربه تاریخی مسلمانان خود گواه این است که وقتی دین توجه خود را به جامعه معطوف کند و جامعه خود را پایبند عمل به تعالیم اسلامی بداند الزاما به سوی یک جامعه برخوردار از تمدن حرکت خواهد کرد (الویری، ۱۳۸۳: ۱۱). تمدنی که اسلام پایه‌گذاری نموده همه‌جانبه است ولی مبنای اصلی آن توحید می‌باشد به همین دلیل مبنای تمدن اسلامی را باید در خود اسلام جست‌وجو کرد و تجلی این عنصر در تمام حوزه‌ها از معماری تا ادبیات و پزشکی و ... به چشم می‌خورد، بر همین اساس برای گسترش و نوسازی تمدن اسلامی باید به اسلام و اصول آن بازگشت. امام خمینی^(ه) در این باره

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
می‌فرمایند: «اسلام خود از پایه‌گذاران تمدن بزرگ در جهان بوده است، هر کشوری که به قوانین اسلام عمل نماید بدون شک از پیشرفته‌ترین کشورها خواهد بود. (صحیفه نور، ج ۴: ۴۱) اقبال لاهوری در این خصوص می‌نویسد: «وظیفه‌ای که مسلمانان امروزه بر دوش دارند، بسیار سنگین است. مسلمانان امروز باید بی‌آنکه رشته ارتباط خود را با گذشته قطع نمایند، از نو در کل دستگاه مسلمانی بیندیشند» (اقبال لاهوری، ۱۳۹۰: ۱۲).

مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرماید: «هیچکدام از این چیزهایی که من فهرست کردم و گفتم شما نمی‌توانید پیدا کنید که یا به‌طور خاص یا تحت یک عنوان عام، در اسلام به آن پرداخته نشده باشد، انواع سلوک با افرادی که انسان با آنها ارتباط دارد انواع رفتارهای ما، انواع چیزهایی که در زندگی اجتماعی برای انسان وجود اینها در اسلام هست؛ در مورد سفر کردن هست، در مورد رفت و آمد هست، در مورد سوار شدن و پیاده شدن هست، در مورد پدر و مادر هست و... در همه چیزها یا به‌طور خاص در منابع اسلامی ما موجود است یا تحت یک عنوان کلی وجود دارد (بیانات، ۹۱/۷/۲۳). بنابراین برای تمدن‌سازی نوین اسلامی باید به اسلام و تعالیم آن رجوع نمود.

۳-۴. پرهیز از سطحی‌نگری

یکی دیگر از اقدامات احیای تمدن اسلامی پرهیز از سطحی‌نگری و تحجر است. در حقیقت امام خمینی^(ه) علت برخی مخالفت‌های رهبران مذهبی با مظاهر تمدن را ترس از نفوذ اجانب در جوامع اسلامی و جلوگیری از ترویج فرهنگ ابتذال می‌دانند ایشان می‌فرمایند: «مخالفت روحانیون با بعضی از مظاهر تمدن در گذشته، تنها به جهت ترس از نفوذ اجانب بوده است. احساس خطر از گسترش فرهنگ اجنبی، به‌خصوص فرهنگ مبتذل غرب، موجب شده بود که آنان با اختراعات و پدیده‌ها برخورد احتیاط‌آمیز کنند» (صحیفه نور، ج ۲۱: ۲۷۷).

مقام معظم رهبری تحجر و سطحی‌نگری را از عوامل سکولاریسم پنهان دانسته و فرمودند: گاهی اوقات در ظاهر تبلیغات، تبلیغات دینی است، حرف، حرف دینی است، شعار، شعار دینی است؛ اما در باطن سکولاریسم است؛ جدایی دین از زندگی است (بیانات، ۹۱/۷/۲۴). در جایی دیگر ایشان ضمن تعریف تحجر آن را یکی از موانع پیشرفت دانسته و می‌فرمایند: «نگاه نو به مسائل نکردن، گذران تاریخ و تحول فکر انسان‌ها را نادیده گرفتن، تعالی و ترقی فکر و اندیشه و راه‌های زندگی را انکار کردن، این تحجر است. هر دانشی را که شما نگاه کنید تعالی و پیشرفت آن دانش، فریادی علیه تحجر است. اگر قرار بودن ایستایی پافشاردن بر هر آنچه که عادت کرده‌ایم آن را ببینیم، چیز خوبی باشد، اصول ما هم پیشرفت نمی‌کرد و تحجر یکی از بزرگ‌ترین آفات است (بیانات، ۱۳۷۹/۰۷/۱۴).

۴-۴. پرهیز از غرب‌گرایی

به باور امام خمینی^(ه)، تمدن کنونی غرب بر پایه فساد و بی‌بند و باری شکل گرفته است و مسلمانان نباید در فرهنگ غربی هضم شوند، هرچند ایشان پیشرفت‌های مادی را قبول دارند و آنها را برای بشریت لازم می‌دانند (ضمیری، ۱۳۸۸: ۸۵). ایشان می‌فرمایند: «در صورتی که این اشکال در کار نیست که آنها ترقیات مادی زیادی کردند، ما این را اشکالی نمی‌بینیم، لکن اشکال سر این است که ما آدابمان را هم از آنها می‌خواهیم بگیریم، قوانینمان را هم می‌خواهیم از آنها بگیریم. در صورتی که در تمدن مقدم نیستند، بلکه بسیار عقب افتاده‌اند. آنی که جلو هستند این است که آلاتی درست کردند آدم‌کش، دنیا را به آتش می‌زنند. اگر تمدن این است همه عالم باید از تمدن بیزار باشد. آنکه ضامن این است که یک کشوری درست بکند که متمدن باشد، آزادیخواه - به معنای حقیقی‌اش - باشد، استقلال داشته باشد - به معنای حقیقی‌اش - آن مکتب انسانیت است» (صحیفه نور، ج ۹: ۸۲). همچنین ایشان در جایی دیگر درباره رابطه با تمدن غرب می‌گویند: «چگونه باید روابط میان ایران و غرب تنظیم شود؟ ضدغرب هستید؟ خیر، ضدغرب نیستیم، ما خواهان استقلال هستیم و روابط خود را با

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
جهان غرب بر این اساس پی‌ریزی می‌نماییم. ما می‌خواهیم ملت ایران غرب‌زده نباشد و بر پایه‌های ملی و مذهبی خویش به سوی ترقی و تمدن گام برداریم» (صحیفه نور، ج ۴: ۱۶۰).

بنابراین، تحمیل روش‌های زندگی و سیر سلوک زندگی از سوی غرب به ملت‌ها و تمدن‌های مختلف و الزام آنها به تقلید از این شیوه‌ها نه تنها کمکی به پیشرفت ملت‌ها نداشته است؛ بلکه ضرر و فاجعه‌هایی را نیز برای آنها به همراه داشته است به نحوی که به‌رغم اینکه برخی از کشورها در ظاهر برخی پیشرفت‌ها را بدست آورده‌اند اما هویت ملی، معنویت و ... خود را از دست داده و نتیجه این تقلید علم بدون اخلاق، مادیت بدون معنویت و این قدرت بدون عدالت بوده است. به همین دلیل مقام معظم رهبری فرموده‌اند: «ما برای ساختن این بخش (نرم افزاری) از تمدن نوین اسلامی، به شدت باید از تقلید پرهیز کنیم، تقلید از آن کسانی که سعی دارند روش‌های زندگی و سبک و سلوک زندگی را به ملت‌ها تحمیل کنند. امروز مظهر کامل و تنها مظهر این زورگویی و تحمیل، تمدن غربی است (بیانات، ۱۳۹۱/۰۷/۲۳) و تا شناخت کامل، صحیح و علمی از فلسفه حاکم و تمدن الهی و مادی انجام نشود و ارکان و اصول تمدن اسلامی تدون نشود، نمی‌توان در مسیر عمل تمدن‌سازی گام برداشت. چون نظام‌های موجود التقاطی، الهی، الحادی) از نظر فلسفه تاریخ، اندیشه نظام‌سازی، دکرین مدیریت اجتماعی و ... با هم کاملاً متفاوت هستند. هر یک از این نظام‌های موجود نگاهی متفاوت به انسان، خدا و طبیعت دارند تعریف انسانی و کرامت و شرافت انسانی در یک جامعه سکولار و الحادی با تعریف آن در یک جامعه التقاطی یا الهی کاملاً متفاوت و متمایز است. وقتی اینگونه باشد قطعاً نوع مدیریت اجتماعی جامعه الحادی با دو جامعه دیگر متفاوت خواهد بود.

❖ ۴-۵. بررسی گذشته تمدن اسلام

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

بحث تمدن امری پویا و مستمر است، شناخت وضعیت فعلی آن وابسته به آگاهی از پیشینه تاریخی آن است چون شناخت گذشته پیش‌زمینه‌ای برای گذر به آینده است به‌همین دلیل می‌توان با بررسی گذشته هویت فرهنگی و تمدن اسلامی و آگاهی از شوکت و عظمت دیرینه آن قدم در راه نوسازی فرهنگ و تمدن اسلامی نهاد. امام خمینی^(۵) در این ارتباط می‌فرماید: «مسلمین آنها بودند که مجد آنها دنیا را گرفته بود. تمدن آنها فوق تمدن‌ها بود. معنویات آنها بالاترین معنویات‌ها بود. رجال آنها برجسته‌ترین رجال بود. توسعه مملکتشان از همه ممالک بیشتر بود. سیطره حکومتشان بر دنیا غالب شده بود» (صحیفه نور، ج ۱: ۳۷۵)؛ «در صورتی که اروپاییان و دانشمندان اروپا هم قایل به این مطلبند که تمدن اسلام مقدم بر سایر تمدن‌هاست» (صحیفه نور، ج ۱۸: ۲۱۷). همچنین مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرماید: کشورهای مسلمان در بیش از یک قرن تبعیت از فرهنگ و سیاست‌های دولت مستکبر، به آفات مهلکی همچون وابستگی و ذلت سیاسی و فلاکت و فقر اقتصادی و ... دچار شدند و این در حالی بود که امت اسلامی از سابقه‌ای افتخارآمیز در همه عرصه‌ها برخوردار بود (بیانات، ۱۳۹۲/۰۲/۰۹). به همین دلیل امروز، برای حرکت در راستای تحقق تمدن آگاهی از هویت تمدن اسلامی بیش از هر زمان و عصر دیگری ضرورت دارد تا ضمن الگوپذیری از گذشته، زمینه و آسیب‌های گذشته را مورد بررسی قرار داد.

❖ ۴-۶. تلاش حاکمیت

یکی دیگر از عوامل مهم در گسترش و فراگیر شدن تمدن اسلامی، تلاش حاکمیت اسلامی است. امام خمینی^(۵) درباره دیدگاه امام علی^(ع) نسبت به حکومت می‌فرماید: «او تمام مقصدش خدا بود. اصلش این دنیا و این ریاست دنیا و اینها در نظر او چیزی نبود، مگر اینکه بتواند یک عدلی را در یک دنیا برقرار کند و الا پیش آنها مطرح نبود که یک ریاستی داشته باشم یا خلافتی داشته باشم، مگر اینکه بتواند یک عدلی را

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
اقامه کنند و یک حدی را جاری کنند» (صحیفه نور، ج ۱۳: ۱۹۵). رهبر معظم انقلاب، تمدن‌سازی اسلامی را مستلزم طی شدن مراحل می‌دانند و فرایند شکل‌گیری تمدن اسلامی را ایجاد انقلاب اسلامی، ایجاد نظام اسلامی، ایجاد دولت اسلامی، ایجاد کشور و جامعه اسلامی و ایجاد تمدن اسلامی دانسته‌اند. در حقیقت نظام اسلامی یعنی طرح مهندسی و شکل کلی اسلامی را در جایی پیاده کردن (بیانات، ۷۹/۰۹/۱۹) و دولت اسلامی یعنی همه کارگزاران نظام اسلامی باید جهت‌گیری و رفتار اجتماعی و فردی و رابطه‌شان با مردم را با معیارهای اسلامی تطبیق دهند. (بیانات، ۸۴/۰۶/۰۸) بنابراین حکومت و مدیریت یک کشور در تعیین خط مشی یک ملت و ترسیم راه ترقی و سعادت و پیشرفت علمی آن یا تنزل و انحطاط و توقف آن نقش اساسی دارد.

۷-۴. خودباوری

یکی از مهمترین لازمه‌های نوسازی تمدن اسلامی، عوامل روانی است و یکی از اساسی‌ترین شروط لازم برای رسیدن به تمدن اسلامی خودباوری می‌باشد. به عبارت دیگر مسلمان‌ها باید درک کنند که توسعه‌یافتگی و عقب‌ماندگی ذاتی نیست و قابل تغییر است همان‌گونه که خداوند متعال در آیه ۱۱ سوره رعد می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْيِرُ مَا بَقُومَ حَتَّىٰ يَغْيِرُوا مَا بَانْفُسِهِمْ»^۱. امام خمینی^(ره) درباره خودباوری در صدر اسلام می‌فرماید: «عربی که در آن وقت، در زمانی که وارد شد قرآن کریم، یک مردم متفرق بودند، بین خودشان یک جنگ و جدالی بود و هیچ فکر امور سیاسی نبودند و همان بین خودشان، مثل یک طوایف وحشی بودند، در قبل از یک نیم قرن، در حدود سی سال، این امپراتوری را همین عده عرب کمی ابتداء دور رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله بودند و اینها را ساخت. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در یک مدت کمی، دو تا امپراتوری، که آن وقت تقریباً تمام زیر بیرق این امپراتوری بود - یکی

^۱. خداوند سرنوشت هیچ قوم (و ملتی) را تغییر نمی‌دهد مگر آنکه آنان آنچه را در خودشان است.

❖ امپراتوری ایران بود و یکی هم روم بود - هردو را فتح کردند و... همه جا را تسخیر کردند و تسخیرها تسخیری نبود که مثل ناپلئون باشد که بخواهد یک مملکتی را بگیرد، تسخیرهای اسلامی برای این بود که مردم را بسازد، مردم را موحد کند... مسائل این بوده که می‌خواستند مردم را رو به راه کنند؛ یعنی وحشی‌ها را متمدن کنند» (صحیفه نور، ج ۴: ۴۵۰).

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

از این روست که رهبری معظم انقلاب درخصوص نقش خودباوری و اعتماد به نفس در پیشرفت همه‌جانبه کشور فرموده‌اند: «اگر ملتی این بیماری‌ها را داشته باشد این ملت پیشرفتش ممکن نیست، اگر ملتی مردمش تبیل باشند، ناامید باشند، اعتماد به نفس نداشته باشند، با همدیگر پیوند نداشته باشند و ... چنین ملتی پیش نخواهد رفت اینها مثل موریه‌ای که در درون پایه بیفتد بنا را ویران می‌کند (بیانات، ۱۳۸۶/۰۱/۰۱).

۴-۸. شناسایی مؤلفه‌های تمدن رقیب و احیای نهضت آزاداندیشی

یکی دیگر از لازمه‌های تمدن اسلامی شناسایی مؤلفه‌های تمدن رقیب می‌باشد به عبارت دیگر پایه‌ریزی تمدن اسلامی نیازمند رقابت تمدنی است. ضرورت این شناخت، استقبال از نهضت آزاداندیشی و آزادمنشی می‌باشد. همانگونه که امام خمینی^(س) بارها تأکید فرمودند که اسلام هیچ ضدیتی و تقابلی با فرهنگ و تمدن ندارد بلکه با فرهنگ و تمدن فسادآور و مبتنی بر مادیات و شهوات مخالف است. ایشان می‌فرمایند: «در اسلام، تمام آثار تجدد و تمدن مجاز است، مگر آنهایی که فساد اخلاق بیاورد، فساد عفت بیاورد. اسلام آن چیزهایی را که مخالف با مصالح ملت بوده است، آنها را نفی کرده؛ آنهایی که موافق با مصالح ملت است، آنها را اثبات کرده است» (صحیفه نور، ج ۵: ۲۶۳).

بنابراین، مسلمانان باید در رویارویی با دانش و دستاوردهای سایر ملل ضمن شناسایی کامل آنها با آزاداندیشی و بدون تعصب برخورد کنند و با روحیه تساهل و تسامح از دانش‌های ملل دیگر استفاده کنند. زیرا وجود این روحیه زمینه‌ساز فضای

❖ گفتگو، مباحثه، مجادله و مناظره علمی و تبادل افکار و اندیشه‌ها می‌شود. همچنین
سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «ما می‌خواهیم کشورمان از همه جهات - از لحاظ علمی، از لحاظ اقتصادی، از لحاظ فناوری، از لحاظ سیاسی - به پیشرفت برسد، مردم به رفاه دست پیدا کنند؛ اما در کنار پیشرفت، می‌خواهیم کشور عادلانه و با عدالت اداره بشود؛ این مهم است. ... ممکن است بعضی از صاحب‌نظران و به اصطلاح تئوریسین‌های اقتصادی بگویند: آقا نمی‌شود؛ اگر بخواهید به پیشرفت اقتصادی دست پیدا کنید، ناچار باید فاصله طبقاتی را قبول کنید و بپذیرید! اینجاست که ما عرض می‌کنیم «نوآوری». نباید خیال کنیم که نسخه‌های اقتصادی غرب، آخرین حد دستاورد بشری است؛ نه، این هم یک نسخه‌ای است، دوره‌ای دارد؛ آن دوره طی می‌شود و فکر تازه و فکر نویی به میدان وارد می‌شود؛ بگردید آن فکر نو را پیدا کنید؛ شاخص باید این باشد» (بیانات، ۱۳۸۷/۰۱/۰۱).

۴-۹. داشتن نگاه فراملیتی و فرامذهبی

یکی دیگر از لوازم تحقق تمدن نوین اسلامی داشتن نگاه فراملیتی و فرامذهبی است چون اگر جوامع و کشورهای اسلامی و جریانات گوناگون جهان اسلام در رقابت‌های درون‌گفتمانی گرفتار شوند از رقابت‌های کلان تمدنی و برون‌گفتمانی عقب می‌افتند. اگر به اسلام و تفکر اسلامی، در ابعاد محلی و بومی نگریسته شود، طبیعی است که از تمدن اسلامی در کشورهای مختلف خبری نخواهد بود. بنابراین، مسلمانان نباید در تعصبات و وابستگی‌های مذهبی و نژادی محدود بمانند باید فراتر بیندیشند و همه با هم وحدت داشته باشند چون ظرفیت و گنجایش اسلام فوق نژاد و ملیت و مذهب است (بینش، ۱۳۸۶: ۱۶۱ و ۱۱۹). امام خمینی^(ع) تفرقه میان امت‌های اسلامی را عامل انحطاط و سقوط تمدن اسلامی قلمداد کرده، معتقدند: استعمارگران دو نوع تفرقه در میان جوامع اسلامی پدید آوردند: یکی تفرقه مذهبی میان شیعه و سنی و دیگری تفرقه ملی میان قبایل و طوایف کرد و لر و عرب و فارس و ترک و بلوچ؛ «دیدند که

❖ با این سیطره، با این وحدت دول اسلامی نمی‌شود تحمیل کرد چیزهایی را که می‌خواهند، نمی‌شود ذخایر اینها، طلای سیاه اینها را، طلای زرد اینها را نمی‌شود قبضه کرد. درصدد چاره برآمدند. چاره این بود که بین ممالک اسلامی تفرقه بیندازند» (صحیفه نور، ۱: ۳۷۵).

همچنین مقام معظم رهبری در این خصوص فرموده‌اند: «ما با هیچ گروهی از انسان‌ها به دلیل تمایز جغرافیایی دشمن نداریم» (بیانات، ۱۳۹۲/۰۲/۰۹). بنابراین، یکی از خطرناک‌ترین تهدیدات تمدن اسلامی در عصر حاضر اختلاف فکنی و تبدیل وحدت اسلامی به معارضه‌های خونین فرقه‌ای و مذهبی و قومی و ملی است.

۴-۱۰. داشتن جهان‌بینی کامل و تحول نگاه به علم

داشتن جهان‌بینی کامل و استوار یکی دیگر از لازمه‌های تمدن اسلامی است. ویژگی مکتب و جهان‌بینی اسلام، توحید است. امام خمینی^(ه) می‌فرماید: «مکتب توحیدی، راهنمای مردم در خروج از ظلمت است. در مکتب توحید، مردم حقیقی تربیت و به جانب نور هدایت می‌شوند؛ در صورتی که تمام مکتب‌هایی غیر توحیدی، مکتب‌های مادی هستند. در مکتب‌های توحیدی که در رأس آنها مکتب اسلام است، در عین حال که به مادیات و با مادیات سر و کار دارند، مردم را طوری تربیت می‌کند که مادیات، حجاب آنها برای معنویات نباشد. مادیات را در خدمت معنویات می‌کشند (صحیفه نور، ج ۹: ۲۸۸).

مقام معظم رهبری شرط تحقق تمدن اسلامی را داشتن مکتب بیان می‌کنند و می‌فرماید: «بدون مکتب و بدون ایدئولوژی نمی‌توان یک تمدن را به وجود آورد. احتیاج با ایمان دارد. این تمدن دارای علم خواهد بود، دارای صنعت هم خواهد بود. دارای پیشرفت هم خواهد بود و آن مکتب که توحید را مبنای کار خودش قرار می‌دهد آن جامعه‌ای که به دنبال توحید حرکت می‌کند، همه این خیراتی را که متوقف بر تمدن‌سازی است به دست خواهد آورد» (بیانات، ۹۰/۷/۲۳). همچنین ایشان،

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
تمدن‌سازی بدون تولید فکر و تدوین مبانی معرفتی را ناممکن دانسته و با توجه به همین ضرورت بیان می‌دارند که می‌باید با یک کار پرحجم و کیفی، مدل‌های مورد نیاز در زندگی، هم در ساحت نرم‌افزاری که حوزه سبک زندگی است و هم در ساحت سخت‌افزاری استخراج گردد (بیانات، ۱۳۹۱/۷/۲۳). در حقیقت «برای ایجاد یک تمدن اسلامی دو عنصر اساسی لازم است یکی تولید فکر یکی پرورش انسان» (بیانات، ۱۳۷۹/۰۷/۱۴).

۴-۱۱. داشتن فقه پویا

یکی دیگر از راهکارهای احیای تمدن اسلامی با توجه به قابلیت و ظرفیت فقه اسلام ابداع عرصه‌های نو در فقه اسلام است. امام خمینی^(ع) می‌فرمایند: «این جانب معتقد به فقه سنتی و اجتهاد جواهری هستم و تخلف از آن را جایز نمی‌دانم. اجتهاد به همان سبک صحیح است ولی این بدان معنا نیست که فقه اسلام پویا نیست، زمان و مکان دو عنصر تعیین کننده در اجتهادند. مسئله‌ای که در قدیم دارای حکمی بوده است به ظاهر همان مسأله در روابط حاکم بر سیاست و اجتماع و اقتصاد یک نظام ممکن است حکم جدیدی پیدا کند، بدان معنا که با شناخت دقیق روابط اقتصادی و اجتماعی و سیاسی همان موضوع اول که از نظر ظاهر با قدیم فرقی نکرده است، واقعا موضوع جدیدی شده است که قهرا حکم جدیدی می‌طلبد. مجتهد باید به مسائل زمان خود احاطه داشته باشد» (صحیفه نور، ج ۲۱: ۲۸۹). همچنین مقام معظم رهبری در این راستا می‌فرمایند: «فقه ما اسلوب بسیار متقن و محکمی دارد؛ آن اسلوب همان چیزی است که به آن فقاہت می‌گوییم. فقاہت، یک شیوه برای استنباط و درک احکام الهی و اسلامی است. با این شیوه و در این قالبها، می‌شود تمام نیازهای بشر را استخراج کرد و در اختیار بشریت گمراه گذاشت. امروز ما خیلی احتیاج داریم که از این شیوه استفاده بهینه کنیم» (بیانات، ۱۳۷۰/۱۲/۰۱).

۴-۱۲. تحول در علوم انسانی

یکی از مهمترین راهکارهای بازسازی تمدن نوین اسلامی توجه ویژه به علوم انسانی است. بسیاری از فرهیختگان جهان اسلام تنها راه بازگشت به دوران طلایی تمدن اسلامی را توجه به علوم تجربی و رشد در این علوم می‌دانند و به‌طور کلی از علوم انسانی غافل شده‌اند. مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرمایند: «علوم انسانی برای جامعه جهت دهنده است، فکر ساز است، حرکت یک جامعه، مسیر یک جامعه، مقصد یک جامعه را مشخص می‌کند. این خیلی مهم است بنابراین باید مسئولان ما اهمیت علوم انسانی را بفهمند» (بیانات، ۱۳۸۸/۰۶/۰۸). بنابراین رسیدن به اهداف بلند در پی‌ریزی تمدن اسلامی و نهضت علمی جهان اسلام مستلزم توجه خاص به علوم انسانی و مبانی آن است.

۴-۱۳. استفاده بهینه از ظرفیت نخبگان و دانشمندان

استفاده بهینه از ظرفیت نخبگان و دانشمندان یکی دیگر از لازمه‌های تجدید تمدن اسلامی است. مقام معظم رهبری تعامل متقابل، دوجانبه و جدی‌تر نخبگان و نظام، مراقبت هوشمندانه و استفاده صحیح از گنجینه نیروی انسانی نخبه و تقویت هویت ملی و آرمانخواهی در مجموعه نخبگان کشور را ضروری می‌خوانند (بیانات، ۱۳۹۷/۰۷/۲۵). در حقیقت براساس شواهد تاریخی هیچ تمدنی بدون حرکت نخبگان و اهل علم رشد نکرد همان‌گونه که در عصر طلایی تمدن اسلامی مرهون تلاش دانشمندان برای کسب علوم و فنون بوده است. بنابراین، نخبگان جوامع اسلامی باید به اصالت علم توجه نمایند چون این از مهم‌ترین مقوله‌ها در بالندگی تمدن اسلامی است. از همین روست که مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «نیروهایی که علم ابتکار و تجربه و اخلاص و شوق و نشاط و امید دارند، این سرمایه عظیمی است. اگر ما توانستیم از این سرمایه خوب استفاده کنیم، پیش خدای متعال سر بلند خواهیم بود، والا هیچ عذری نزد او نخواهیم داشت» (بیانات، ۱۳۶۸/۰۴/۱۹).

۵. بحث و نتیجه‌گیری

تمدن، حالت اجتماعی انسان به شمار می‌آید و تمدن اسلامی بر اساس نگرش توحیدی خود و مجموعه‌ای از ساخته‌ها و اندوخته‌های مادی و معنوی جامعه اسلامی، انسان را به سوی کمال مادی و معنوی سوق می‌دهد. در تمدن نوین اسلامی شاخصه‌ها و مؤلفه‌هایی حائز اهمیت و توجه بوده که همگی در راستای اعتلای این تمدن در دنیای حاضر و رشد و بالندگی آن دخیل می‌باشند؛ که از آن جمله می‌توان به کرامت انسانی، عدالت گستری، آزادی، توجه به علم و معرفت، استقلال طلبی و ... اشاره نمود. با توجه به اینکه هیچ کس نمی‌تواند منکر تأثیر اندیشه‌های متفکرین در تحولات سیاسی، اجتماعی و حتی اداره جوامع باشد؛ عقاید سیاسی اندیشمندان و فقهایی بزرگی چون امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) درمورد راهکارهای دستیابی به تمدن نوین اسلامی همچون ایمان، خودباوری، تلاش حاکمیت و ... می‌تواند جامعه را به جاده اندیشه و اندیشه‌ورزی در فائق آمدن بر مشکلات سیاسی عصر جدید یاری و رهنمون سازد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود برای ارائه برنامه‌ها، چشم‌اندازها و مسیر پیشرفت جامعه بر روی این نظرات و راهکارهای بیان شده، تمرکز گردد.

منابع و مأخذ

- ابن خلدون، مقدمه (۱۳۷۵). ترجمه محمد پروین گنابادی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ابن منظور (۱۴۰۸). **لسان العرب**، بیروت: جلد دوم، انتشارات دالاحیاء التراث العربی.
- الویری، محسن (۱۳۸۳). «رابطه اسلام و ایران، رویکرد تمدنی تاریخ اسلام»، **مجله تاریخ اسلام**، شماره ۲۰.
- اقبال لاهوری، محمد (۱۳۹۰). **احیای فکری دینی در اسلام**، ترجمه احمد آرام، تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- بختی، کامران (۱۳۷۱). **فرهنگ انگلیسی - فارسی، مترادف و متضاد**، جلد اول، تهران: نشر کلمه.
- بینش، عبدالحسین (۱۳۸۶). **آشنایی با تاریخ تمدن اسلامی**، تهران: انتشارات زمزم هدایت وابسته به پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق (ع).
- جان محمدی، فاطمه (۱۳۸۶). **تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی**، چاپ سوم، نشر معارف.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۹). **اوتویی و عصر تجدد**، تهران: نشر ساقی.
- دورانت، ویل (۱۳۸۸). **تاریخ تمدن**، ترجمه ابوطالب صاری و ...، چاپ ششم، تهران: روح الامینی، محمود (۱۳۷۹). **زمینه فرهنگ شناسی**، چاپ پنجم، تهران: نشر عطار.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۹۶). **کارنامه اسلام**، چاپ بیست و چهارم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- زیدان، جرجی (۱۳۷۲). **تاریخ تمدن اسلام**، ترجمه علی جواهر کلام، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- صدری، احمد (۱۳۸۰). **مفهوم تمدن و لزوم احیای آن در علوم اجتماعی**، تهران: نشر هرمس.
- ضمیری، محمدرضا (۱۳۸۸). «تمدن اسلامی از دیدگاه امام خمینی قدس سره»، **مجله معرفت**، شماره ۱۳۸.

مؤلفه‌ها و راهکارهای تمدن نوین اسلامی در اندیشه‌های... ❖ ۱۳۷

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

عالمی، سیدعلیرضا (۱۳۸۶). «رهیافتی بر تمدن و تمدن اسلامی از دیدگاه سید حسین نصر»، **مجله تاریخ و تمدن اسلامی**، شماره ۶

عاملی، زین‌الدین (شهید ثانی)، (۱۳۸۲ق). **مسالك الافهام شرح شرايع الاسلام فی مسائل الحرام و الحلال**، ایران، بی‌نا، چاپ سنگی.

فوزی، یحیی و محمودرضا صنم‌زاده (۱۳۹۱). **تمدن اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ه)**، شماره ۹.

محمدری شهری (۱۳۷۹). **میزان الحکمه**، ترجمه حمیدرضا شیخی، چاپ دوم، جلد ۷ و ۱۱، تهران: دارالحديث.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۶). **انسان کامل**، چاپ شصت و هفتم، تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۹). **پیرامون انقلاب اسلامی**، چاپ هفدهم، تهران: انتشارات صدرا.

مظاهری، سیف‌الله (۱۳۸۹). «اخلاقی مهدوی»، **کتاب نقد منبع: رشد قرآن مهر**، شماره ۳۰.

مفتخری، حسین (۱۳۷۹). «تمدن اسلامی، مبانی و مؤلفه‌های اساسی آن»، **مجله تاریخ اسلام**، شماره ۲.

موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). **صحیفه نور**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

نصر، سیدحسین (۱۳۸۴). **جوان مسلمان و متجدد**، ترجمه مرتضی اسعدی، تهران: نشر طرح نو.

هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۸). **برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی**، ترجمه

محمدعلی حمید رفیعی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

سایت دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای www.khamenei.ir

بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن با تأکید بر نقش فرهنگ ایثار

شاهرخ سالاریان^۱، سیدعبداله اصفهانی^۲

محمد شفیق اسکی^۳

چکیده

یکی از عوامل مهم و بسیار تأثیرگذار در مهندسی فرهنگی کشور، روشن‌سازی جایگاه دین در مهندسی فرهنگی است. تعیین معنای دین و فرهنگ، قلمرو دین و فرهنگ و خاستگاه این دو از مهمترین مباحثی است که به کشف رابطه دین و فرهنگ کمک می‌کند در عصر حاضر با تحولات و پیشرفت‌های صورت‌گرفته اندیشمندان و جامعه‌شناسان در تمام جوامع بشری این نیاز را احساس کرده‌اند که فرهنگ فردی و اجتماعی مانند سایر علوم نیاز به برنامه‌ریزی و مهندسی دارد. زندگی اجتماعی و توجه به روح جامعه و ترویج فرهنگ ایثار یکی از اساسی‌ترین تعلیمات قرآن است. هدف از این پژوهش بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن و روایات با تأکید بر فرهنگ ایثار است. در این پژوهش به روش توصیفی نگارش شده و اطلاعات آن به روش کتابخانه گردآوری شده است و یکی از نتایج این مقاله این است که برای داشتن جامعه قرآنی با فرهنگ ایثار باید فرهنگ به صورت کاملاً مهندسی شده توسط دولت برنامه‌ریزی گردد و با اجرای برنامه‌های مدون موجب سرلوحه قرار گرفتن آموزه‌های قرآن و سنت در زمینه ایثار در تمامی زندگی و امور اجتماعی قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی

آسیب‌شناسی، ایثار، فرهنگ، قرآن، مهندسی فرهنگی

۱. دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی و مربی دانشگاه فرهنگیان (نویسنده مسئول)

shahrokh56salarian@gmail.com

۲. استادیار و عضو هیات علمی دانشکده علوم قرآنی آمل و دکتری علوم قرآن و حدیث

esfahaniquran@gmail.com

M.shafigh@cfu.ac.ir

۳. استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه فرهنگیان و دکتری فقه و حقوق

۱. مقدمه

فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی، مجموعه دستاوردهای نظری و فکری است که قابلیت اکتساب داشته و براساس موازین الهی و از طریق همسان کردن رفتارها و ارزش‌ها و هنجارها در جامعه موجب انسجام یک جامعه با فرهنگ متعالی می‌شود و نیز به سبب نوع نگرش، بستری از کمال و حرکت به سوی قرب الهی را برای افراد مهیا می‌سازد. این امر، جامعه با فرهنگ متعالی را از جوامع دیگر متمایز می‌سازد؛ به تعبیر دیگر فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی ارزش‌هایی را مطرح و نهادینه می‌سازد که در آن افراد یک جامعه به منظور تحقق خواست‌ها و اهداف الهی خود براساس ارزش‌های الهی حاضر به جان فشانی و حضور در تمامی صحنه‌های مورد نیاز می‌شوند.

یکی از مشکلاتی که تاکنون وجود داشته و از گذشته دور رنگ کهنگی به خودش نگرفته است مسأله تغییر به وضعیت مطلوب است. تغییر در همه پدیده‌های جهان جریان دارد و این تنها به طیف خاصی محدود نیست. تغییر پیش از پیدایش بشر وجود داشته و همیشه نیز وجود خواهد داشت. در غیر این صورت، در هر موقعیت و لحظه از زمان، انتقال به زمان و شرایط بعدی ممکن نخواهد بود. بشر همیشه درصدد ایجاد تغییرات مثبت، مهار تغییرات منفی و مبارزه با آثار آن بوده است و سعی نموده است که تغییرات را مدیریت نماید تا از آثار زیان بار آن در امان بماند. و یکی از آشکارترین این تلاش‌ها در شناخت فرهنگ شکل گرفته است، زیرا لازمه هرگونه برنامه اصلاح‌گرایانه و تحول‌آفرین برای رشد و ایجاد وضعیت مناسب‌تر برای بشر، اصلاح فرهنگ موجود (یا مهندسی فرهنگ) و تلاش برای تشکیل فرهنگ مطلوب است که این مقاله تأکید بر فرهنگ ایثار دارد.

هویت و حیات انسان به فرهنگ گره خورده است. انسان‌ها در فرهنگ زاده می‌شوند، زندگی می‌کنند و رشد می‌یابند و می‌میرند. همان‌طور که انسان‌ها برای تنفس سالم در زیست محیط فیزیکی، باید محیطشان را سالم و شاداب نگاه دارند، آن را پیوسته آفت‌زدایی کنند، از عناصر مزاحم بپالایند، برای تأمین و افزایش اکسیژن

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

مورد نیاز در آن، تلاش نمایند. به تناسب موضوع، برای سالم نگاه داشتن، پیراستن و پالودن فضای تنفس فرهنگی به مهندسی این فضا یا به عبارتی به مهندسی فرهنگی نیاز دارند؛ چون گفتیم: فرهنگ نیز، نوعی محیط زیست قلمداد می‌شود. همان‌طور که هر گونه کاستی و آلودگی و نقص در محیط زیست به مسموم شدن این فضا و در نتیجه به برهم خوردن توازن و تعادل زندگی طبیعی انسان‌ها و جانوران می‌انجامد و بنابراین تصفیه، پاک‌سازی، پیرایش و نشاط‌انگیز ساختن محیط زیست ضروری است، فرهنگ و محیط فرهنگی نیز در صورت خارج شدن از توازن طبیعی و آسیب دیدن سلامت و صفای آن، موجب پریشانی و برهم خوردن تعادل اجتماعی، روحی، اخلاقی و معنوی در زندگی انسان می‌گردد و لذا اگر آن را نپیراییم، نیاراییم و نشاط‌انگیز و دلپذیر نکنیم، از لحاظ فرهنگی پژمرده خواهیم شد و به افسردگی و احیانا مرگ فرهنگی دچار خواهیم گشت. ضرورت و اهمیت مهندسی فرهنگی یا به عبارتی اهمیت پیرایش و آرایش، ارتقاء و تکامل فرهنگی و فرهنگی‌سازی شئون مختلف جامعه، به اندازه‌ای است که باید آن را هم‌سنگ بلکه فراتر از مسأله مرگ و زندگی طبیعی برای انسان‌ها تلقی نمود. جامعه‌ای که به هر دلیل و چه بسا به خاطر هجوم فرهنگ بیگانه، فرهنگش آلوده، مسموم و منحط شده یا از هویت دینی، ملی و تاریخی‌اش فاصله گرفته باشد، درست همانند موجودی آبی است که در آب آلوده یا در مایع دیگری جز آب، شناور شده باشد و به‌طور طبیعی، دیر یا زود، مرگ آن فرا خواهد رسید! در قرآن مستقلاً واژه فرهنگ بکار نرفته است در قرآن واژه فرهنگ به عنوان زبان قوم به کار رفته است «و ما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه لیبین لهم»^۱ (ابراهیم ۴). در این زمینه بعثت پیامبران الهی و نزول کتاب‌های آسمانی، نقش بسیار مهم و سرنوشت‌سازی را در دستیابی انسان به این هدف ایفا کرده است. طبعاً از آنجا که هر فرهنگی دارای مؤلفه‌های متعددی همچون منابع، مبانی و مبادی

۱. مایمبران را نفرستادیم، مگر با زبان قوم خودشان سخن بگویند.

❖ و ویژگی‌های خاص خود است، لازمهٔ اصلاح فرهنگ و دستیابی به فرهنگ مطلوب، ایجاد تغییرات مناسب در منابع، مبانی، ویژگی‌های آن فرهنگ، همراه با بکارگیری روش‌های مناسب می‌باشد.

۲. پیشینه پژوهش

در طول سالیان گذشته و مخصوص از ابتدای انقلاب اسلامی تالیفاتی در خصوص فرهنگ و مسائل فرهنگی اسلامی ایرانی نگارش یافته است ولی بعد از تأکید مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۱ درخصوص تدوین نقشه مهندسی فرهنگی کشور به‌منظور مقابله با تهاجم گسترده فرهنگی دشمنان و تأکیده‌های فراوان در سال بعد، شورای عالی انقلاب فرهنگی به‌عنوان مسئول تدوین نقشه مهندسی کشور به‌طور رسمی از سال ۱۳۸۶ به تدوین نقشه مذکور می‌پردازد و همزمان محققان و پژوهشگران به‌دلیل نو بودن موضوع به این سمت گرایش پیدا نمودند و دست به قلم برده و مقاله‌ها و کتابهای متعددی را در این زمینه از منظر دیدگاه خود به رشته تحریر درآوردند که در ادامه همین مطلب برخی از این مقاله‌ها و کتابها برای نمونه ذکر می‌شود:

کتابها:

۱. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، نقشه مهندسی فرهنگی کشور، ۱۳۹۳؛
۲. علمداری، شهرام، جامعه آماده، تهران، انتشارات نو اندیشان آریا؛
۳. علمداری، شهرام، ناتوی فرهنگی، تهران، انتشارات رضویه؛
۴. پیروزمند، علیرضا؛ شیده صادقی، چیستی فرهنگ و چگونگی تغییرات آن (پیش نیاز مهندسی فرهنگی)، مجموعه مقالات اولین همایش ملی مهندسی فرهنگی و چندین کتاب دیگر.

مقاله‌ها:

بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن... ❖ ۱۴۳

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

۱. توسلی، غلامعباس، بحران مدیریت فرهنگی، ۱۳۸۱، فصلنامه بازتاب اندیشه شماره ۳۳؛
۲. نیک آفرین، مهدی؛ جان احمدی، فاطمه، پیامدها و نتایج مهندسی فرهنگی امام صادق^(ع)، بهار ۱۳۹۲، فصلنامه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۰؛
۳. پیروزمند، علیرضا؛ جمال مصطفی، الگوی طبقه‌بندی موضوعات در مهندسی فرهنگی کشور، آذر ۱۳۸۵؛
۴. ناظمی اردکانی، مهدی، مبانی مهندسی و مدیریت فرهنگی سازمانها، زمستان ۱۳۸۸، فصلنامه راهبرد توسعه و چندین مقاله دیگر.

۳. تعاریف و مفاهیم

۳-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی فرهنگ

واژه فرهنگ از دو جزء ترکیب شده است (فر) و (هنگ) «فر» به دو معنی است: اگر به عنوان یک واژه مستقل باشد به معنی نیروی معنوی، شکوه، عظمت، درخشندگی و جلال است ولی اگر به عنوان یک پسوند باشد، در این صورت به معنی جلو، بالا، و پیش و بیرون است.

«فر» در ترکیب کلمه فرهنگ، (هنگ) از ریشه اوستایی (تنگ thang) به معنای کشیدن و فرهیختن (ادب آموختن) می‌باشد. همچنین به معنی فرهنج است، که همان علم و دانش و ادب است (تبریزی ۱۳۶۲، ج ۳: ۱۴۱۸).

واژه فرهنگ علاوه بر علم و دانش، معرفت، ادب، تعلیم و تربیت، آثار علمی و ادبی یک قوم یا ملت است (عمید، ۱۳۶۵، ج ۳: ۱۸۳۷) فرهنگ در لغت به معنی تعلیم و تربیت است (عاملی، بی‌تا: ۶۵).

❖ فرهنگ خاص انسان است و این نکته که تنها انسان دارای فرهنگ است، مورد تأیید همگان است. با این نگاه «فرهنگ مجموع روشها، آداب و رسوم، ارزش‌های یک اجتماع معین که متضمن نظام اقتصادی اجتماعی، ساخت سیاسی، علم، دین، تربیت، هنر و سرگرمی هاست» (مشیری، ۱۳۶۹: ۷۶۶).

فرهنگ اساس و پایه اجتماع و سبب پیوند اعضای آن است، شخصیت جمعی و هویت اجتماعی هر جامعه‌ای به فرهنگ آن مستند است (مشیری، ۱۳۶۹: ۱۲۱).

مقام معظم رهبری در تعریف فرهنگ فرمودند:

فرهنگ یعنی خلیات و ذاتیات یک جامعه و بومی یک ملت تفکراتش ایمانش، آرمانش، اینها تشکیل دهنده میانی فرهنگ یک کشور است (بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگ، ۱۳۹۰/۳/۲۳).

بنابراین فرهنگ روح و جان ملت و کشور است. اگر فرهنگ کشور متعالی باشد آن کشور امید به پیشرفت دارد در غیر این صورت باید به اصطلاح فرهنگ خود پردازد.

۳-۲. ویژگی‌های فرهنگ

فرهنگ دارای ویژگی‌هایی است که می‌توان برخی از آن را در زیر اشاره کرد:

۱. انسانی بودن، فرهنگ حاصل توانایی خاص ذهنی و دستی بشر است؛
۲. اجتماع بودن، فرهنگ عصاره زندگانی اجتماعی است؛
۳. تأثیر و تأثر فرهنگ جامعه و افراد انسانی در یکدیگر تأثیر و تأثر متقابل دارند؛
۴. قابلیت انتقال به عنوان یک میراث فرهنگی یا اجتماعی از نسلی به نسل دیگر قابل انتقال است؛
۵. فرهنگ اکتسابی است؛
۶. دو بعدی فرهنگ یعنی هم جنبه مادی و هم جنبه معنوی متمایز دارد.

۳-۳. تعریف مهندسی

مهندس معرب همان اندازه در فارسی است و به معنای اندازه گیرنده، تقدیر کننده، محاسب، شماره دار و ... می‌باشد. این واژه درواقع از همان «هندسه» که معرب «اندازه» می‌باشد، گرفته شده است. هندسه را چنین تعریف کرده‌اند: معرب اندازه، القیاس، ... و فی‌الاصطلاح هو علم یبحث فیه عن احوال المقادیر من حیث التقدیر و صاحب هذا العلم یسمى مهندساً. «مهندس» واژه جدیدی نیست که متناسب با رشته‌های دانشگاهی وضع شده باشد، بلکه در ادبیات کهن پارسی بارها بکار رفته است (فخر زارع، ۱۳۹۳: ۵).

۳-۴. مفهوم‌شناسی مهندسی فرهنگی

تعریف مهندسی فرهنگی و شناسایی ویژگی‌های اساسی آن نیازمند مجال گسترده‌ای است. اما به اختصار می‌توان گفت: از آنجا که مهندسی فرهنگی یک واژه مرکب است، بنابراین مانند سایر واژه‌های ترکیبی باید ابتدا هر واژه جداگانه مورد شناسایی قرار گیرد تا از ترکیب دو واژه یک مفهوم روشن به دست آید (ابراهیمیان، ۱۳۹۲: ۱۵۰-۱۲۱). اساساً فرهنگ هر جامعه هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هر چند جامعه در دیگر ابعاد قدرتمند باشد، پوچ و میان تهی است.

۴-۵. مفهوم ایثار

واژه ایثار: از ریشه «اثر» و باب «افعال» است و به معنای بذل و گذشت کردن از حق خود برای دیگران، نفع دیگری یا دیگران را به خود ترجیح دادن است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۱: ۶۷۵). در ایثار، خیرخواهی نهفته است؛ به همین دلیل مقابل خودخواهی است. میل به فایده رسانی و خدمت به دیگران، جلوه‌ای از میل به حق است. رفتاری که از این محرک برمی‌خیزد، به قصد تقرب و در جهت کمک و خدمت به دیگران، همراه با از دست دادن نعمت، فرصت، عمر و امثال آن است. (فارسی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۱۷۸). همچنین ایثار، از خود گذشتگی و مقدم داشتن دیگران بر خود، از ارزش‌های متعالی

❖ اسلامی است (دهخدا، ۱۳۵۲، ج ۵: ۵۴۳). بنابراین، حقیقت ایثار یعنی برتری بخشیدن و مقدم داشتن آن چیزی که فضیلت دارد، است. (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۳۲).

ایثار و مشتقات آن، در قرآن در دو معنای متضاد بکار رفته است:

الف) مقدم داشتن مثبت که از بزرگ‌ترین ارزش‌های اخلاقی است؛ مانند این آیه شریفه: «و یؤثرون علی أنفسهم و لو کان بهم خصاصة؛ و [دیگران را] بر خویشان مقدم می‌دارند، هرچند خودشان نیازمند باشند» (حشر/۹). این کاربرد، همان معنای اصطلاحی ایثار است که عبارت است از: بخشش مال به کسی، با وجود احتیاج شخص بخشنده به آن (نراقی، بی تا: ۲: ۱۲۲). این معنا؛ بیشتر در مقدم داشتن دیگران در امور مالی یا مقدم داشتن خواسته دیگران صدق می‌کند؛ اما ایثار انواع دیگری نیز دارد که بیان خواهد شد. چنان‌که در مصباح الشریعه، ایثار مثبت چنین تعریف شده است: «أصل الإیثار تقدیم الشيء بحقه؛ ایثار؛ در اصل، مقدم داشتن چیزی است به جا» (جعفر بن محمد، ۱۴۰۰: ۱۶۴). نکته توجه اینکه؛ از نگاه اسلام، مطلق مقدم داشتن دیگران بر خود در تأمین نیازها و خواسته‌ها، ارزش تلقی نمی‌گردد؛ زیرا ترجیح بدون مرجح و تقدیم نا به جا - چنان‌که در آداب ایثار خواهد آمد - ارزش نیست.

ب) مقدم داشتن منفی؛ مانند: «بل تَوَثَّرُونَ الحیاءَ الدنیا و الآخرة خیر و أبقى^۱» (اعلی/ ۱۷ - ۱۶).

۴. مهندسی فرهنگ در جامعه

برای اینکه بتوانیم فرهنگ یک جامعه را مهندسی کنیم نیاز است که عوامل زیر به دقت مورد بررسی قرار داد.

۴-۱. منشاء یک ملت (جامعه)

در جوامع بشری اصل انسان است یا اجتماع و توضیح دهید براساس اصالة الاجتماع، فرهنگ منشا یک ملت است و براساس اصالة الانسان، فرهنگ منشأ انسانیت است. کاروان انسانیت

۱. بلکه زندگانی دنیا را ترجیح می‌دهید، در حالی که آخرت، بهتر و پایدارتر است.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

همواره از اجتماع عبور کرده، زندگی نوع انسان در آن سپری شده، است، نوعی رابطهٔ همزیستی، همهٔ مردم را به هم مربوط ساخته است. به تجربهٔ تاریخ هیچ ملت، گروه یا فرهنگی نمی‌تواند جدا یا مستقل باقی بماند، چراکه تماس با بخشی از جامعه و دنیا، مستلزم تمام قسمت‌های دیگر است (پورتر، ریچاردو دیگران، ۱۳۷۹: ۲۷).

قرآن مهمترین عامل پیدایش و تداوم اجتماع بشری را در وحدت فرامادی دانسته که مرزهای جغرافیایی، زمانی، خویشاوندی، نژادی و ... را درمی‌نوردد، همه را نیز تحت‌الشعاع خویش قرار می‌دهد (بزرگر کلمیسی، ۱۳۷۲: ۱۹۶) و باعث الفت بین اعضا می‌گردد؛ ... فألف بین قلوبکم فأصبحتم بنعمته إخوانا^۱... (آل عمران / ۱۰۳). در نگاه قرآن، ایمان و عقیده مهم‌ترین معیار اتحاد و همبستگی جوامع انسانی است که دیگر عوامل را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. هرچه روح توحیدی در انسان قوی‌تر باشد، انسجام اجتماعی بیشتر خواهد بود، نادیده گرفتن بعد معنوی انسان به معنی نفی حقیقت وجود انسان و جامعهٔ انسانی است. گذشته از بعد معنوی، گرایش‌های مختلفی را می‌توان بر منشاء جامعه و زندگی اجتماعی تصور کرد. عده‌ای طرفدار منشاء درونی و طبیعی‌اند و معتقدند که زندگی اجتماعی، ریشه در درون و سرشت افراد بشر دارد؛ مثلاً ارسطو انسان را به حکم طبیعت خود، حیوانی اجتماعی می‌داند که طبیعت او، تمایل به زندگی را در او ایجاد می‌کند (ارسطو، ۱۳۷۱: ۵). فارابی و خواجه نصیر نیز انسان را موجود «مدنی‌الطبع» می‌دانند و سرشت آدمی را سرشتی اجتماعی قلمداد می‌کنند (فارابی، ۱۹۹۶م: ۱۱۴ و طوسی، ۱۳۶۰: ۲۵۰-۲۴۹) که بالطبع محتاج اجتماع است. شهید مطهری نیز معتقد است از برخی آیات چنین استنباط می‌شود که اجتماعی بودن انسان، در متن آفرینش او پی‌ریزی شده است. اختلاف و وجه افتراق انسان‌ها برای نیازمندی آنان به یکدیگر قرار داده تا زمینهٔ زندگی به هم پیوستهٔ اجتماعی که امری طبیعی است، فراهم آید (مطهری، ۱۳۸۴: ۲۴-۲۱). این آیات عبارتند از: «یا ایها

❖ الناس إنا خلقناكم من ذكر وأُنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا...^۱» (حجرات ۱۳)، «وهو الذي خلق من الماء بشرا فجعله نسبا وصهرا...^۲» (فرقان/۵۴). در نتیجه، در ساحت مادی، نخستین عامل پیدایش و استقرار زندگی اجتماعی از منظر قرآن را می‌توان در یک جنس بودن دو انسان اولیه و احساس نیاز مشترک آنها به هم باز یافت که به عنوان یک غریزه حیوانی و در کنار آن، عواطف خانوادگی و اجتماعی، با تولد فرزندان و ایجاد ارتباط‌های سببی و نسبی به یکدیگر، عوامل طبیعی جامعه انسانی تلقی می‌شوند (مطهری، ۱۳۸۴: ۲۴-۲۱).

بنابراین، نخستین حلقه‌های ارتباط انسان‌ها و تشکیل جامعه انسانی در خانواده شکل می‌گیرد: «ومن آیاته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجا لتسكنوا إليها وجعل بینكم مودة ورحمة...^۳» (الروم / ۲۱). در عین حال، این روابط موجب نوعی پیوستگی، پیدایش قبایل مختلف و شعوب گوناگون است و پس از آن، زندگی اجتماعی از حد قبایل فراتر رفته، به مرحله ملیت‌ها، رنگ‌ها و اختلاف در آنها منجر می‌شود. این دو عنصر باعث نوعی وحدت میان اعضاء هر یک از گروه‌ها می‌شود: «واختلاف ألسنتكم وألوانکم» (الروم / ۲۲). از نظر لغوی، واژه «جامعه» اسم فاعل مؤنث از مصدر «جمع» به معنای گردآورنده، فراهم‌کننده و جمع‌کننده می‌باشد (ابن منظور، ۱۴۰۸ق: ۱۴۲).

۴-۲. ارتباط جامعه با فرهنگ

داشتن فرهنگ باعث تفاوت انسان با سایر موجودات شده است. فرهنگ باورها و اندیشه‌ها هنجارهای یک جامعه است، فرهنگ چکیده عصاره زندگی انسان است.

۱. ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید...

۲. او کسی است که از آب، انسانی را آفرید؛ سپس او را نسب و سبب قرار داد...

۳. و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد...

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

فرهنگ شیوه یک زندگی است، فرهنگ سازنده رسوم‌ها و آیین‌ها و هنجارهای یک جامعه است (گیدنز، ۱۳۸۶: ۳۴).
فرهنگ، الگوهای معنی‌دار و فهم مشترک انسان‌ها برای عمل است. کلیفورد گیرتز^۱ (۲۰۰۶-۱۹۰۶) که بخش مهمی از افکارش در باب فرهنگ، تحت تأثیر ماکس وبر^۲ (۱۹۲۰-۱۸۶۴) بوده است، فرهنگ را مجموعه‌ای از معانی می‌داند که اعضاء یا گروه در تعامل با یکدیگر آن را پذیرفته‌اند و بکار می‌برند (نژادسلیم، ۱۳۸۹: ۵۰). برخلاف تعریف نخست، فرهنگ فاقد معنای ارزشی و برخاسته از روابط متقابل عاملان اجتماعی است. فرهنگ ابزاری است که رفتار را معنا می‌بخشد.
درواقع، فرهنگ جامعه که سازنده تاریخ آن است، می‌تواند باعث بقاء یا سقوط آن جامعه شود. قرآن نیز در آیات بسیاری فرجام نیک و بد جوامع پیشین را در نوع فرهنگ حاکم بر آنها که برگرفته شده از حسن یا سوء اختیار آنهاست و به واسطه آنچه که انسان به دست خود می‌سازد، دانسته است: «ظهر الفساد فی البر والبحر بما کسبت أیدی الناس...» (الروم / ۴۱).

۵. مهندسی فرهنگ در حکومت

۵-۱. جایگاه حکومت در مهندسی فرهنگ

از دیدگاه امام علی^(ع) حاکمیت و نظم سیاسی نه تنها لازم که امری ضروری است. وی در باب ضرورت حکومت می‌فرماید: هر ملتی باید زمامدار داشته باشد، خواه خوب باشد یا بد (خطبه ۴۰: ۹۵) حکومت بد تنها از باب ضرورت پذیرفته می‌شود. به عبارتی درمقایسه با ناامنی، هرج و مرج، قتل و غارت که به واسطه عدم وجود نظم سیاسی پدیدار می‌شوند؛ نظم سیاسی بد، قابل توجیه خواهد بود. امام علی^(ع) در این خصوص

1. Clifford Geertz

2. Max Weber

۳. فساد در خشکی و دریا به دلیل کارهایی که مردم انجام داده‌اند، آشکار شده است...

❖ می‌گوید: در زمامداری ناپاکان مؤمن کار خود را انجام می‌دهد و کافر بهره خود می‌برد و مرگ هرکس می‌رسد. به وسیله چنین حکومت‌هایی مالیات جمع می‌شود، با دشمن مبارزه می‌گردد، راه‌ها امن و حق ضعیف از نیرومند گرفته می‌شود و سرانجام، نیکوکار در رفاه است و ستمگر هم ظلم نمی‌کند (خطبه ۴۰: ۹۵)؛ اما به‌طور طبیعی چنین نظامی فاصله‌بندی را با نظم سیاسی اسلام به نمایش می‌گذارد و به معنای سکوت، عدم مخالفت یا اطاعت مطلق از هر نظام سیاسی نیست.

هدف اصلی از حکومت در نظام سیاسی اسلام، اجرای قوانین و حدود الهی، اقامه قسط و عدل، اصلاح امور مردم و به‌طور کلی تأمین و تضمین سعادت دنیوی و اخروی انسان است. امام علی^(ع) در مورد ریاست و مسئولیت جامعه اسلامی می‌فرماید: بار خدایا تو می‌دانی که مبارزه من بر سر بدست آوردن ریاست یا به چنگ آوردن مختصری مال بی‌ارزش دنیا نبوده است؛ بلکه هدف من این بوده که مقررات دینت را توسعه دهم، جامعه را اصلاح کنم تا مظلومان به آسایش برسند و قوانینی که بدون اجرا مانده است، به جریان بیفتد (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۰: ۳۰۴).

۵-۲. خصوصیات حاکم اسلامی

تکبر، خویشتن‌بینی، زورمرداری و جورپیشگی از بیماری‌های مهلک جوامع انسانی است. اکثر انسان‌ها به لحاظ روان‌شناختی به‌صورت نهفته این بیماری را با خود دارند و زمانی که قدرتی بدست آورند، این ژن نهفته فعال شده و چنان‌چه با سازو کارهایی مهار نشود، خسارت‌های جبران‌ناپذیری به بار می‌آورند و جامعه را به ورطه هولناکی هدایت می‌کنند. نخستین آفریده‌ای که به بیماری انانیت دچار شد، ابلیس بود. کبر و غرور او باعث گردید از فرمان الهی سر باز زند و از سجده بر آدم استنکاف ورزد. «چون فرشتگان را فرمودیم بر آدم سجده و خضوع کنید، همه به سجده افتادند، به جز ابلیس که سرباز زد و تکبر ورزید و از کافران شد» (سوره بقره / ۳۴). امام علی^(ع) با شناخت عمیقی که از ماهیت وجودی انسان داشت، این بیماری مهلک را به خوبی شناخته

بود و در موارد متعددی بر نفی و طرد استبداد و خودکامگی در عرصه‌های فردی و به‌ویژه اجتماعی تأکید می‌ورزید. (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۶: ۶۱۰).
امام علی^(ع) برای نجات انسان از این دام شیطانی می‌فرماید: تاج تواضع را بر سر نهید، غرور را زیر پا بگذارید، لباس خودخواهی را از گردن بیرون آورید. تواضع را اسلحه برنده میان خود و دشمن خویش، ابلیس و لشکریانش قرار دهید (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۶: ۶۰۰) و عبرت گیرید از آنچه بر مردمان گردنکش پیش از شما رسید (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۶: ۶۰۰) اگر قرار بود، خداوند منان اجازه خودخواهی به کسی دهد، این رخصت را به پیامبران مخصوص خویش می‌داد؛ اما خودرأیی و استکبار برای پیامبران ممنوع و فروتنی و تواضع را برای آنان انتخاب نمود (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۶: ۶۰۴).

تواضع و فروتنی و دوری از تملک مداری و سلطه‌گری اگرچه برای هرانسانی لازم است؛ اما برای صاحبان قدرت به طریق اولی ضروری‌تر و واجب‌تر می‌باشد. امام علی^(ع) در موارد متعددی والیان و مسئولان حکومتی را از بیماری مهلک خود رأیی، تمامیت خواهی و استکبارورزی بر حذر می‌داشت. حضرت علی^(ع) به مالک می‌فرماید: ای مالک بداخلاقی، درشت‌گویی و بدزبانی مردم را به جان خریدار باش و در حق آنان سخت‌گیری و قلدری روا مدار تا خدا به پاداش این کار ساحل‌های رحمت خود را بر تو بگشاید و ثواب فرمانبرداری از وی را به تو عنایت کند (نهج البلاغه، نامه شماره ۵۳: ۳۵۲).

امام علی^(ع) نفی استبداد و خودکامگی را تنها متوجه متولیان امور نمی‌کرد، بلکه خود نیز مورد توجه قرار می‌داد و خطاب به مردم می‌گفت: بدترین حالت‌های زمامداران آن است که فکر خودخواهی به مغز آنان راه یابد و اساس کارشان را بر خودپرستی و غرور بگذارند، من دوست ندارم که شما درباره من فکر کنید علاقه به ستایش خود و شنیدن تعریف شما را دارم. سپاس خدای را که من چنین نیستم و اگر دوست می‌داشتم از من ستایش شود به دلیل تواضع نسبت به خدای عزیز که برای تعریف

❖ شایسته‌تر است، آن را کنار می‌گذاشتم. ... شما از من خوب تعریف نکنید، زیرا من خود را در اختیار خداوند شما گذاشته‌ام که بتوانم حقوقی که باید ادا کنم و واجباتی که باید انجام دهم به نتیجه برسانم از گفتن حق و مشورت عادلانه چشم‌پوشی نکنید. من فکرمی‌کنم در حدی نیستم که اشتباه نکنم و به کار خود اطمینان ندارم، مگر آنکه خداوند مرا در کار نفس کفایت کند که از من بر آن توانا تراست (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۸: ۵۲۳). بنابراین، از جمله حقوق من بر شما این است که هر کجا اشتباه کردم آشکارا و مخفی پند و اندرزم بدهید (نهج البلاغه، خطبه ۳۴: ۸۸).

۳-۵. رفتار حاکم با مردم و گروه‌های مختلف اجتماعی

گفتار و کردار آن حضرت در مورد توده‌های مردم، الگویی است که همه نظام‌های سیاسی می‌توانند با تاسی به آن، آن را سرمشق خود قرار دهند.

امام علی^(ع) درسفارش نامه خویش به محمد بن ابی بکر استاندار مصر می‌نویسد: نسبت به مردم متواضع باش، به آنها احترام کن، با روی خوش با آنان برخورد نما. درنگاه کردن چه کم و چه با دقت میان آنان فرق مگذار تا نیرومندان توقع اضافی پیدا نکنند و نیازمندان نسبت به عدالتی که اجرا میکنی مأیوس نگردند (نهج البلاغه، نامه شماره ۲۷: ۶۷۶).

امام علی^(ع) به مالک اشتر نیز اندرز داده و می‌نویسد:

«ای مالک بهترین کارها در نظرت باید عملی باشد که به حق نزدیکتر و برای گسترش عدل مفیدتر و برای جلب خشنودی مردم جامع‌تر باشد. ... تنها مردم‌اند که ستون دین، مجتمع فشرده مسلمین و نیروی آماده در برابر دشمن هستند. بنابراین، باید هوای آنان را داشته باشی و گرایش تو به مردم باشد» (نهج البلاغه، نامه شماره ۲۷: ۶۷۶). «زیردستانی که بیش از دیگران دنبال کشف عیوب مردم هستند، باید نسبت به تو از همه عقب‌تر باشند و بیش از دیگران منفور، زیرا در بین مردم عیب‌هایی موجود است که استاندار برای پوشاندن آن سزاوارتر است. بنابراین، به فکر کشف عیوبی که از تو پنهان بوده است، نباش. تو وظیفه داری عیب‌هایی که مشاهده می‌کنی تطهیر کنی و

آنچه از تو مخفی مانده، خدا درباره آن قضاوت خواهد کرد. وظیفه تو این است که تا آنجا که می‌توانی عیب‌های مردم را بیوشانی تا خدا عیب‌هایی را که داری و دوست می‌داری خدا آنان را مستور دارد، بیوشاند. عقده تمام کینه‌های مردم را بگشا، ریشه تمام دشمنی‌ها را از خود دور کن، آنچه را که برای تو روشن نیست نادیده بگیر. در قبول کردن حرف بدگو عجله نکن، زیرا سخن‌چین حيله‌گر است، هرچند در قیافه اندرز گوین درآید» (نهج‌البلاغه، نامه شماره ۲۷: ۶۷۶).

نکته مهم دیگر در چگونگی رابطه زمامدار با مردم، شفافیت، عدم پنهان کاری و دوری مسئولان از مواضع تهمت است. در این باره پیامبر اکرم^(ص) توصیه به دوری و پرهیز از مواضع تهمت می‌کند. امام علی^(ع) در نامه معروف خود به مالک اشتر می‌نویسد: «اگر مردم به تو بدگمان شدند و تو را در موضوعاتی متهم کردند با بیان روشن دلیل خود را بیان کن و سوءظن آنها را با بیان دقیق برطرف گردان، زیرا تو با این کار برای خودت پاداش در نظر گرفته‌ای و نسبت به مردم خود هم لطف کرده‌ای و با این عذرخواهی به هدف خویش که راه یافتن آنان به حق است دست یافته‌ای» (نهج‌البلاغه، نامه شماره ۲۷: ۶۷۶) آگاه باشید که حق شما این است که من همه اطلاعات را غیر از اسرار جنگی از شما پنهان ندارم و هیچ مطلبی را از شما مخفی نکنم (نهج‌البلاغه، نامه شماره ۵۰: ۷۵۶) و مهمتر از اینها بی‌پروایی در ریختن خون مردم است. امام علی^(ع) در این خصوص نیز مالک اشتر نخعی را انذار داده و می‌فرماید: «ای مالک در ریختن خون مردم بی‌پروا مباش و آن را به ناحق مریز، زیرا بدون تردید گناهی به انتقام نزدیکتر، به کیفر و عکس‌العمل سهمگین‌تر، به نابود ساختن نعمت و به سر رسانیدن قدرت، از خون به ناحق ریختن نیست. روز قیامت خدا دادرسی خود را با قضاوت در میان بندگانی که با خونریزی ارتباط داشته‌اند آغاز می‌کند. بنابراین، مواظب باش قدرت خود را با ریختن خون مردم تقویت نکنی که این کار به تزلزل حکومت و تضعیف آن کمک می‌کند، بلکه قدرت را ریشه کن می‌سازد و آن را به سقوط می‌کشاند. در پیشگاه خدا و من در قتل عمد عذری نداری، زیرا در قتل عمد

❖ قصاص موجود است. اگر در مجازات به خطا افتادی و تازیانه یا شمشیر یا دست در کيفر دادن به خطا رفت، مواظب باش که غرور ریاست تو را نگیرد و از پرداخت دیه به بازماندگان مقتول سرپیچی نکنی (نهج البلاغه، نامه شماره ۵۰: ۷۹۶).

۵-۴. برخورد حاکم با منتقدان، مخالفان و معاندان

چگونگی مواجهه حضرت علی^(ع) با منتقدان، مخالفان و معاندان بسی درس آموز است. وی نه تنها بر منتقدان خرده نمی‌گرفت، بلکه عمل انتقادی را دارای ارزش می‌دانست. امام در عهدنامه مالک اشتر یادآوری می‌کند که ای مالک از میان آنان [مردم] کسی را به خودت نزدیک کن که حرف حقی را که تلخ است به تو بهتر و بیشتر بزند. در گفتار و کردار تو که خدا برای دوستانش نمی‌پسندد کمتر تو را ستایش کند هر چند این کار تو را ناراحت نماید و دل‌تنگ شوی (نهج البلاغه، نامه شماره ۵۳: ۷۶۸).

گفتار و کردار امام علی^(ع) با مخالفان و معاندان نیز دارای آموزه‌هایی شگفت است. علی^(ع) در مقابل تندروی‌ها و مخالفت‌های خوار از جاده انصاف، عدالت و آزادی خارج نشد و بر آزادی‌ها و حقوق این گروه که از مخالفان و دشمنان سرسخت بودند، پای فشرد و به آنان گفت: بدانید که شما نزد ما سه حق دارید و تا هنگامی که همراه ما هستید آنها را از شما باز نمی‌گیریم؛ شما را از مساجد خدا که نام او را در آنها بر زبان می‌آورید منع نمی‌کنیم، شما را از درآمد عمومی و غنائم تا زمانی که دستتان در جنگ همراه ماست محروم نمی‌سازیم و تا جنگ با ما آغاز نکرده‌اید با شما نمی‌جنگیم (تهرانی، ۱۳۸۵: ۱۰۴).

امام علی^(ع) بارها و بارها به وفای به عهد تأکید می‌نمودند. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید به پیمان‌ها و قراردادهای خود وفا کنید (سوره مائده ۱/). به پیمان‌های الهی، آن گاه که پیمان بستید وفا کنید و سوگندها را پس از استوار کردن مشکند درحالی که خدا را کفیل و ضامن برسوگند خود قرارداده‌اید. یقیناً خدا از آنچه انجام می‌دهید آگاه است (سوره نحل ۹۱/) واجب شمرد و از پیمان شکنی که خواسته خوارج بود، سرباز زد.

۵-۵. عدالت اجتماعی

اجرای عدالت و قراردادن هر چیز در جایگاه خویش در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی از نکات کانونی و محوری اندیشه و عمل سیاسی در دوره زمامداری امام علی^(ع) است. عدل میزان و معیاری برای اسلام، ملاک سیاست و هدف اصلی و غایی حکومت اجراء و گسترش عدالت است. زمانی نشانه‌ها و علائم عدالت بدون هیچ‌گونه اغراق ظاهر می‌شود که حق در جامعه محترم و حاکم گردد (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۰۷: ۲۵۶) و عدالت زمانی فراگیرتر می‌شود که امور فراتر و فروتر از حق نباشد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳: ۷۶۵). چرا که در اجرای عدالت آسایش است و کسی که طاقت عدل را نداشته باشد، به طریق اولی طاقت ظلم را هم نخواهد داشت (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵: ۴۹). زیبایی سیاست، عدالت در حکومت است و برترین موضوعی که موجب روشنایی چشم زمامداران می‌شود، برقراری عدالت در همه سرزمین‌هاست.

۶. مهندسی فرهنگ در خانواده

۶-۱. ازدواج در اسلام

در دین اسلام برخی موضوعات با وجود اینکه واجب شمرده نشده‌اند، ولی آن قدر تأکید به آنها شده است که انجام ندادن آنها کمتر از سرپیچی از فعل واجب نیست. یکی از مواردی که به شدت در اسلام مورد تأکید قرار گرفته است موضوع ازدواج است که آیات فراوانی در باب آن نازل شده است. ازدواج علاوه بر آرامشی که برای طرفین ایجاد می‌کند، پایه و بنیان جامعه را محکم‌تر می‌کند. در قرآن کریم، در آیات بسیاری به ازدواج اشاره شده است. برخی از آیاتی که می‌توان به اشاره عباراتند از: روم / ۲۱، فرقان / ۵۴ و ...

۶-۲. فرزند پروری اسلامی

در آیات قرآن کریم، باروری هدیه‌ای از سوی خدا به بندگان و پیروان شایسته معرفی شده است. قرآن کریم در مورد حضرت زکریا در آیه ۸۹ سوره انبیاء فرموده است: «و

❖ زکریا إذ نادى ربه رب لا تذرنى فردا و أنت خير الوارثين^۱؛ و در آیه ۳۸ آل عمران می‌فرماید «هنالك دعا زكريا ربه قال رب هب لى من لدنك ذرية طيبة إنك سميع الدعاء^۲؛ قرآن کریم از استجابت دعای حضرت زکریا برای طلب فرزند در آیه ۹۰ انبیاء این‌گونه یاد می‌کند «فاستجبنا له و وهبنا له یحیی» از این آیات فوق می‌توان برداشت کرد که اولاً فرزند معین پدر در امر دین و دنیا است و همچنین درخواست فرزند و نسل پاک، سنت و روش انبیاست و ارزش ذریه و فرزندان، به پاکی آن‌هاست.

۶-۳. آموزش و پرورش اسلامی

خدای تبارک و تعالی در یک سطر آموزش و پرورش را ذکر می‌فرماید. و در هیچ چیز از امور دنیایی خدا نفرموده است که من منت بر مردم گذاشتم، لکن در قضیه آموزش و پرورش می‌فرماید که «لقد من الله على المؤمنين اذ بعث فيهم رسولا من انفسهم يتلوا عليهم آياته و يزيههم و يعلمهم الكتاب و الحکمة^۳» (آل عمران/۱۶۴).

خدای تبارک و تعالی در مورد تزکیه، در مورد تعلیم، تربیت، آموزش و پرورش با تعبیر منت گذاشتن بر مردم می‌فرماید. منت گذاشته و پیغمبر را برای آموزش و پرورش فرستاده، و پرورش را قبل از آموزش ذکر می‌فرماید: «هو الذى بعث فى الاميين رسولا منهم يتلوا عليهم آياته و يزيههم و يعلمهم الكتاب و الحکمة و ان كانوا من قبل لفى ضلال مبين^۴» (جمعه/۲) اول تزکیه است. البته آیه شریفه آیه‌ای است که اگر بخواهد

۱. و زکریا را یاد کن آن هنگام که پروردگار خویش را ندا داد، پروردگارا! مرا تنها مگذار که تو از همه بازماندگان بهتری.

۲. در آنجا بود که زکریا، (با مشاهده آن همه شایستگی در مریم)، پروردگار خویش را خواند و عرض کرد «خداوند! از طرف خود، فرزند پاکیزه‌ای (نیز) به من عطا فرما، که تو دعا را می‌شنوی!

۳. به یقین خدا بر مؤمنان منت نهاد [که] پیامبری از خودشان در میان آنان برانگیخت تا آیات خود را بر ایشان بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت به آنان بیاموزد قطعا پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند

۴. اوست که در میان مردم عرب که خواندن و نوشتن نمی‌دانستند، پیامبری از خودشان برانگیخت؛ پیامبری که آیات خدا را بر آنان تلاوت می‌کند و آنان را به وسیله کارهای شایسته و اخلاق نیکو

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

در اطرافش بحث بشود، طولانی باید باشد. لکن من یک کلمه را عرض می‌کنم که وضع آموزش و پرورش را این آیه شریفه به ما می‌فرماید و محتاج به شرح و تفصیل است. با آن تعبیر من الله علی المؤمنین^۱ فرستادن پیغمبر، از این آیه شریفه استفاده می‌شود که اصل آمدن پیغمبر برای آموزش و پرورش بوده است. آیات را تلاوت کند، آیات را، علوم که از آن علوم به همه (چیز) به طور آیه نظر بشود. آیات را تلاوت کند بر ایشان و تزکیه کند آنها را. آنها را تطهیر کند. نفوس را تطهیر کند، بعد از اینکه تطهیر کرد «هو الذی بعث فی الأمیین رسولا منهم یتلو علیهم آیاته ویزکیهم وعلّمهم الکتاب والحکمۀ وإن کانوا من قبل لفی ضلال مبین»^۲ (بقره/ ۲۶۹) پرورش قبل از آموزش است. اگر هم قبل نباشد، همراه باید باشند و رتبه او مقدم است.

۷. راهبرد و ویژگی‌های مهندسی فرهنگی

۷-۱. راهبردهای مهندسی فرهنگی از نگاه قرآن

بی‌گمان، ایمان و خداباوری هنگامی ارزش واقعی خواهد داشت که همه شرایط آن رعایت شود. براساس ادله عقلی و نقلی، پذیرش امامت و ولایت امامان معصوم^(ع) که مدافعان راستین خداباوری هستند، مهمترین شرط خداباوری است. از آیات قرآن کریم درمی‌یابیم که اصل وجود آفریدگار برای این جهان از امور آشکاری است که به دلیل و اثبات نیاز ندارد. از این رو، بیشتر آیه‌های قرآن در زمینه خداشناسی، مربوط به صفات‌های پروردگار و شرک‌زدایی است. در این زمینه، به برخی آیه‌ها اشاره می‌کنیم:

رشد می‌دهد و قرآن و معارف آن را به ایشان می‌آموزد و آنان قطعاً پیش از این در گمراهی آشکاری فرو رفته بودند.

۱. خداوند بر مؤمنان منت نهاد [= نعمت بزرگی بخشید]

۲. و کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آنها می‌خواند و آنها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب (قرآن) و حکمت می‌آموزد هر چند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند!

❖ «و لئن سألتهم من خلق السماوات و الأرض و سخر الشمس و القمر ليقولن الله فأنى يؤفكون»^۱ (عنکبوت / ۶۱).

«و لئن سألتهم من نزل من السماء ماء فأحيا به الأرض من بعد موتها ليقولن الله قل الحمد لله بل أكثرهم لا يعقلون»^۲ (عنکبوت / ۶۳).

هر فردی با تماشای جهان هستی در می‌یابد که در هر گوشه و کناری از این جهان پهناور، نظم دقیقی بکار رفته است. با دیدن هر یک از موجودهای گوناگون، به سازمان منظمی پی می‌بریم که برنامه و حساب و قانونی دارد. اگر انسان در فساد فرو نرود و شیطان در قلبش نفوذ نکند و سنگ‌دل نباشد، کافی است چشم بصیرت خویش را بگشاید تا حقایقی را که نشانه‌های خداوند بزرگ است، در پیرامون خود به خوبی ببیند و از آن دریچه، مدام با خداوند در ارتباط باشد.

فلینظر الإنسان مم خلق^۳؛ (طارق / ۵)

لقد خلقنا الإنسان فی أحسن تقویم^۴؛ (تین / ۴).

ایمان به انبیاء و رسالت آنان، به عنوان واسطه میان خلق و خدا، از اصول ایمان به خدا محسوب می‌شود.

«آمن الرسول بما أنزل إلیه من ربه و المؤمنون کل آمن بالله و ملائکته و کتبه و رسله لا نفرق بین أحد من رسله»^۱ (بقره / ۲۸۵).

۱. و اگر از ایشان بپرسی: چه کسانی آسمان‌ها و زمین را آفریده و خورشید و ماه را [چنین] رام کرده است؟ خواهند گفت: «الله» پس چگونه [از حق] بازگردانیده می‌شوند؟

۲. و اگر از آنان بپرسی: «چه کسی از آسمان آبی فرستاد و بوسیله آن زمین را پس از مردنش زنده کرد؟ می‌گویند: «الله»! بگو: «حمد و ستایش مخصوص خداست»! اما بیشتر آنها نمی‌دانند».

۳. پس انسان باید بنگرد که از چه آفریده شده است.

۴. به راستی انسان را در نیکوترین اعتدال آفریدیم.

«إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا لِتَجْزِيَ كُلَ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى^۲» (طه/۱۵)

«وَنُضِعَ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ^۳» (انبیاء/۴۷)

فلسفه تدرج آموزه‌های قرآن کریم در دو مورد، سیاست تدریج و گام به گام را در پیش گرفته است، یک در ابلاغ و بیان، چرا که می‌توانست یک باره نازل شود، اما مرحله به مرحله و تکه تکه نازل گردیده است؛

«وَقَرَأْنَا فَرَقَانَهُ لِنَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مَكْثٍ وَنُنْزِلُنَاهُ تَنْزِيلًا^۴» (اسراء/۱۰۶)

و دیگر در اجرا و تطبیق نسبت به عادت‌ها و سنت‌هایی که با کشش‌های نفسانی انسان گره خورده است (مشروبات تخدیرکننده، انواع قمار).

تجددگرایی، هر نوع تغییر یا جایگزینی در سطوح هنجاری و سنت‌های اجتماعی باید نسبت به واقعیت‌های آینده و پدیده‌های پیش‌رو گشوده و باز باشد. اراده و اصرار بر ایجاد هنجارها و سنت‌های ثابت و تغییرناپذیر، فرایند اصلاح فرهنگ را با چالش مواجه می‌سازد (فضل‌الله، ۱۳۷۴: ۶۸۸).

ریشه‌گرایی، «اسلام در درمان سنت‌های غلط جاهلی از اصلاح خود سنت‌ها آغاز نکرد، زیرا آنها بر مبانی و ریشه‌های فاسد عقیدتی استوار بودند و تلاش برای درمان آنها از

۱. پیامبر [خدا] بدانچه از جانب پروردگارش بر او نازل شده ایمان آورده است و مؤمنان همگی به خدا و فرشتگان و کتاب‌ها و فرستادگانش ایمان آورده‌اند [و گفتند]: «میان هیچ یک از فرستادگانش فرق نمی‌گذاریم.

۲. لحظه قیامت حتماً فرا می‌رسد، زمان آن را پنهان داشته‌ام! قیامت برای آن است که هرکس پاداش تلاش‌های خود را دریافت کند.

۳. روز قیامت ترازوهای عدل را برقرار می‌سازیم، به هیچ کس کمترین ستم نخواهد شد، اگر عملی به کوچکی و کم‌وزنی خردلی باشد، آن را خواهیم آورد و از نظر دور نخواهیم داشت و البته با حسابگری و حسابرسی، خلایق باقی نمی‌ماند و چیزی فروگذار نمی‌شود.

۴. و قرآنی [با عظمت را] بخش بخش [بر تو] نازل کردیم تا آن را به آرامی بر مردم بخوانی، و آن را به تدریج نازل کردیم

❖ بالا قبل از درمان ریشه‌های عمیق آنها تلاش بیهوده بود و از روش الهی به دور است که چنین کار عبثی انجام دهد. اسلام از گره نفس بشر، یعنی گره عقیده شروع کرد و با کندن ریشه بینش و باور جاهلی، بینش صحیح اسلامی را جایگزین ساخت. کاری از ژرفا، ... گره فطرت بشر گره عقیده و باور است و تا زمانی که این گره گشوده نشود، هیچ خلق نیک و تهذیب نفس و اصلاح اجتماعی رخ نخواهد داد ... کلید فطرت بشر اینجاست.» (زحیلی، ۱۴۱۸ ق: ۱۸).

سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

۷-۲. ویژگی‌های کار فرهنگی

کار فرهنگی باید با نام و به یاد خدا باشد «اقرأ باسم ربك الذی خلق» (علق/۱) می‌فهمیم: کار فرهنگی باید با نام خدا و برای خدا باشد.

در کار فرهنگی باید زمان و مکان را در نظر گرفت، مباحث فرهنگی باید زمان و مکان را در نظر گرفت خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «قال موعدکم يوم الزينة و أن يحشر الناس ضحی»^۲ (طه/ ۵۹).

بعد از این که فرعون معجزات حضرت موسی^(ع) را دید در او تأثیری نگذاشت، تصمیم گرفت با کمک ساحران به مبارزه با فرعون برود به او گفت روزی را برای این مبارزه تعیین کن به دلیل اینکه در آن روز مردم تعطیل باشند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که کار فرهنگی نیاز به زمان و مکان خاصی دارد.

سطح مخاطب را باید در نظر بگیرد «یا ایها الذین آمنوا لا تسئلوا عن أشياء إن تبد لكم تسؤکم و إن تسئلوا عنها حين ينزل القرآن تبد لكم عفا الله عنها و الله غفور حلیم» (معهده/ ۱۰۱). ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از چیزهایی که اگر برای شما آشکار گردد ناراحت و غمگینتان می‌کند (از پیامبر) مپرسید (مانند مدت عمر، مرگ دوستان، زوال ملک و آنچه طبق حکمت و نظام اتم عالم تکوین پنهان است) و اگر

۱. ای رسول گرامی برخیز و قرآن را به نام پروردگارت که خدای آفریننده عالم است (بر خلق) قرائت کن.
۲. موسی گفت: موعد شما روز عید، روز جشن و آیین باشد، با این شرط که مردم - آن گاه که آفتاب گسترش می‌یابد - آنان را روانه وعده گاه گردانند.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

هنگامی که قرآن نازل می‌گردد (و فرشته وحی حاضر است) از آنها بپرسید بر شما آشکار می‌گردد. خداوند از آنها (از پرسش‌های ناروای گذشته) درگذشت و خداوند بسیار آمرزنده و بردبار است کار فرهنگی را باید اول از دوستان و نزدیکان شروع کرد «یا ایها الذین آمنوا قوا أنفسکم وأهلیکم نارا وقودها الناس والحجارة علیها ملائکة غلاظ شداد لا یعصون الله ما أمرهم ویفعلون ما یأمرون» (تحریم ۶).

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود را با خانواده خویش از آتش دوزخ نگاه دارید چنان آتشی که مردم (دل‌سخت کافر) و سنگ (خارا) آتش‌افروز اوست و بر آن دوزخ فرشتگانی بسیار درشت‌خو و دل‌سخت مأمورند که هرگز نافرمانی خدا را (در اجرای قهر و غضب حق) نخواهند کرد و آنچه به آنها حکم شود انجام دهند.

در کارهای فرهنگی باید در نظر داشته باشیم که باید از خدا کمک بخواهیم «لو أنفقت ما فی الأرض جمیعاً ما ألفت بین قلوبهم»^۱ (انفال/۶۳).

می‌فهمیم که بهترین نیروی انسانی (پیامبر خدا) اگر تمام امکانات مادی را در اختیار داشته باشد، تا اراده‌ی خدا نباشد، کارایی ندارد. بنابراین نیروی انسانی و وجود امکانات لازم است، ولی کافی نیست و باید از خدا بخواهیم که ما را وسیله‌ی هدایت قرار دهد. همه‌ی مسئولان فرهنگی در هر تصمیم و برنامه‌ریزی نیازمند هدایت الهی هستند. «اهدنا الصراط المستقیم» (فاتحه/۶) اهدنا الصراط المستقیم (خداوند!!) ما را به راه راست هدایت فرما.

در قرآن مجید دو نوع هدایت مطرح شده است:

الف) هدایت تکوینی، نظیر هدایت زنبور عسل که چگونه از شهد گلها بمکد و چگونه کندو بسازد. و یا هدایت و راهنمایی پرندگان در مهاجرت‌های زمستانی و

۱. و الفت داد دل‌های مؤمنان را، دل‌هایی که اگر تو با تمام ثروت روی زمین می‌خواستی میان آنها الفت دهی نتوانستی، لیکن خدا تألیف قلوب آنها کرد که او مقتدر و داناست.

❖ تابستانی. آنجا که قرآن می‌فرماید: «ربنا الذی أعطی کل شیء خلقه ثم هدی» بیانگر این نوع از هدایت است.

(ب) هدایت تشریعی که همان فرستادن انبیای الهی و کتب آسمانی برای هدایت بشر است.

انحراف در مسائل فرهنگی مصداق بالاترین ظلم‌هاست.

ومن أظلم ممن افتری علی الله کذباً أو کذب بآياته إنه لا یفلح الظالمون (انعام/۲۱)
و کیست ستمکارتر از آن کس که بر خدا دروغ بست یا آیات او را تکذیب کرد؟ هرگز ستمکاران را رستگاری نخواهد بود.

برای سپردن مسئولیت فرهنگی، باید لیاقت و ظرفیت افراد مورد توجه قرار گیرد. «الله أعلم حیث یجعل رسالته» (انعام/۱۲۴) و چون آیتی برای (هدایت) آنها آمد گفتند: ما ایمان نیاوریم تا مانند آنچه به رسولان خدا داده شد به ما نیز داده شود. خدا بهتر می‌داند که در کجا رسالت خود را مقرر دارد. به زودی مجرمان را خدا خوار سازد و عذابی سخت به واسطه مکاری که می‌اندیشیدند بر آنان فرو فرستد می‌فهمیم: برای سپردن مسئولیت فرهنگی، باید لیاقت و ظرفیت افراد مورد توجه قرار گیرد.

باید در کار فرهنگی پایداری و مقاومت داشت «فاستقم كما أمرت» (هود/۱۱۲) پس تو چنان که مأموری استقامت و پایداری کن و کسی که با همراهی تو به خدا رجوع کند نیز پایدار باشد، و (هیچ از حدود الهی) تجاوز نکنید که خدا به هر چه شما می‌کنید بصیر و داناست.

باید در کار فرهنگی پایداری و مقاوم باشیم و آن را به دلیل اهداف دیگر رها نکنیم. اگر می‌بینیم بعضی از بزرگان وصیت می‌کنند که در مدرسه و یا کتابخانه خود دفن شوند، برای آن است که بگویند عمرم را پای این مدرسه و کتابخانه دادم.

مسئولین فرهنگی باید خود به آنچه می‌گویند و می‌نویسند عمل کنند «لم تقولون ما لا تفعلون» (صف/۲) الا ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چرا چیزی به زبان می‌گویید که در مقام عمل خلاف آن می‌کنید؟

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

مسئولین فرهنگی باید خود به آنچه می‌گویند و می‌نویسند عمل کنند. وگرنه عالم بی‌عمل، درختی بی‌ثمر خواهد بود. کار فرهنگی نیاز به روح بزرگ دارد «رب اشرح لی صدری» (طه/۲۵) موسی عرضه داشت: پروردگارا، شرح صدرم عطا فرما (که از جفا و آزار مردم تنگدل نشوم) اولین درخواست حضرت موسی از خداوند بعد از رسیدن به نبوت تقاضای سعه صدر بود.

کسانی که کار فرهنگی می‌کنند، باید از دلی نرم و خلقی عالی برخوردار باشند. «لو كنت فظا غليظا القلب لانفضوا من حولك» (آل عمران/۱۵۹) به مرحمت خدا بود که با خلق مهربان گشتی و اگر تندخو و سخت‌دل بودی مردم از گرد تو متفرق می‌شدند، پس از (بدی) آنان درگذر و برای آنها طلب آموزش کن و (برای دلجویی آنها) در کار (جنگ) با آنها مشورت نما، لیکن آنچه تصمیم گرفتی با توکل به خدا انجام ده، که خدا آنان را که بر او اعتماد کنند دوست دارد. می‌فهمیم: کسانی که کار فرهنگی می‌کنند، باید از دلی نرم و خلقی عالی برخوردار باشند. مسئولان فرهنگی باید افرادی بی‌تکلف و بی‌توقع باشند «و ما أنا من المتكلفين» (ص/۸۶) ای رسول، به امت بگو: من مزد رسالت از شما نمی‌خواهم و من (بی‌حجت و برهان الهی مقام وحی و رسالت را) بر خود نمی‌بندم. می‌فهمیم: مسئولان فرهنگی باید افرادی بی‌تکلف و بی‌توقع باشند. مسئولان فرهنگی باید نسبت به زیردستان خود متواضع باشند «و اخفض جناحك لمن اتبعك من المؤمنين» (شعراء/۲۱۵) و پر و بال مرحمت بر تمام پیروان با ایمانت به تواضع بگستران. مسئولان فرهنگی باید دائما در فکر رشد علمی باشند و خود را فارغ التحصیل ندانند «و قل رب زدنی علما» (طه/۱۱۴) پس بلند مرتبه است و بزرگوار خدایی که به حق و راستی پادشاه ملک وجود است و تو (ای رسول) پیش از آنکه وحی قرآن تمام و کامل به تو رسد تعجیل در (تلاوت و تعلیم) آن مکن و دائم بگو: پروردگارا بر علم من بیفز. مسئولان فرهنگی باید از پاکیزگی و آراستگی لازم برخوردار باشد. «و ثيابك فطهر» (مدثر/۴) و لباس (جان و تن) خود را از هر عیب و

❖ آرایش پاک و پاکیزه دار. کسی که در فکر ارشاد مردم است، باید از کمالات اخلاقی برخوردار باشد، تا برای دیگران الگو قرار گیرد.

«و إنك لعلی خلق عظیم» (قلم/۴) و در حقیقت تو به نیکو خلقی عظیم آراسته‌ای. مباحث فرهنگی باید به نحوی روان و آسان القاء شود، که عوام بفهمد؛ «بیان للناس» (آل عمران/۱۳۸) و خواص بیسندد. تغییر فرهنگ و فکر مردم باید با آزادی و انتخاب و آگاهانه و عاشقانه باشد، نه با زور و استبداد این فرعون بود که به پیروان موسی می‌گفت: «چرا بدون اجازه من به او ایمان آوردید.» «أمتتم به قبل أن أذن لكم» (اعراف/۱۲۳) «لست علیهم بمصیطر» (غاشیه/۲۲) و آیه: «لا إكراه فی الدین» (بقره/۲۵۶) تو مسلط و توانا بر (تبدیل کفر و ایمان) آنها نیستی. محبوبیت واقعی از طرف خداست، نه آنکه با زرق و برق و دکور و ژست و تابلو و ساختمان و لباس و ماشین و ابزار مدرن بدست بیاید. خوش سابقه بودن مسئول فرهنگی، در اثرگذاری کار او نقش مهمی دارد.

«فقد لبثت فیکم عمرا» (یونس/۱۶) بگو اگر خدا نمی‌خواست هرگز بر شما تلاوت این قرآن نمی‌کردم و او هم شما را به آن آگاه نمی‌ساخت، زیرا من عمری پیش از این میان شما زیستم (که دعوی رسالت نداشتم) آیا عقل و فکرتان را کار نمی‌بندید؟

۸. آسیب‌هایی که می‌تواند یک جامعه را تهدید کند

۸-۱. شکاف طبقاتی میان اقلیت پردرآمد و تهیدست

روابط ناسالم اقتصادی بر بسیاری از مردم تأثیر می‌نهد، شکاف طبقاتی میان اقلیت پردرآمد و اکثریت تهیدست را فزونی می‌بخشد و ممکن است سرانجام اقتصاد کشور را فلج کند؛ بخشی از این عوامل عبارتند از:

۱. توزیع ناعادلانه ثروت:

امام علی^(ع) در این زمینه می‌فرماید: ما جاع فقیر الا بماتع به غنی (حکمت ۳۲۸: ۴۳۵).

۲. انحصار ثروت در دست توانگران و ثروتمندان:

امام در این باره می‌فرماید: «خداوند سبحان غذا و نیاز نیازمندان را در اموال ثروتمندان معین کرده؛ پس هیچ فقری گرسنه نمی‌ماند، مگر به واسطه اینکه ثروتمندان از حق آنان بهره‌مند شده‌اند. و خداوند آنها را به دلیل این عمل مؤاخذه خواهد کرد.» (حکمت ۳۲۸: ۴۳۵).

۳. ثروت اندوزی حاکمان و والیان:

امام می‌فرماید: «همانا ویرانی زمین به دلیل تنگدستی مردم است، و تنگدستی مردم به جهت غارت اموال از طرف زمامدارانی است که به آینده حکومتشان اعتماد ندارند.» (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۹: ۱۱۰).

۴. حبس مال: (بخل ورزیدن به مال)

امام در این باره می‌فرماید: «از بخیل در شگفتم! به سوی فقری می‌شتابم که از آن می‌گریزد و سرمایه‌ای را از دست می‌دهد که برای آن تلاش می‌کند. در دنیا چون فقیران و تهیدستان زندگی می‌کند؛ اما در آخرت چون سرمایه‌داران محاکمه می‌شود.» (حکمت ۱۲۳: ۴۰۳).

❖ ۵. احتکار:

از نظر امام یکی دیگر از عوامل فقر احتکار و انبار کردن کالا است که معمولاً در اوضاع نابسامان اقتصادی به سبب عواملی مانند جنگ و شیوع بیماری و... به امید بالا رفتن قیمت‌ها انجام می‌شود.

امام در نامه بسیار ارزشمند خود به مالک اشتر مطالبی را در مورد قضات و کارگزاران بیان می‌دارند که از مفهوم آنها می‌توان این گونه استفاده نمود که نپرداختن حقوق کافی به کارگزاران، موجب نیاز آنها به مردم و در نتیجه باعث رشوه خواری و فساد اداری می‌گردد: «با جدیت هرچه بیشتر قضاوت‌های قضای خویش را بررسی کن، و در بذل و بخشش مال به او سفره سخاوت را بگستر، آنچنان که نیازمندیش از بین برود و حاجت و نیازی به مردم پیدا نکند.» و در جای دیگر می‌فرماید: «سپس حقوق کافی به آنها بده! زیرا این کار، آنها را در اصلاح خویش تقویت می‌کند، و از خیانت در اموالی که زیر دست آنها است، بی‌نیاز می‌سازد.» (نامه ۵۳: ۳۶۱) از بخشی از این فرمایش چنین برمی‌آید که اگر کارمندان با وجود تأمین نیاز، خیانت کنند باید آنان را سرزنش کرد در غیر این صورت، سرزنش آنان سودی ندارد. در بسیاری از متون دیگر نیز حضرت علی^(ع) دستور می‌دهد که باید زندگی کارمندان دولت تأمین باشد.

۸-۲. افراط و تفریط

یکی از آسیب‌هایی که مهندسی فرهنگی را تهدید می‌کند افراط یا تفریط در این مقوله است. مقصود از افراط، کنترل شدید و بسیار سخت گیرانه نسبت به عناصر تشکیل دهنده فرهنگ و مقصود از تفریط رهاکردن این عوامل به حال خود می‌باشد. مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرمایند: «ما نمی‌خواهیم با نگاه افراطی به مقوله فرهنگ نگاه کنیم. بایستی نگاه معقول اسلامی را ملاک قرار داد.» (مقام معظم رهبری - دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۱) «ما نه معتقد به ولنگاری و رهاسازی هستیم، که به هرج و مرج خواهد انجامید، نه معتقد به سختگیری شدید، اما معتقد به نظارت، مدیریت، دقت در برنامه ریزی و شناخت درست از واقعیات

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
هستیم.» (مقام معظم رهبری - دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۸/۱۰/۸۳).

۹. فرهنگ ایثار

ایثار از برجسته‌ترین فضایل و ارزش‌های انسانی است که در قرآن و سخنان نورانی پیشوایان اسلام، از آن ستوده شده است؛ از جمله قرآن کریم دربارهٔ ایثار جانی حضرت علی^(ع) می‌فرماید: «و برخی از مردم برای به دست آوردن خشنودی خدا جان خویش را فدا می‌کنند» (بقره / ۲۰۷) و در دیگر جای درباره ایثار مالی خاندان پیامبر اعظم می‌فرماید: «غذای خویش را با آن‌که، آن را دوست دارند، به مسکین و یتیم و اسیر می‌خورانند» (انسان / ۸). همچنین از «انصار» - که در حال فقر، از برادران مهاجر خود، با تقسیم اموال و خانه‌های خویش پذیرایی کردند و آنان را بر خود مقدم داشتند - این گونه تمجید می‌کند: «دیگران را بر خود مقدم می‌دارند، هرچند خود، فقیر و نیازمند باشند» (حشر / ۹). در روایات از ایثار با عناوینی همانند: بالاترین مکارم اخلاقی (تمیمی آمدی، ۵۴: ۱۴۱۰)، بالاترین مراتب نیکوکاری (تمیمی آمدی، ۴۹: ۱۴۱۰)، بالاترین درجات ایمان (تمیمی آمدی، ۹۰: ۱۴۱۰) و بهترین عبادت (تمیمی آمدی، ۶۱: ۱۴۱۰) ارزش گذاری شده است و در فرهنگ اسلام، کسانی شایسته نام برداری به فضیلت، مروت و فتوت هستند که از این خصلت ارجمند، برخوردار باشند.

پیامبر اسلام^(ص) و اهل بیت^(ع) آن بزرگوار - که کامل‌ترین انسان‌ها هستند - از بالاترین مراتب ایثار، برخوردارند و در این خصلت زیبای انسانی و اسلامی، سرمشق دیگران‌اند. پیروان راستین آنان نیز از این خصلت، بهره‌وافر داشته‌اند و دارند. امام حسن مجتبی^(ع)، در توصیف همنشینان پیامبر خدا می‌فرماید: «یوقرون الکبیر، و یرحمون الصغیر، و یؤثرون ذا الحاجة؛ به بزرگترها احترام می‌گذارند، با کوچک‌ترها مهربان‌اند و نیازمند را بر خود ترجیح می‌دهند» (صدوق، ۱۳۷۸: ج ۱، ۳۱۸).

❖ ۹-۱. انواع ایثار

ایثار، انواع فراوانی دارد که برای نمونه؛ مهمترین آنها بیان می‌شود:

۹-۱-۱. ایثار در مال

بررسی متون دینی نشان می‌دهد که در قرآن و حدیث، بیشترین کاربرد کلمه «ایثار» و آنچه این معنا را می‌رساند، در ایثار مالی است و این، بدان جهت است که نیازهای مالی، از گسترده‌ترین و ضروری‌ترین نیازهای انسان است. ایثارگر تنها آن قسمت از اموالش را که به شخص خودش اختصاص دارد، می‌تواند ایثار کند و چنین حقی را نسبت به اموالی که باید صرف هزینه افراد تحت تکفل خود کند، ندارد و بخشش نفقه افراد یاد شده، نه تنها ایثار محسوب نمی‌شود، بلکه ناپسند و ممنوع است.

۹-۱-۲. ایثار در جان

اهمیت و ارزش ایثار در جان، فراتر از ایثار در مال است. کمتر کسی است که حاضر شود زندگی دیگری را بر زندگی خود مقدم بدارد. حتی فرشتگان برجسته‌ای، مانند جبرئیل و میکائیل از این نوع ایثار تن می‌زنند (کراجکی، ۱۴۱۰: ج ۲: ۵۵) ایثار در جان، مرتبه انسان کامل است. از این‌رو؛ ایثار امام علی^(ع) در لیلة المبیت مورد ستایش خداوند متعال قرار می‌گیرد و خداوند، این چنین در نزد فرشتگان به آن مباحثات می‌کند: «و کسانی از مردم، جانشان را برای به دست آوردن رضای خدا، سودا می‌کنند» (بقره: ۲۰۷).

ایثارگران به واسطه ایمان راستین، به راحتی در صف مجاهدان راه خدا درآمد و با ایثار جان و مال، دین خدا را یاری می‌کنند. کسی که جان برکف از اسلام و مرزهای اسلامی دفاع می‌کند، خود را به آب و آتش می‌زند و چه بسا خون پاکش در راه پاسداری از اسلام و ارزش‌های اسلامی ریخته شود، بالاترین درجه ایثار و محبوب‌ترین مقام را نزد خدا دارد؛ چنان‌که رسول خدا^(ص) درباره ارزش خون پاک

شهیدان راه خدا می‌فرماید: «هیچ قطره‌ای در پیشگاه خداوند، محبوب‌تر از قطره خونی نیست که در راه خدا ریخته می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۵، ۵۳).

۹-۱-۳. ایثار در دعا

از نکته‌های آموزنده در سیره اهل بیت عصمت و طهارت^(ع)، مقدم داشتن دیگران در دعا است. امام کاظم^(ع) از پدرانش چنین روایت کرده است: «فاطمه^(س) هرگاه دعا می‌کرد، برای زنان و مردان پرهیزگار، دعا می‌کرد و برای خودش دعا نمی‌کرد. به ایشان گفته شد: ای دختر پیامبر خدا! شما برای مردم، دعا می‌کنی و برای خودت دعا نمی‌کنی؟ فرمود: اول، همسایه، بعد، خانه!» (صدوق، ۱۳۸۵: ج ۱، ۱۸۲). پیروان برجسته اهل بیت^(ع) نیز از فضیلت این نوع ایثار، برخوردار بودند.

۹-۲. عوامل ایثار

عواملی که بر ایثار، مساعدت می‌کنند، عبارتند از:

۹-۲-۱. بزرگداشت حقوق:

اگر حقوق در نظر انسان، بزرگ داشته شود، آن را یکسره رعایت می‌کند و به آن جامه عمل می‌پوشاند و تباه کردن آن را ناگوار می‌داند و می‌داند که اگر به مقام ایثار نرسد، حقوق را چنان که شایسته است، رعایت نکرده است. بنابراین، ایثارش را برای مراقبت از حقوق قرار می‌دهد؛

۹-۲-۲. نفرت از خست:

هرگاه انسان از خست، نفرت پیدا کند و آن را زشت بشمارد، خود را به ایثار ملزم می‌کند و راهی برای نجات از این نفرت کینه آلود، جز با ایثار نمی‌یابد؛

۹-۲-۳. تمایل به مکارم اخلاقی:

انسان بر حسب تمایل به خصلت‌های خوب اخلاقی ایثار می‌ورزد، برای اینکه ایثار، برترین درجه خصلت‌های بزرگوارانه اخلاقی است (بن‌حمید، بی‌تا: ج ۳، ۶۳۰).

❖ ۹-۳. آثار و برکات ایثار

ایثار نقطه مقابل استئثار (انحصارطلبی) است. هرچه استئثار برای جامعه مطلوب انسانی زیانبار و برای وحدت و انسجام آن ویرانگر است؛ ایثار، سودمند و سازنده است. اسلام، در مقابل مکاتب مادی - که فرهنگ خودخواهی و خودپرستی را تبلیغ و ترویج می‌کنند - خودخواهی را ریشه مفاسد فردی و اجتماعی می‌داند و با ترویج فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی می‌خواهد این ریشه خطرناک را بخشکند. البته با نگاهی دقیق و عمیق در می‌یابیم که اسلام با این اقدام خودخواهی فطری انسان را هدایت و منافع واقعی و دراز مدت او را فراهم کرده است. ایثارگر، علاوه بر مزین شدن به بهترین فضیلت‌های اخلاقی و دستیابی به مقامی والا و ارجمند به برکات متعددی نیز می‌رسد که برخی از آنها بیان می‌شود:

❖ ۹-۳-۱. رستگاری

قرآن کریم در انتهای آیه ایثار، برکات فردی و اجتماعی آن را در جمله‌ای خلاصه کرده، می‌فرماید: «و آنها که از خست نفس خویش مصون بمانند، آنان همان رستگاران‌اند» (حشر: ۹). فلاح و رستگاری، از مهمترین برکات ایثار و مبارزه با خودخواهی و خست است و آن عبارت است از: کامیابی و رسیدن به همه خواسته‌های حقیقی فردی و اجتماعی؛

❖ ۹-۳-۲. کمال اخلاقی

ایثارگر قبل از ایثار، فرومایگی‌هایی همانند بخل، حرص، مال دوستی و ... را زیر پا نهاده، سپس از مرز فضیلت‌هایی چون پرداخت حقوق، سخاوت، انفاق و احسان نیز گذشته تا به مرز ایثار رسیده است. از این‌رو، امام علی^(ع) می‌فرماید: «مکارم اخلاقی، جز با عفت و ایثار کامل نمی‌شود» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۷۸۱). انسان‌های ایثارگر خود را می‌سازند و منافع حقیقی و همیشگی خود را فراهم می‌کنند و به تعبیر قرآن کریم: «اگر نیکی کنید، به خودتان نیکی کرده‌اید» (اسراء/ ۷). به عکس، مادی گرایان و خودخواهان، خود را تباه می‌کنند و منافع حقیقی و همیشگی خود را از دست

بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن... ❖ ۱۷۱

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
می‌دهند و به تعبیر دقیق قرآن کریم، فراموشی خدا فراموشی خویش است: «خدا را فراموش کردند. خداوند هم آنان را دچار خودفراموشی کرد» (حشر / ۱۹)؛

۹-۳-۳. سروری

امام علی^(ع) می‌فرماید: «با ایثار دیگران بر خویشتن، سروری می‌یابی» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۳۰۲)؛

۹-۳-۴. ارفاق و بهشت الهی

خداوند متعال در مناجات با موسی^(ع) - پیرامون ایثارگران - فرمود: «ای موسی! هر یک از آنان (ایثارگران) هر عملی که در عمر خویش انجام داده باشد، از محاسبه آن چشم می‌پوشم و هر جای بهشت را که بخواهد، او را اسکان می‌دهم» (أبی فراس، ۱۴۱۰: ج ۱، ۱۷۳)؛

۹-۳-۵. محبوب خدا و خلق

گسترش فرهنگ ایثار در جامعه، نه تنها منافع شخصی ایثارگران را تهدید نمی‌کند، بلکه آنان را محبوب خدا (أبی فراس، ۱۴۱۰، ج ۴: ۴۱) و خلق (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۳۰۲) می‌کند و موجب دستیابی آنان به بهترین زندگی‌ها در جهان جاوید می‌شود (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۷، ۲۱۱ - ۲۱۲). علاوه بر این، ریشه مفاسد اجتماعی را نیز می‌سوزاند و منافع مادی و معنوی جامعه بشر را فراهم می‌کند.

۱۰. بحث و نتیجه‌گیری

ایثار و ازخودگذشتگی از مکارم اخلاق اجتماعی در زندگی و از مهمترین فضایل اخلاقی است؛ از این‌رو؛ برای هدایت جامعه و در همه زمان‌ها و موقعیت‌ها، موعظه و راهنمایی به تنهایی کافی نیست، بلکه باید در مواردی ایثار کرد و متخلق به این اخلاق الهی شد.

❖ ایثار و فداکاری که پای گذاردن بر هوای نفس است، به وارستگی از دنیا و رفع تعلقات مادی می‌انجامد. انسان با مقدم داشتن دیگران روح خود را از اسارت خواهش‌های دنیوی می‌رهاند. ایثار جان انسان را از تلاطم در مقابل کم و زیاد زخارف دنیا حفظ می‌کند و ظرف وجودی او را می‌گستراند. تلطیف روح برای رسیدن به کمال و ایجاد روحیه وارستگی حاصل این تلاش اخلاقی است. از این‌رو، رشد انسان، در سایه ایثار و سخاوت است که نشانگر نوع دوستی و دلسوزی و محبت است. اگر همه مردم از امکانات یکسان برخوردار باشند، زمینه‌ای برای بروز این کمال اخلاقی؛ یعنی ایثار و نشانه‌های آن، باقی می‌ماند.

اگر خاستگاه دین فرهنگ باشد، دین جزئی از فرهنگ خواهد بود و در بخش باورها قرار خواهد گرفت و حق دخالت در سر منشأ خویش را نخواهد داشت. برای نمونه، به باور آنان که خاستگاه دین را فرهنگ می‌شناسند، در عصر عرب جاهلی مردم باورهایی داشتند و در روابط خویش با یکدیگر از اصولی پیروی می‌کردند. این فرهنگ به دین جدید رخنه کرد و در آیات وحی جلوه کرد. برای نمونه، مجازات‌هایی که عرب جاهلی برای خلافاکاران داشت در آیات وحی جلوه‌گر شد، چنان‌که رفتار ایشان در باب عقود و ایقاعات نیز در دین بروز و ظهور یافت و گاه تغییراتی در آن عناصر فرهنگی عرب جاهلی به وجود می‌آمد.

توجه به این موضوع اگر در عصر جدید دین را یک امر فطری بشناسیم، این دین می‌تواند و باید در فرهنگ دخالت کند؛ زیرا پیشینه فرهنگ نشان داده است که فرهنگ همیشه با فطرت انسان‌ها یا دست کم با آنچه به‌عنوان فطرت شناخته شده است، هماهنگ بوده است و یکی از منابع اصلی شکل‌گیری آن فرهنگ بوده است و هیچ‌گاه میان فرهنگ و فطرت انسانی ناسازگاری رخ نداده است و اما اگر دین را محصول فرهنگ بشناسیم، در این صورت پر واضح است که دست کم در مرحله نخست شکل‌گیری دین، فرهنگ نقش بسیار برجسته‌ای خواهد داشت و دین یک

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

محصول فرهنگی می‌نماید. اما همین دین در مراحل بعد می‌تواند با فرهنگ تعامل داشته باشد و تأثیراتی در فرهنگ بگذارد.

تأمین عدالت اجتماعی، تربیت دینی جامعه، ترویج فرهنگ ایثار، تأمین آزادی برای مردم، تعمین و گسترش و مرزبانی فرهنگ دینی، توجه به حقوق مردم (مرد مسالاری دینی)، انتظارات و مطالعات متقابل دین و مردم، چگونگی دخالت دولت در امور مسایل دینی، راههای اثر بخش توسعه فرهنگی براساس قرآن و سنت و آسیب شناسی فرهنگی و ... و بالاخره باید با توجه به این عوامل و با در نظر گرفتن شرایط زمان و مکان در یک دولت و حکومت اسلامی الگویی ارائه شود که بهتر از الگوی دیگران باشد و این خود الگویی برای دیگر ملل و حکومت‌ها باشد.

منابع و ماخذ

قرآن کریم

سیدرضی (۱۳۹۴). **نهج البلاغه**، ترجمه محمد دشتی.

ارسطو (۱۳۷۱). **سیاست**، ترجمه حمید عنایت. چاپ سوم. تهران: انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
 آریان پور، امیرحسین (۱۳۵۷). **زمینه جامعه‌شناسی**، چاپ یازدهم، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، انتشارات امیرکبیر تهران.

ابراهیمی، علی و محمدحسین طاهری (۱۳۸۶). **برنامه‌ریزی فرهنگی، اصل نخستین در مهندسی فرهنگی**، مجموعه مقالات اولین همایش ملی مهندسی فرهنگی، چاپ اول، شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران.

ابراهیمیان، سیدحسین (۱۳۹۱). «بازخوانی مفهوم مهندسی فرهنگی و آسیب‌شناسی فرهنگی در نظام آموزش عالی»، **فصلنامه مطالعات قدرت نرم**، سال دوم، شماره ۵: ۱۵۰-۱۲۱.
 ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۴). **جامعه‌شناسی توسعه**، انتشارات کیهان.
 افلاطون (۱۳۷۴). **جمهوری**، ترجمه فؤاد روحانی، چاپ ششم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

ابن فارس، أحمد (۱۴۰۴) **معجم مقاییس اللغة**، چاپ اول، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
 ابن‌منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۸). **لسان العرب**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

انوری، حسن (۱۳۸۱). **فرهنگ بزرگ سخن**، تهران: نشر سخن.
 برزگر کلیمشی، ولی‌الله (۱۳۷۲). **جامعه از دیدگاه نهج‌البلاغه**، چاپ اول، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

بن حمید، صالح (بی‌تا). **موسوعة النضرة النعیم فی مکارم اخلاق الرسول الکریم ۹، جده، دار الوسیله**، چاپ چهارم.

تبریزی، محمدحسین بن خلف (۱۳۶۲). **برهان قاطع**، به اهتمام محمد معین، تهران: انتشارات امیرکبیر.

تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۴۱۰). **غررالحکم و دررالکلم**، چاپ دوم، قم: دارالکتاب الاسلامی.

بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن... ❖ ۱۷۵

❖
سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵). **سیر مدیریتی نبوی**، تهران: دریا.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۵۲). **لغت‌نامه**، زیر نظر محمدحسین معین و جعفر شهیدی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پورتر، ریچارد، سامووار، لاری و استفانی، لیزا (۱۳۷۹). **ارتباط بین فرهنگ‌ها**، ترجمه غلامرضا کیانی و سیداکبر میرحسینی، چاپ اول، تهران: انتشارات باز.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۳۶۵). **الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن**، جلد ۳، قم: انتشارات فرهنگ اسلامی.
- صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۶) **الامالی**، چاپ ششم، تهران: کتابچی.
- صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۸) **عیون اخبار الرضا**، چاپ اول، تهران: نشر جهان.
- صدوق، محمد بن علی (۱۳۸۵) **علل الشرائع**، چاپ اول، قم: کتاب فروشی داوری.
- کراجکی، محمد بن علی (۱۴۱۰) **کنز الفوائد**، چاپ اول، قم: انتشارات دارالذخائر.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷) **الکافی**، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- طوسی، نصیرالدین (۱۳۶۰). **اخلاق ناصری**، چاپ دوم، تهران: انتشارات خوارزمی.
- عاملی، محمدبن مکی (شهید اول). **القواعد و الفوائد**، جلد ۲، چاپ اول، قم: انتشارات مفید، بی‌تا.
- فارسی، جلال‌الدین (۱۳۷۴). **فرهنگ واژه‌های انقلاب اسلامی**، چاپ اول، بنیاد فرهنگی امام رضا (ع) مشهد.
- فضل‌الله، سیدمحمدحسین (۱۴۱۹). **تفسیر من وحی القرآن**، جلد ۸، بیروت: دارالملاک للطباعة والنشر.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). **بحار الانوار**، چاپ دوم، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مشیری، فرشید (۱۳۶۹). **فرهنگ زبان فارسی (الفبایی، قیاسی)**، تهران: انتشارات سروش.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). **جامعه و تاریخ**، چاپ هفدهم، تهران: انتشارات صدرا.
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، بیروت، انتشارات موسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.

رابطه میان میزان تماشای سریال‌های تلویزیونی زنان در ماه رمضان با هویت دینی آنان

محمد کلاهدوز^۱، سمیه تاجیک اسماعیلی^۲

چکیده

امروزه تلویزیون در اکثر نقاط جهان تبدیل به الگوی رفتاری خانواده شده است و افراد خانواده بخشی از معیارهای صحبت و رفتار فردی و اجتماعی خود را از خلال برنامه‌های ارائه شده تلویزیونی بدست می‌آورند. این رسانه می‌تواند در پیدایش عادات تازه، تغییر رفتار و هویت از جمله هویت دینی مخاطبان، نقش مهمی ایفاء کند. این پژوهش، با هدف بررسی رابطه میان میزان آشنایی، مشاهده و رضایتمندی زنان از سریال‌های تلویزیونی در ماه رمضان با هویت دینی آنان به انجام رسیده است. روش پژوهش؛ پیمایشی و ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه است. جامعه آماری تحقیق شامل مادران فرهنگی (مربیان) منطقه ۱۴ شهر تهران و نمونه مورد بررسی براساس محاسبه فرمول کوکران ۳۸۴ نفر است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد میان تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همچنین شواهد بیانگر این است که بین متغیرهای میزان آشنایی؛ میزان رضایتمندی و میزان مشاهده برنامه‌های تلویزیونی با هویت دینی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد.

واژه‌های کلیدی

رسانه، تماشای تلویزیون، هویت، هویت دینی

۱. کارشناس ارشد مطالعات فرهنگی و رسانه، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

Kolahdooz1346@gmail.com.

۲. عضو هیئت علمی گروه ارتباطات اجتماعی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

S.t.esmaeili@gmail.com

❖ ۱. مقدمه

هویت شرط لازم برای زندگی اجتماعی است و بدون وجود چارچوبی برای تعیین هویت^۱ انسان‌ها نمی‌توانند به صورتی معنادار و پایدار با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. هویت به معنای تلقی از خویشتن، تحت تأثیر محیط پیرامونی و دریافت‌های ذهنی در حال تغییر است. کاستلز هویت را سرچشمه معنا و تجربه برای مردم می‌داند. به عقیده وی «هویت فرایند معناسازی براساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی است که بر دیگر منابع معنایی اولویت داده می‌شود و برای هر طبقه خاص یا برای هر گروه ممکن است چندین هویت وجود داشته باشد» (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۵). هویت دو معنای اصلی دارد؛ نخستین معنای آن بیانگر مفهوم تشابه مطلق است، معنای دوم آن به مفهوم تمایز است که با مرور زمان سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد.

بدین ترتیب به مفهوم شباهت از دو زاویه مختلف راه می‌یابد و مفهوم هویت به‌طور همزمان میان افراد یا اشیاء دو سنت محتمل برقرار می‌سازد، از یک طرف شباهت و از طرف دیگر تفاوت؛ بنابراین فعل شناسایی همزمان با شباهت و تفاوت است که تعریف هویت را کامل می‌سازد یعنی افراد با شناسایی شدن تفاوت خود را از سایر افراد و گروه‌ها مشخص می‌کنند و در عین حال شباهت خود را نیز بین افراد و گروه‌هایی که با او ویژگی‌ها و خصوصیات یکسانی دارد در می‌یابد. هویت دارای ابعاد مختلفی می‌باشد که یکی از ابعاد آن، هویت دینی^۲ است. هویت دینی به معنای احساس تعلق و تعهد فرد نسبت به باورها، احکام و ارزش‌های دینی است. هویت دینی به عنوان هویت جمعی متضمن آن سطح از دینداری است که با مای جمعی یا همان اجتماع دینی یا امت مقارنت دارد (حاجیان، ۱۳۸۸: ۴۵۴). در خصوص شکل‌گیری هویت و انواع مختلف آن ازجمله هویت دینی، باید به این نکته اشاره

1. Identity

2. Religious Identity

نمود که تعاملات اجتماعی از دیرباز، مهمترین عامل شکل‌گیری و منسجم شدن هویت بوده است. به عبارت دیگر، هنگامی که افراد با یکدیگر وارد تعاملات اجتماعی می‌شوند درواقع، هویت خود را به‌عنوان یکی از اعضای جامعه شکل می‌دهند. بنابراین، هویت در بستر تعاملات اجتماعی تعریف می‌شود. اما با ظهور رسانه‌های جمعی دگرگونی اساسی در تعاملات اجتماعی رخ داده است. امروزه رسانه‌های جمعی با انتقال مفاهیم و داده‌های ذهنی، قادرند بر شکل‌دهی وقایع اجتماعی تأثیر بگذارند، به‌طوری‌که بشر را به هر سویی که می‌خواهند جهت دهند. گیدنز درباره تأثیر رسانه‌ها می‌گوید، «با جهانی شدن رسانه‌های ارتباط جمعی راه‌های تازه‌ای برای انتخاب در برابر شخص قرار می‌گیرد. رسانه‌ها از طریق کنار هم نهادن موقعیت‌ها و حالات گوناگون، شکل و نمادهای تازه‌ای به وجود می‌آورد که شیوه‌های زندگی تازه‌ای را القاء می‌کند» (گیدنز، ۱۳۸۶: ۳۴۲).

شیوه‌های تازه‌ای برای زندگی که از آنها به‌عنوان سبک زندگی نام برده می‌شود. مطالعه سبک زندگی مهم است، چرا که در جوامع مختلف، حکومت‌ها به دنبال ایجاد تغییراتی در سبک زندگی و بهبود هرچه بیشتر کیفیت زندگی مردم هستند، زیرا سبک زندگی یک ابزار فرهنگی نرم برای مدیریت اجتماعی محسوب می‌شود (مهدی‌زاده، ۱۳۹۰). بخش متبلور هر فرهنگی در سبک زندگی اعضای آن انعکاس می‌یابد. در واقع سبک زندگی را می‌توان به مفهوم و شالوده و بخش اصلی تمدن بشری تلقی کرد که شیوه‌های ارتباط و پیوند اجتماعی حاصل از فرایندهای فرهنگی و اقتصادی را آشکار می‌سازد (نویدی و محمدی، ۱۳۹۶: ۱۱۴).

مفهوم سبک زندگی دامنه وسیعی از امور عینی و ذهنی، از جمله الگوهای روابط اجتماعی، سرگرمی، مصرف، مد و پوشش، نگرش‌ها، ارزش‌ها و جهان‌بینی فرد را شامل می‌شود. سبک زندگی با مسائل کلیدی و حساسی همچون هویت فردی و اجتماعی، فعلیت بخشیدن به قدرت تشخیص و انتخاب یا دست کم ایجاد احساس آزادی عمل، پیوند خورده است (نویدی و محمدی، ۱۳۹۶: ۱۱۵). یکی از عوامل

❖ اصلی اثرگذار بر سبک زندگی، میزان مصرف رسانه‌ای و نوع محتوای منتخب برای مصرف رسانه ای است. تماشای تلویزیون و نوع برنامه آن نیز می‌تواند تبیین کننده و پیش‌بینی کننده سبک زندگی، شیوه تفکر و نوع رفتار مخاطبان باشد.

تلویزیون به سبب ماهیت و امکانات گسترده‌ای که دارد همواره از سوی محققان مورد توجه بوده است. یکی از رسالت‌های این رسانه در جامعه ما ارائه برنامه‌هایی متناسب با مناسبت‌های دینی می‌باشد. در جامعه ایران، با توجه به نقش اساسی دین و مذهب در جامعه، حکومت و رسانه، می‌توان کارکرد اساسی تلویزیون را انسان‌سازی و رشد انسان دینی دانست. در این ارتباط، هدف برنامه‌های دینی تلویزیون، آگاهی مخاطبان از مبانی دینی با استفاده از روش‌هایی نظیر اطلاع‌رسانی و تبلیغ، سخنرانی، مباحث دینی و استدلال برای ترغیب مخاطبان به انجام دستورات فردی و اجتماعی دین است. تلویزیون جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان بزرگترین، مؤثرترین وسیله ارتباط جمعی، خود را از پایگاه دینی تعریف و رسالت تبلیغی خویش را بر آن استوار نموده است. در واقع، تلویزیون با ارائه برنامه‌های دینی نقشی اساسی در هویت دینی داشته و متقابلاً، در صورت عدم ایفای نقش کارکردی خود، نقش مخربی در این زمینه خواهد داشت (نیازی و ولایتی، ۱۳۹۱: ۳۴). ازجمله برنامه‌هایی که توسط رسانه ملی ایران در راستای ترویج و تقویت هویت دینی و اسلامی تدوین می‌گردد، می‌توان به برنامه‌های دینی اشاره نمود که در ایام ماه رمضان از این رسانه پخش می‌گردد. نتایج مطالعات و بررسی‌های صورت گرفته در خصوص تأثیر برنامه‌های ایام ماه رمضان بر هویت دینی و خصوصاً هویت دینی زنان حاکی از این است که تاکنون تحقیقات چندانی پیرامون موضوع یاد شده صورت نگرفته؛ بنابراین اهمیت مطالعه در خصوص این مهم، دوچندان خواهد بود. آمارهای موجود و نتایج آخرین نظرسنجی مرکز پژوهش و سنجش افکار سازمان صدا و سیما نشان می‌دهند که اغلب مخاطبان برنامه‌های تلویزیونی را زنان (با میانگین ۳ ساعت و ۴۰ دقیقه تماشای تلویزیون) تشکیل می‌دهند. از سوی دیگر زنان از ارکان اصلی خانواده بوده و

به علت نقش محوری آنان در خانه و خانواده، هر نوع نگرش، باور، اعتقاد یا رفتار آنان دارای اثر بیشتری بر نگرش، باور، اعتقاد یا رفتار دیگر اعضای خانواده است. انتقال ارزش‌ها و اعتقادات به فرزندان از مهمترین وظایف خانواده است. در این میان مادران، در انتقال ارزش‌ها و اعتقادات، مهمترین اثرگذاری را دارند. در این پژوهش، با هدف بررسی رابطه میان میزان آشنایی، مشاهده و رضایتمندی زنان از سریال‌های تلویزیونی در ماه رمضان با هویت دینی آنان به نگارش در آمده است. پرسش اصلی پژوهش پیش‌رو این است که؛ آیا میان میزان آشنایی، مشاهده و رضایتمندی مادران فرهنگی(مربیان) از سریال‌های تلویزیونی در ماه رمضان با هویت دینی آنان رابطه وجود دارد؟ فرضیه اصلی؛ بین تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان با هویت دینی زنان رابطه معنادار وجود دارد. فرضیه‌های فرعی بدین شرح است؛ بین میزان مشاهده برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان، میزان آشنایی و رضایتمندی از برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان با هویت دینی زنان رابطه معنادار وجود دارد.

۲. چارچوب نظری پژوهش

بررسی مباحث نظری و آرای صاحب‌نظران ارتباطات نشان می‌دهد که اثرات وسایل ارتباط جمعی بسیار متعدد و متنوع است. به‌طوری که نقد و بررسی این اثرات پیچیده بوده و حوزه تأثیر آن نیز، قلمرو بسیار گسترده‌ای دارد. در زمینه کارکردها و پیامدهای رسانه‌های جمعی همچون تلویزیون، اندیشمندان و صاحب‌نظران مختلفی به اظهار نظر پرداخته‌اند که یکی از شناخته شده‌ترین آنها هارولد لاسول است. او وظایفی چند نظیر مراقبت از محیط و ایجاد همبستگی بین اجزای گوناگون جامعه را در پاسخ به محیطی که در آن انتقال میراث فرهنگی از نسلی به نسل دیگر صورت می‌گیرد، به‌عنوان وظیفه‌های اصلی ارتباطات جمعی تلقی می‌کند. او هم چنین در مقاله‌ای وظایف دیگری برای وسایل ارتباطی برمی‌شمارد ازجمله: حراست از محیط، همبستگی بین

❖ اجزای جامعه در پاسخ به نیازهای محیطی، انتقال میراث اجتماعی از نسلی به نسل دیگر (ساروخانی، ۱۳۸۵: ۸۳).

از نظر تاملینسون، مفهوم هویت در قلب تصورات فرهنگی معاصر جای گرفته است. حرکت به سوی جهانی شدن مبتنی بر رشد سریع رسانه‌ها و فناوری‌های ارتباطی است. تاملینسون هویت را یکی از ابعاد قابل توجه زندگی اجتماعی نهادی شده در مدرنیته و محصول ایجاد و ابقاء تعمّدی فرهنگ از طریق رسانه‌ها می‌داند. هویت راهی خاص و مدرن برای سازماندهی تجربه فرهنگی است. جهانی شدن در حقیقت هویت را ایجاد کرده است (احمدپور و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۷).

از رویکردهایی که به بررسی دلایل، انگیزه‌ها و پیامدهای استفاده از رسانه‌های جمعی پرداخته، نظریه استفاده و رضایتمندی است. تأکید این رویکرد علاوه بر فعال بودن مخاطب، بر نیازها و انگیزه‌های مخاطب است که منجر به استفاده از وسایل ارتباطی می‌شود. این رویکرد، همچنین به خشنودی‌هایی که در اثر استفاده از رسانه حاصل می‌شود، توجه دارد (مک کویل، ۱۳۸۲: ۲۳۲). مخاطبان رسانه‌ها فعال هستند و در پی ارضای نیازهای فردی و اجتماعی خود از رسانه‌ها استفاده می‌کنند که این استفاده می‌تواند موجبات رضایت یا عدم رضایت آنها را فراهم آورد، این درست مقابل آن دیدگاه سنتی است که ثقل ارتباطات را در پیام رسانه قرار می‌دهد. مک کویل و همکارانش سنخ‌شناسی از نیازهای مخاطبان که باعث استفاده آنها از رسانه و ایجاد انتظار در آنها از رسانه‌ها برای برطرف نمودن این نیازها دارند، ارائه کرده‌اند که شامل موارد چهارگانه زیر می‌شود: اطلاع‌رسانی؛ هویت شخصی؛ یکپارچه‌سازی و تعامل اجتماعی؛ تفریح و سرگرمی. بنابراین، ازجمله کارکردهای رسانه‌ها اثرگذاری بر هویت مخاطبان است؛ چرا که در واقع، یکی از دلایل استفاده از رسانه‌ها هویت‌جویی است. بنابراین، هنگامی که مخاطبان با هدف کسب هویت به استفاده از رسانه جمعی بپردازند و در نتیجه استفاده از آن به رضایت خاطر دست یابند به معنای این خواهد بود که اثرگذاری بر مخاطب صورت گرفته است.

براساس نظریه کاشت افرادی که در مواجهه با وسایل ارتباط جمعی به ویژه تلویزیون قرار دارند به مرور جهان را به گونه‌ای ادراک می‌کنند که به جای انطباق با واقعیت بیرونی بیشتر با آنچه رسانه‌ها درباره واقعیت بیان می‌کنند، همخوان است. گربنر در نظریه کاشت معتقد است تلویزیون منبع اصلی گروه پر مصرف برای ساخت واقعیت است. در حالی که بینندگان کم مصرف از سایر رسانه‌ها نیز به موازات تلویزیون استفاده می‌کنند. اکنون داعیه نظریه کاشت این است که تلویزیون با متغیرهای بسیاری در تعامل است، چنانکه تماشای برنامه‌های آن، بر بعضی گروه‌های مخاطبان در مقایسه با گروه‌های دیگر اثر قوی‌تری دارد. این نظریه پس از اصلاح، مخاطب تلویزیون را به عنوان موجودی فعال می‌داند که محتوای برنامه‌های دریافتی را فعالانه تفسیر می‌کند (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۹).

از دیدگاه گربنر، رسانه به این گرایش دارد که روایت‌هایی یکسان و نسبتاً مورد وفاق از واقعیت اجتماعی ارائه دهد و مخاطبان خود را نیز سازگار با آن فرهنگ‌پذیر نماید. لذا کاشت به معنای پذیرش و درونی سازی نگرش رسانه‌ای توسط مخاطبان و کاربران می‌باشد (هرسیج، ۱۳۹۱: ۸۰). با توجه به اینکه هویت جزء مهمترین لایه‌های زندگی هر انسانی محسوب می‌گردد، لذا اثرگذاری تلویزیون بر این بخش وجودی فرد انکارناپذیر خواهد بود. روف بر نقش تعیین‌کننده رسانه‌ها در تجدید حیات دینی معتقد است و تأکید می‌کند در بررسی برنامه‌های دینی، باید به زمینه‌ها و شرایط فرهنگی و اجتماعی و همبستگی آن با فرهنگ توجه شود. از دیدگاه هوور در تبیین برنامه‌سازی دینی و پخش آن از رسانه‌ها در وهله اول: باید گفت این کار یک فعالیت دینی است. مردمانی با نمادها، ارزش‌ها و فرهنگ اخلاقی مشابه، این برنامه‌ها را تهیه و تماشا می‌کنند، دوم: پخش برنامه‌های دینی وارد حیاتی جدید شده است، سوم: نهاد دینی الکترونیک، نوعی رسانه است. همچنین، این رسانه دینی جدید، تأثیرات فرهنگی خاص خود را بر جامعه دینی داشته و خواهد داشت (نیازی و ولایتی، ۱۳۹۱: ۳۷).

نقش زنان و به‌ویژه مادران به‌عنوان عامل تربیتی بارز و نافذ در تربیت کودکان خود، نقشی انکارناپذیر است. به نظر می‌رسد مصرف رسانه‌ای زنان به‌ویژه مادران که به‌عنوان مربی اصلی کودکان خود در جامعه ایفای نقش می‌کنند، عامل تعیین‌کننده‌ای در هویت دینی آنان است. میزان و محتوای برنامه‌های رسانه‌ای و نقش و تأثیر آن بر شخصیت‌تکوین یافته مادران در جامعه، پراهمیت است. تکوین شخصیت بهنجار زنان در جامعه تحت تأثیر عوامل گوناگونی مانند مصرف رسانه‌ای به‌ویژه تماشای تلویزیون است که همین مهم در امر تربیت فرزندان خود و از سوی دیگر، فرهنگ‌سازی در جامعه نقش دارد.

با توجه به اینکه تحقیق پیش‌رو به دنبال تبیین نقش و جایگاه تلویزیون در هویت دینی مخاطبان است، با مروری بر نظریات مطرح شده، چارچوب نظری این پژوهش، از نظریه استفاده و رضایتمندی و نظریه کاشت گرنبر، تشکیل شده است.

۳. روش تحقیق

روش پژوهش، پیمایشی و ابزار اندازه‌گیری، پرسشنامه است. جامعه آماری این پژوهش شامل زنان ساکن در منطقه ۱۴، در رده سنی ۵۰ - ۲۵ سال (شامل ۵۳۴۴۲ نفر) می‌باشد. حجم نمونه مورد مطالعه، مطابق با فرمول کوکران ۳۸۴ نفر به دست آمد. روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای چند مرحله‌ای است. بدین ترتیب که ابتدا از هر ناحیه در منطقه ۱۴، یک محله و سپس از هر محله یک خیابان و از هر خیابان، چند نفر به صورت تصادفی برای نمونه مورد بررسی، انتخاب شدند.

۴. متغیرهای پژوهش

الف) متغیرهای جمعیت‌شناختی: در این تحقیق، گروه سنی، پایگاه اقتصادی اجتماعی به‌عنوان متغیرهای جمعیت‌شناختی یا زمینه‌ای مدنظر می‌باشد. سؤالات ۹-۱ پرسشنامه به متغیر مزبور اختصاص یافته است.

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

ب) متغیر وابسته: در این تحقیق، متغیر هویت دینی به‌عنوان متغیر وابسته مدنظر است. متغیر مزبور از ترکیب سه شاخص ساخته شده است. بعد اعتقادی با معرف‌هایی همچون: اعتقاد به کامل بودن اسلام، عدم تردید در اعتقادات، علم و دین، اعتقاد به فرشتگان، نظارت اعمال، اعتقاد به روز جزا، جلوگیری از توزیع فیلم‌های نامتعارف ساخته شده است. بعد احساسی با معرف‌هایی همچون احساس افتخار، احساس آرامش، احساس خشنودی، تعلق خاطر، پیشرفت زندگی، احساس معنویت، عذاب وجدان از انجام گناه ساخته شده است. بعد عملی با داشتن معرف‌هایی همچون عدم تمایل به ارتباط با افراد غیرمذهبی، مشارکت مذهبی، عدم تمایل به مشاهده فیلم‌های غیراخلاقی، انجام واجبات، زیارت اماکن مذهبی، عمل به ارزش‌ها، استفاده عملی از اعتقادات متمایز شده است. نحوه پاسخ‌دهی به معرف‌های مزبور به‌صورت طیف پنج گزینه‌ای لیکرت و بدین قرار می‌باشد: کاملاً موافق، موافق، بی‌نظر، مخالف، کاملاً مخالف. گویه‌های ۴۴-۲۴ پرسشنامه به متغیر هویت دینی اختصاص یافته است.

ج) متغیر مستقل: تماشای برنامه‌های تلویزیونی ویژه ماه رمضان به‌عنوان متغیر مستقل مدنظر است. متغیر مزبور از ترکیب سه شاخص میزان مشاهده برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان، میزان آشنایی با انواع برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و میزان رضایت از برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان ساخته شد. بعد میزان مشاهده و میزان آشنایی با معرف‌هایی همچون: میزان مشاهده و آشنایی با برنامه‌های اجتماعی، میزان مشاهده و آشنایی با فیلم و سریال، میزان مشاهده و آشنایی با برنامه‌های مذهبی، میزان مشاهده و آشنایی با ویژه برنامه، میزان مشاهده و آشنایی با مسابقه و سرگرمی ساخته شده است. نیز شاخص رضایتمندی از ترکیب معرف‌های میزان رضایت از برنامه‌های دینی ماه رمضان، لذت از برنامه‌های دینی ماه رمضان، علاقمندی به برنامه‌های ماه رمضان، خستگی از برنامه‌های ماه رمضان (کدگذاری معکوس) ساخته شده است. پاسخ به گویه‌ها و سؤالات مزبور به‌صورت پنج گزینه‌ای خیلی زیاد، زیاد،

❖ متوسط، کم، اصلا است. سؤالات ۲۳-۱۰ پرسشنامه به این متغیر اختصاص یافته است. سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

در این پژوهش، منظور تعیین اعتبار پرسش‌های مربوط به متغیرهای تحقیق از اعتبار صوری استفاده شده است. بدین صورت که پرسشنامه ابتدایی، همراه با اهداف، سؤال‌ها و فرضیه‌ها به تعدادی از اساتید صاحب‌نظر در حوزه ارتباطات و علوم اجتماعی داده شد، پس از اعمال نظرات اساتید سؤال‌های نامناسب حذف و پرسشنامه اصلاح شده جهت تکمیل توسط پاسخگویان، مورد استفاده قرار گرفت. برای محاسبه میزان پایایی پرسشنامه، از فرمول آلفای کرونباخ استفاده شد، که نتایج آن برای هر متغیر در جدول زیر آمده است:

جدول شماره ۱. ضریب آلفا

ردیف	متغیرها	تعداد گویه	ضریب آلفا
۱	تماشای برنامه تلویزیونی	۱۴	۰/۸۹
۲	هویت دینی	۲۱	۰/۹۱

۵. یافته‌های پژوهش

بین تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان با هویت دینی زنان رابطه معنادار وجود دارد.

جدول شماره ۲. آزمون همبستگی میان تماشای برنامه تلویزیونی و هویت دینی

متغیرها	ضریب همبستگی	سطح معناداری
تماشای برنامه هویت دینی	۰/۳۵۵	۰/۰۰۰

❖ در جدول شماره ۲ نتایج حاصل از آزمون همبستگی پیرسون میان تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی پاسخگویان وجود دارد. همان‌گونه که از اعداد بر می‌آید، میان دو متغیر تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی به میزان $0/355$ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با $0/000$ است. بنابراین، همبستگی یاد شده به صورت معنادار است. بین دو متغیر رابطه معنادار وجود دارد. همچنین باید اضافه نمود که همبستگی یاد شده به صورت مثبت است. به تعبیر افزون‌تر، با افزایش تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان هویت دینی نیز با افزایش همراه خواهد بود. در مجموع از اعداد موجود در جدول شماره ۲ و با توجه به سطح معناداری مشاهده شده می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه اصلی تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تایید قرار گرفته است.

آزمون فرضیه فرعی اول:

بین میزان مشاهده برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان با هویت دینی زنان رابطه معنادار وجود دارد.

جدول ۳. آزمون همبستگی میان میزان مشاهده و هویت دینی

متغیرها	ضریب همبستگی	سطح معناداری
میزان مشاهده برنامه هویت دینی	$0/374$	$0/000$

طبق یافته‌های جدول شماره ۳، میان دو متغیر میزان مشاهده برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی به میزان $0/374$ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با $0/000$ می‌باشد. لذا همبستگی یاد شده به صورت معنادار است. بنابراین، بین دو متغیر رابطه معنادار وجود دارد. همچنین باید اضافه نمود که همبستگی یاد شده به صورت مثبت است. به تعبیر افزون‌تر، با افزایش میزان مشاهده

❖ برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان هویت دینی نیز با افزایش همراه خواهد بود. در مجموع از اعداد موجود در جدول شماره ۳ و با توجه به سطح معناداری مشاهده شده می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه فرعی اول تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان میزان مشاهده برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تأیید قرار گرفته است.

آزمون فرضیه فرعی دوم:

بین میزان آشنایی با برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان با هویت دینی زنان رابطه معنادار وجود دارد.

جدول ۴. آزمون همبستگی میان میزان آشنایی با برنامه‌ها و هویت دینی

متغیرها	ضریب همبستگی	سطح معناداری
میزان آشنایی هویت دینی	۰/۳۰۲	۰/۰۰۰

در جدول شماره ۴ نتایج حاصل از آزمون همبستگی پیرسون میان میزان آشنایی با برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی پاسخگویان وجود دارد. همان‌گونه که از اعداد بر می‌آید، میان دو متغیر میزان آشنایی با برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی به میزان ۰/۳۰۲ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با ۰/۰۰۰ می‌باشد. لذا همبستگی یاد شده به صورت معنادار است. بنابراین بین دو متغیر رابطه معنادار وجود دارد. همچنین باید اضافه نمود که همبستگی یاد شده به صورت مثبت می‌باشد. به تعبیر افزون‌تر، با افزایش میزان آشنایی با برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان هویت دینی نیز با افزایش همراه خواهد بود. در مجموع از اعداد موجود در جدول شماره ۴ و با توجه به سطح معناداری مشاهده شده می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه فرعی دوم تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان میزان آشنایی با برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تأیید قرار گرفته است.

آزمون فرضیه فرعی سوم:

بین میزان رضایت از برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان با هویت دینی زنان رابطه معنادار وجود دارد.

جدول ۵. آزمون همبستگی میان رضایت از برنامه‌ها و هویت دینی

متغیرها	ضریب همبستگی	سطح معناداری
رضایت از برنامه‌های هویت دینی	۰/۲۴۹	۰/۰۰۴

در جدول شماره ۵ نتایج حاصل از آزمون همبستگی پیرسون میان رضایت از برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی پاسخگویان وجود دارد. میان دو متغیر میزان رضایت از برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی به میزان ۰/۲۴۹ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با ۰/۰۰۴ می‌باشد. لذا همبستگی یاد شده به صورت معنادار است. بنابراین بین دو متغیر رابطه معنادار وجود دارد. همچنین باید اضافه نمود که همبستگی یاد شده به صورت مثبت می‌باشد. به تعبیر افزون‌تر، با افزایش میزان رضایت از برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان هویت دینی نیز با افزایش همراه خواهد بود. در مجموع از اعداد موجود در جدول شماره ۵ و با توجه به سطح معناداری مشاهده شده می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه فرعی سوم تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان رضایت از برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تایید قرار گرفته است.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان داد، بین گروه‌های سنی مختلف به لحاظ میانگین هویت دینی تفاوت معنادار وجود دارد. اما در خصوص فرضیه اصلی تحقیق باید اذعان نمود که میان دو متغیر تماشای برنامه‌های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی به میزان

❖ ۰/۳۵۵ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با ۰/۰۰۰ می باشد. لذا همبستگی یاد شده به صورت معنادار است. لذا می توان نتیجه گرفت که فرضیه اصلی تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان تماشای برنامه های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تأیید قرار گرفته است. همچنین متناسب با نتایج رگرسیون خطی ضریب تعیین متغیر تماشای برنامه ۲۷ درصد می باشد. یعنی، متغیر یاد شده قابلیت پیش بینی و توضیح ۲۷ درصد از تغییرات هویت دینی را دارا می باشد.

در خصوص فرضیه فرعی اول باید اشاره کرد که میان دو متغیر میزان مشاهده برنامه های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی به میزان ۰/۳۷۴ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با ۰/۰۰۰ می باشد. لذا می توان نتیجه گرفت که فرضیه فرعی اول تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان میزان مشاهده برنامه های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تأیید قرار گرفته است.

در خصوص فرضیه فرعی دوم و سوم باید اشاره داشت که میان دو متغیر میزان آشنایی با برنامه های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی پاسخگویان به میزان ۰/۳۰۲ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با ۰/۰۰۰ می باشد. لذا همبستگی یاد شده به صورت معنادار است. لذا فرضیه فرعی دوم تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان میزان آشنایی با برنامه های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تأیید قرار گرفته است. نیز بین دو متغیر میزان رضایت از برنامه های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی به میزان ۰/۲۴۹ همبستگی وجود دارد و سطح معناداری مشاهده شده برابر با ۰/۰۰۴ می باشد. لذا همبستگی یاد شده به صورت معنادار است و می توان نتیجه گرفت که فرضیه فرعی سوم تحقیق مبنی بر وجود رابطه معنادار و مثبت میان رضایت از برنامه های تلویزیونی ماه رمضان و هویت دینی مورد تأیید قرار گرفته است. نیز متناسب با آزمون رگرسیون خطی چند متغیره عنصری که بیشترین میزان تأثیر را بر هویت دینی داشته است؛ متغیر میزان مشاهده با مقدار بتای ۰/۳۶۵ و علامت مثبت است. پس از آن متغیر میزان آشنایی با مقدار بتای

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸

۰/۳۳۱ و علامت مثبت بیشترین تأثیر را بر هویت دینی دارد. در نهایت متغیر رضایت با مقدار بتای ۰/۲۰۹ و علامت مثبت بیشترین تأثیر را بر هویت دینی دارد. اما در خصوص استنباط تجربی تحقیق و به عبارت دیگر؛ مقایسه با نتایج تحقیقات مطرح شده در فصول پیشین باید اضافه نمود که نتایج تحقیق حاضر با نتایج برخی تحقیقات من جمله مجیدی (۱۳۹۵) همسو و هم جهت بوده است چرا که در تحقیق مزبور هرچه میزان عواملی مانند: استفاده، علاقه و انگیزه از برنامه‌ها و سریال‌های دینی تلویزیون افزایش یابد، میزان الگوبرداری دینی نیز افزایش می‌یابد. همچنین مطابق با تحقیق ریاحی و همکاران (۱۳۹۳) هر چه میزان تماشای برنامه‌های تنها مذهبی افزایش یابد، می‌توان به موازات آن افزایشی را در بعد پیامدی هویت دینی به انتظار نشست و بر حسب نتایج تحقیق خاکیان (۱۳۹۳) با افزایش میزان تماشای برنامه‌های دینی تلویزیون دینداری افزایش می‌یابد. یافته‌های تحقیق ولایتی (۱۳۹۰) همبستگی بین متغیر برنامه‌های دینی تلویزیون و میزان هویت دینی شهروندان را نشان می‌دهد. هم‌نوا با تحقیق فرناندز (۲۰۰۲)؛ برگر و همکاران (۲۰۱۰) هر چه میزان استفاده از رسانه‌های جمعی بیشتر شود میزان هویت دینی مخاطبان نیز بالا می‌رود. باید اضافه نمود که مطابق با تحقیق هالکوا (۲۰۱۲) هر چقدر مدت زمان استفاده از این رسانه افزایش می‌یابد، بر هویت ملی و مذهبی مخاطبان نیز اثر مثبت و معناداری بر جای می‌گذارد.

امروزه تلویزیون در اکثر نقاط جهان تبدیل به قسمتی از الگوی رفتاری خانواده شده و افراد خانواده بخشی از معیارهای صحبت و رفتار فردی و اجتماعی خود را از خلال برنامه‌های ارائه شده تلویزیونی به دست می‌آورند. به عبارت دیگر، تلویزیون با ورودش، بعدی دیگر و تازه به خانواده بخشیده است. دیگر خانواده نه تنها محلی برای استراحت، صرف غذا و ... نیست بلکه سازمانی است که در آن می‌توان آموخت، جهان را تماشا کرد و خواسته‌های فرهنگی خود را برآورده ساخت. لذا تلویزیون را می‌توان از عوامل مهم و اثرگذار بر شیوه تفکر و کیفیت زندگی افراد دانست. این

❖ وسیله می‌تواند تأثیری متقابل بر جامعه داشته و در پیدایش عادات تازه، تغییر رفتار و خلق و خوی انسان‌ها، نقش مهمی ایفاء کند. در مجموع به نظر می‌رسد تولیدات فرهنگی تلویزیون از نظر غالب روان‌شناسان اجتماعی ابزاری مؤثر در تولید و باز تولید ارزش‌ها و هنجارها بوده و قادر به ترویج عناصر فرهنگی مورد نظر مدیران و تصمیم‌گیران امور اجتماعی و فرهنگی جوامع است. در جهان معاصر، رسانه‌ها رابطه‌ای دو جانبه، پیچیده و در عین حال اجتناب‌ناپذیر دارند.

در این میان، مذهب به‌منزله پیام و رسانه به‌عنوان ناقل پیام و حامل آن به سوی مخاطب در نظر گرفته می‌شود. رسانه را به‌عنوان دروازه‌ای که از طریق آن فرهنگ (باورها، ارزش‌ها و هنجارها) به افراد منتقل می‌شود، در نظر می‌گیرند. از نظر آنان، فرهنگ‌سازی از طریق رسانه‌ها به معنای انتقال محتویات فرهنگی شامل اعتقادات، افکار، برداشت‌ها، مفاهیم و ارزش‌هایی است که بر رفتار، پوشش‌ها، سنتها و سبک زندگی افراد در جامعه تأثیر می‌گذارد. با در نظر گرفتن این امر و با توجه به اثرگذاری رسانه‌های جمعی مانند تلویزیون بر ارزش‌ها و هنجارها، سبک زندگی، هویت دینی مخاطبان و ... هدف از تحقیق حاضر این بوده است تا مشخص نماید که آیا برنامه‌های تلویزیونی ویژه ماه رمضان بر هویت دینی مخاطبان اثرگذار بوده است یا خیر و در صورت اثرگذاری تا چه اندازه توانسته است تغییرات مربوط به هویت دینی کاربران را پیش‌بینی و تبیین نماید.

گرنبر در نظریه کاشت عقیده دارد که تلویزیون به لحاظ عمق و نفوذ قابل ملاحظه‌اش، نیروی فرهنگی قدرتمندی است. وی تلویزیون را ابزاری در دست نظم‌تثبیت‌شده صنعتی اجتماعی می‌داند، که بجای تغییر، تهدید یا تضعیف نظام سنتی باورها، ارزش‌ها و رفتارها، در خدمت حفظ، تثبیت یا تقویت آنهاست. او که اثر اصلی تلویزیون را جامعه‌پذیری یعنی اشاعه ثبات و پذیرش وضعیت موجود می‌داند، معتقد است که تلویزیون تغییرات را به تنهایی به حداقل نمی‌رساند؛ بلکه این امر با هماهنگی دیگر نهادهای عمده فرهنگی محقق می‌شود. وی مدعی است که میان تماشای

❖ سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۹۸
تلویزیون و اظهار نظر در مورد واقعیت‌های دنیا، رابطه وجود دارد و تماشاگران پرمصرف تلویزیون نسبت به واقعیات زندگی با بینندگان کم‌مصرف اختلاف نظر دارند (گوتتر، ۱۳۸۴: ۳۱۰). این نظریه معتقد است که تلویزیون در بلندمدت موجب تأثیر در جهان‌بینی و نظام ارزشی بینندگان پرمصرف خود می‌شود و به آنها نگرش تلویزیونی واحد در مورد واقعیات می‌بخشد. در واقع نظریه گرنبر با تفاوت قائل شدن بین مخاطب عادی و پرمصرف، تأثیر زیاد تلویزیون بر مخاطب پرمصرف را اثبات می‌کند. وی می‌گوید: از نظر تماشاگران پرمصرف، تلویزیون عملاً، دیگر منابع اطلاعات، افکار و آگاهی‌ها را به انحصار درآورده و یک کاسه می‌کند (سورین و تانکارد، ۱۳۸۰: ۳۹۰).

اثر این مواجهه با پیام‌های مشابه، چیزی را تولید می‌کند که وی آنرا کاشت یا آموزش جهان‌بینی رایج، نقش‌های رایج و ارزش‌های رایج، می‌نامد. گرنبر عقیده دارد که پیام تلویزیون از چندین جنبه اساسی از واقعیات فاصله دارد؛ اما به جهت تکرار دائمی‌اش، نهایتاً به عنوان دیدگاه مورد وفاق جامعه، پذیرفته می‌شود و تماس ممتد با جهان تلویزیون، می‌تواند نهایتاً به قبول دیدگاه تلویزیون شود. نظریه‌پردازان کاشت استدلال می‌کنند که تلویزیون اثرات درازمدت، تدریجی، غیرمستقیم، اما متراکم و انباشتی دارد. آنها تأکید می‌کنند که تماشای تلویزیون بیشتر اثرات نگرشی دارد تا رفتاری. تماشای زیاد تلویزیون، به‌عنوان «کاشت» نگرش‌هایی دیده می‌شود که بیشتر با جهانی که برنامه‌های تلویزیونی به تصویر می‌کشند، هماهنگ است تا با جهان واقعی. در این تحقیق، نیز هر چقدر بر میزان آشنایی و میزان مشاهده برنامه‌های تلویزیونی افزوده شده است؛ هویت دینی کاربران نیز به موزات آن با افزایش روبرور بوده است. لذا می‌توان اذعان نمود که عناصر نظریه کاشت در این خصوص به لحاظ تجربی نیز مورد تأیید واقع شده‌اند. وود می‌نویسد «نظریه کاشت بر فرایند انباشتی و متراکمی اشاره می‌کند که به وسیله آن، تلویزیون اعتقادات و باورها را درباره واقعیات اجتماعی پرورش می‌دهد» (وود، ۲۰۰۰: ۲۵۲). واژه متراکم و انباشتی برای فهم این

❖ نظریه مهم است؛ زیرا نظریه‌پردازان کاشت دربارهٔ اینکه یک برنامه ویژه، اثرات چشمگیری بر باورها و نگرش‌های بینندگان دارد، بحث نمی‌کنند، بلکه مدعی‌اند تماشای تلویزیون برای مدتی طولانی، تأثیراتی بر روی بینندگان نسبت به دنیا و اعتقادات و باورهای آنان دارد. کاشت بر هیچ یک از مدل‌های محرک- پاسخ یا خطی ساده میان محتوای رسانه‌ها و مخاطبان دلالت ندارد؛ بلکه بیشتر بر پیامدهای فزایندهٔ درازمدت تماس با نظام ثابت و اساساً مکرر پیام‌ها و نه پاسخ‌های کوتاه مدت دلالت دارد. کاشت به استمرار، ثبات و تغییر تدریجی توجه می‌کند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۲۳).

از طرف دیگری از فرضیات دیگر تحقیق بر این امر مبتنی بوده است که هر چقدر بر میزان رضایتمندی از برنامه‌های تلویزیونی افزوده شود، هویت دینی با افزایش همراه خواهد بود. ادعای مزبور که منطبق با مفروضات نظریه استفاده و رضایتمندی می‌باشد؛ مورد تأیید تجربی و نظری قرار گرفته است. مطابق با نظر استفاده و رضایتمندی پیام‌گیر رسانه فعال است. نظریهٔ استفاده و رضایتمندی با اتخاذ رویکردی کارکردگرایانه به ارتباطات و رسانه، مهمترین نقش رسانه‌ها را برآورده ساختن نیازها و انگیزه‌های مخاطب می‌داند. بنابراین، به هر میزان که رسانه‌ها این نیازها و انگیزه‌ها را برآورده سازند، به همان میزان موجبات رضایتمندی مخاطب را فراهم می‌کنند. فرضیه اصلی نظریه استفاده و رضایتمندی این است که افراد مخاطب، کم و بیش به صورت فعال، به دنبال محتوایی هستند که بیشترین رضایت را [برای آنان] فراهم سازد. میزان این رضایت بستگی به نیازها و علایق فرد دارد. یکی از مفاهیم و مفروضات اصلی نظریهٔ استفاده و رضایتمندی، «فعال بودن مخاطب» است. به این معنا که مخاطب در استفاده از رسانه‌ها به دنبال رفع نیازها و کسب رضایتمندی است و باور دارد که انتخاب رسانه، رضایتمندی مورد نظرش را تأمین می‌کند. یکی از مهمترین ویژگی‌های نظریه مزبور این است که خشنودی مخاطب را پیامد یا نتیجه استفاده در نظر می‌گیرد که در پی انتخاب فعالانه محتوا توسط مخاطب حاصل می‌شود. بنابراین به جای تأکید و توجه اصلی به اثرهای ناخواسته بر مخاطب که در خیلی از نظریه‌ها مورد تأکید است

رابطه میان میزان تماشای سریال‌های تلویزیونی زنان... ❖ ۱۹۵

❖ بر نتیجه‌ای تأکید می‌کند که خواست و نیاز خود مخاطب است البته در اینجا پیامدهای
ناخواسته‌ای هم ممکن است از استفاده از رسانه‌ها حاصل شود ولی به‌عنوان امری
فرعی در نظر گرفته می‌شود.

منابع و مأخذ

- احمدپور، مریم و امید قادرزاده (۱۳۸۹). «تعامل در فضای سایبر و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان: تحلیلی درباره نتایج یک پیمایش در دانشگاه کردستان».
- دو فصلنامه پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه**، شماره ۵: ۹۹-۷۵.
- اسکندری، خدیجه (۱۳۸۹). «نقش شخصیت مادر در تربیت دینی فرزندان».
- پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده**، شماره ۷: ۱۴۲-۱۰۷.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۹). «تحلیل جامعه شناسی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه».
- فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۵: ۲۲۸-۱۹۳.
- دادگران، محمد (۱۳۸۸). **مبانی ارتباط جمعی**، تهران: فیروزه.
- ریاحی، اسماعیل؛ توحید علیزاده؛ معصومه اشتیاقی و مهرداد کامیان (۱۳۹۲). «تلویزیون و هویت دینی: مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه مازندران».
- فصلنامه جامعه شناسی کاربردی**، شماره ۲: ۴۸-۳۳.
- زرین جوی الوار، مریم و ایران‌دخت فیاض (۱۳۹۶). «بررسی رابطه بین روش‌های تربیتی مادران با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان (با تأکید بر آموزه‌های تربیت اسلامی)».
- فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی**، شماره ۲: ۶۰-۳۷.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۲). **جامعه‌شناسی ارتباطات**، تهران: اطلاعات. چاپ هفدهم.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی**. جلد اول. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰). **عصر اطلاعات؛ جامعه شبکه ای**، ترجمه احمد علیقلیان، جلد دوم، تهران: نشر طرح نو.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲). **تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید**، ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نشر نی.

رابطه میان میزان تماشای سریال‌های تلویزیونی زنان... ❖ ۱۹۷

گیدنز، آتونی (۱۳۸۶). **جامعه‌شناسی**، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۸). **روان‌شناسی رشد**، تهران: سمت.

مهدی‌زاده، حسین (۱۳۹۰). «سبک زندگی. قسمت اول: پیشینه دانش سبک

زندگی»، **دوماه نامه سوره**، شماره ۵۱: ۵۷.

نویدی، احد و سربیه محمدی (۱۳۹۶). «مقایسه سبک زندگی مادران حافظ قرآن و

همتایان آنان در شهر تهران»، **فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و**

تربیت اسلامی، شماره ۲: ۱۳۰-۱۱۳.

نیازی، محسن و الهام شفاهی مقدم (۱۳۹۱). «بررسی تأثیر رسانه‌های جمعی در

گرایش به هویت ملی: مطالعه موردی شهروندان شهرستان کاشان»،

مطالعات میان رشته‌ای در رسانه و فرهنگ، پژوهشگاه علوم

انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۱: ۹۹-۱۲۷.

هرسیج، حسین؛ رضا محموداوغلی، امید عیسی‌نژاد و محمودرضا

رهیرقاضی (۱۳۹۰). «بررسی تأثیرات مصرف رسانه‌ای بر هویت اجتماعی

دانشجویان دانشگاه اصفهان»، **فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی**، شماره

۳: ۷۵-۹۲.

The Relationship between Watching Ramadan TV Programs with Religious Identity (among Women of District 14 of Tehran)

Mohammad Kolahdooz, Master of Cultural Studies and Media, Tehran East Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Somayeh Tajik Esmaeili, Assistant Professor of Social Communication, Tehran East Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

Abstract

Today, television in most parts of the world has become family's pattern of behavior and family members get some of their speaking and personal and social behaviors through television programs. This media can have an impact on society and play an important role in the emergence of new habits, changing behavior and identity, including the religious identity of the audience. Considering this important subject, the purpose of this study was to determine whether the Ramadan TV programs had an effect on the religious identity of the audience. The research method of this study has been survey. The statistical population of the study consisted of women in district 14 of Tehran. 384 people were selected using Cochran's formula as sample size. The data were collected using a questionnaire and the results of the alpha test indicated an acceptable reliability of the research variables. The results of the research show that there is a positive and significant relationship between the amount of viewing of Ramadan television programs and religious identity. Also, regarding the sub-assumptions of evidence, there is a positive and significant relationship between the level of familiarity, the degree of satisfaction and the amount of watching television programs with religious identity. The results of the present study are consistent with the empirical research in this field. Also, the evidence from this research has somehow supported the assumptions of various theories on the impact of media on audiences, including planting theory and the theory of use and satisfaction.

Keywords

Media-Planting-Satisfaction-Identity-Religious Identity

Requirements of Cultural Engineering in Society from the Perspective of the Qur'an with Emphasis on the Role of the Culture of self-sacrifice

Shahrokh Salarian, Ph.D Student of Comparative Commentary and Lecturer at Farhangian University (Corresponding Author)

Seyed Abdollah Esfahani, Ph.D. in Quranic Science and Hadith- Assistant Professor and Faculty Member of Amol School of Quranic Sciences

Mohammed Shafiq Aski, Ph.D. in Jurisprudence and Law, Assistant Professor and Faculty Member of Farhangian University

Abstract

One of the most important and very influential factors in cultural engineering of the country is clarifying the position of religion in cultural engineering. Determining the meaning of religion and culture, the realm of religion and culture and the origin of these two are the most important discussions that help to discover the relationship between religion and culture. Nowadays, due to the changes and developments, thinkers and sociologists in all human societies have realized that individual and social culture, like other sciences, need planning and engineering. Social life and paying attention to the spirit of the community and promoting the culture of self-sacrifice is one of the most basic teachings of the Qur'an. The purpose of this study is to examine the cultural engineering needs of society in terms of Qur'an and narrations with an emphasis on the culture of self-sacrifice. The present study is a descriptive one and its data are collected through library method. To have a Quranic society with sacrifice culture, the government should plan a fully engineered culture and by executing compiled programs, underlie Qur'anic and Sunnah doctrine creating sacrifice in whole life and social affairs.

Keywords

Pathology, Self-sacrifice, Culture, Quran, Cultural engineering

Elements and Approaches of Modern Islamic Civilization in Imam Khomeini's and Iranian Supreme Leader's Thoughts

Ebrahim Yaghouti, Assistant Professor of Islamic Jurisprudence and the Principles of Islamic Law, Islamic Law School, Faculty of Literature and Humanities, Tehran University, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Abstract

Islamic civilization, in fact, expresses culture, history, traditions and the beliefs of the Muslims that rooted in the Quranic and monotheistic teachings. In general, this civilization has had ups and downs in its new prosperity, the Islamic revolution of Iran and foundation of an Islamic system have had a valuable and determining position. Moreover, valuable opinions and views of Imam Khomeini (peace be upon him) and the supreme leader of Iran (may Allah grant him long life) have removed a multi-century theoretical gap in Islamic civilization giving a new nature and prominence to it. From their point of view, this modern Islamic civilization has elements and indices such as monotheistic vision, human dignity, science and knowledge, development of justice, freedom, perseverance, independence, life style and honor; also approaches to achieve it includes faith, avoiding superficiality, returning to Islam, optimum use of the elite's and scientists' capabilities, evolution in humanities, avoiding Occidentalism, government endeavors, self-confidence, adopting a transnational and cross-border point of view, studying the history of Islamic civilization, following a perfect ideology and an evolutionary point of view to science, identifying the rival civilizations, having a dynamic jurisprudence. In fact, these elements can direct a society towards thought and thoughtfulness to remove political problems of the the new era and provide a ground for development of modern Islamic civilization.

Key words

Civilization, Pillars of civilization, Islamic civilization, Indices of Islamic civilization

The Reasons for the Support of the Islamic Republic of Iran from the Oppressed Nations of the World

AhmadAli Ghane, Associate Professor, Faculty of Theology and Islamic Studies, Imam Sadegh University

Abstract

Throughout the history of human beings, there have been always evils and oppressed. And In the divine teachings of the prophets, to help and protect the oppressed and to confront oppressors and tyrants have been known as the main principle of the prophetic call movement. The Proverb, Charity begins at home, or it is none of our business is not valid in Islam. Rather Islamic Hadiths Emphasize that human beings are the members of a body. The present study has revised some verses and traditions, like the verse of permitting jihad for the oppressed, or the jurisprudential principle of Bow of the Rites and Nafy Sabil (denying the domination of unbelievers over believers) and the famous Hadith of being obliged to respect the affairs of others. This study tries to prove that the support of the Islamic Republic of Iran from the oppressed nations of the world specially Muslim countries which being abused and oppressed from oppressors and terrorists have what legal and religious support.

Keywords

Islamic Republic of Iran, Oppressed nations of the world, Collaboration and support, Defend the oppressed, Attempt for human's affairs

The Study on the Impact of Revayat-e Fath (The Chronicles of Victory) Documentaries on the Religious Undertaking of Teenage Audiences *

Abdullah Hamidzadeh, Ph.D. student of Art Research, Art University of Isfahan (Corresponding Author)

Ahmad Alasti, Assistant Professor and faculty member of the University of Tehran
Iman Zakariaei Kermani, Assistant Professor, Faculty of Handicrafts, Art University of Isfahan

Fatemeh Ahmadi, Ph.D. student of Dramatic Aesthetics, University of Leipzig.

Abstract

Special features of visual media have prompted religious propagators consider media – as a mode of communication – to impart their message to the audience and influence them in a proper manner. Different People in society including adults, teenagers and children are exposed to the influence of TV. As a genre, documentaries can leave an impact on the mind and behavior of audiences. This article aims to review how Revayat-e Fath documentaries have affected the religious undertaking of its viewers Religion serves as a message and the media is the means to convey that message to the audience. In this paper, qualitative and quantitative research methods have been employed based on collecting data and carrying out field research. The researcher has used the questionnaires that he himself has developed, and has used SPSS software to analyze the results. The statistical population of the research were the female second-grade students of non-profit high schools The researcher has also used Cochran's C test [a one-sided upper limit variance outlier test] as the sample size and collected data based on convenience or accidental sampling. Final results show that Revayat-e Fath documentaries do hold an influence over the religious undertaking of its viewers.

Keywords

Documentary Film, Revayat-e Fath, Religious Undertaking, Teenage viewers

Ranking of Factors Influencing the Demand of Holy Defense Cinema in Young People

(Case Study of Cinematic School of Hoze Honari of Islamic Revolution)

Rasoul Yousefi , Assistant Professor of Imam Hossein University (Corresponding Author)

Mohsen Ebnodin, Ph.D. student in Tehran University

Fatemeh Hadad, M.A. in Cultural Management, Science and Research University

Abstract

Cinema is a phenomenon that the attraction and impact of it has always been of interest to researchers, and this is used in introducing and deepening the section to a variety of cultural dimensions. Despite the importance of the subject of sacred defense as well as the capacities of the cinema, we see a lack of effective efficacy in society. Research shows that the overall popularity of these films has dropped in comparison to other cinematic genres.

This paper uses a descriptive-analytical approach and a survey method to rank the factors affecting the demand for holy defense cinema in young people. Therefore, the statistical population of this study was young people the age over 18 who were familiar with the topics of the cinema. According to the Cochran formula, 212 students from the art school of the Islamic Revolutionary Academy were selected as samples. The results have divided the factors affecting the demand for holy defense cinema into three categories: "Internal factors of the film", "External factors of the film" and "Environmental factors". In general, it can be argued that internal factors in the hands of filmmakers are the most influential factor in the demand for holy defense films.

Keywords

Purchase demand, Holy defense cinema, Survey study.

The Effect of Ashura's Thoughts on Sacred Defense Warriors in the Garden of Paradise Novel

Mohsen Zarifi Nia, Ph.D in Persian Language and Literature, Institute of Islamic Culture and Thought

Abstract

Ashura's thoughts are the most important strategy of the warriors of Islam in confronting non-determinant factors. This concept is a collection of thoughts and Jihadist lifestyle of the Imam Hossein in the range of Mohammad's religion and has set forth the principles of conduct of Imam and his companions in the field of conflict with the opposition of the Shari'a. The study of this capacity encompasses the achievement of dignity, strength and prosperity of the human community. It is important to understand the effects of such thinking on holy defense warriors. The benefit of this knowledge is to find a jihadi identity derived from Ashura's thought. The present research attempts to analyze the content of Ashourian features in the "Gardens of Paradise" novel using the Ernesto Laclau Discourse (LACLAU, E). This method reflects the wise combination of components to create a jihadi identity for the audience. The findings show that the performance of the Ashura of the warriors, while creating an atmosphere of humanity, has created a resistance that will bring stability to the country's independence and security.

Keywords

Thought of Ashura, Reason, Fiction, Holy defense novel, Jihadi identity

Editorial Office

Taleghani Ave., Malek al-Shaarai Ave., North Spring, No. 5, Deputy for Cultural and Educational Affairs, Third Floor, Department of Documents and Publications.

Tehran, Islamic Republic of Iran

Tel: (021) 88835108

website: [http://](http://www.shahedeandisheh.ir) <http://www.shahedeandisheh.ir>

The purpose of the journal:

Preparing scientific platform for maximizing the use of sacrifice and martyrdom in cultural, social, political and economic development of the country.

In the Name of God

Journal of shahede andisheh

Martyrs and Victims Foundation of Cultural and Educational Deputy

Vol 1, Series 1, No 1, Summer 2019

Managing Director: Narimani, Mohammad **(Ph.D)**

Editor in Chief: Ghani Ahmad Ali **(Ph.D)**

Editorial Board: Asadi Abbas **(Ph.D)**
Jamshidi Gholamreza **(Ph.D)**
Jamshidi Gholamreza **(Ph.D)**
Rajabzadeh Tahmasebi Ali **(Ph.D)**
Rajabzadeh Tahmasebi Ali **(Ph.D)**
Saeedi Rahman **(Ph.D)**
Kia Ali Asghar **(Ph.D)**
Audrey Star **(Ph.D)**
Massoud Omid Ali **(Ph.D)**

Production Manager: Rezaei Seyedeh Fatemeh

Editor: Ahmadloo Fatima

Layout: Mousavi Seyed Mohammad Amin

cover designer: Mohammad Ali Moghaddam